
STUDIA MEDIÆVALIA PRAGENSIA

II.

UNIVERZITA KARLOVA – PRAHA

Recenzovali:

Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.

Doc. PhDr. Miroslav Richter, DrSc.

Vědeckí redaktoři:

Doc. PhDr. Rostislav Nový, CSc.

Doc. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

OBSAH

Úvodem	7
<i>Dušan Třeštík</i> : Kdy zanikla Velká Morava?	9
<i>Nada Profantová</i> : Přínos archeologie k poznání českých dějin devátého století	29
<i>Jaroslav Bašta</i> : Otázka zemských stezek na Domažlicku ve světle archeologických nálezů	61
<i>Petr Sommer</i> : První dvě století benediktinských klášterů v Čechách	75
<i>Anežka Merhautová</i> : Postava Viktorie na denáru Bořivoje II.?	101
<i>Zdeněk Smetánka</i> : Campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz (K otázce systému obdělávání polí v raném středověku)	105
<i>Jan Klápště</i> : K interpretačním souvislostem středověké reliéfní destičky z Litoměřic	117
<i>Rostislav Nový</i> : Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století	125

ÚVODEM

Moderní společnost zahleděná především do budoucnosti, neboť od ní očekává naplnění všech svých přání a tužeb sociálních, ekonomických, duchovních i politických, zpravidla si vůbec neuvědomuje, jak silnými pouty a tradicemi je spjata i se svou, často velmi vzdálenou minulostí. Vždyť celkový dnešní vzhled naší domoviny je výsledkem usilovné práce, strádání i krvavých bojů desítek generací našich předků, kteří začali tuto zemi kultivovat již v hlubokém pravěku. Zcela nepochybně k jednomu z nejdůležitějších událostí našich národních dějin patří příchod a usídlení slovanského obyvatelstva ve střední Evropě v závěrečném období epochy označované jako stěhování národů. Přibližně o tři – čtyři století později došlo potom k další závažné události, která rozhodla a ovlivnila následný etnický, kulturní i politický vývoj našich předků i nás samotných: bylo to vytvoření velkomoravské říše a v závěrečném období její existence položení základů českého přemyslovského státu. Jedině existence státní organizace uchránila totiž naše předky před osudem polabských a pobaltských Slovanů, kteří nedospěli k této organizační společenské formě a nesjednocení i rozdrobení postupně proto zanikli v přívalu germánského obyvatelstva. Je to právě existence státu, která tvoří nejmarkantnější historické pojítko mezi naší současností a obdobím raného středověku.

Z předchozích řádků je zřejmé, proč má studium středověku – do nedávné doby záměrně podceňované – své opodstatnění a důležitost. Má ovšem i celou řadu specifík, z nichž snad nejmarkantnější je malé množství dochovaných písemných pramenů zvláště typické pro jeho rané období. Tento nedostatek lze částečně eliminovat úzkou spoluprací všech vědních oborů, které se středověkou historickou problematikou zabývají. Tomu se snaží napomáhat i univerzitní sborník „*Studia mediaevalia Pragensia*“, jehož druhý svazek přináší příspěvky (většinou dokončené již v roce 1988) autorů z různých pracovišť několika vědních disciplín. Záměrem editorů sborníku je v této spolupráci pokračovat a přispět tak k hlubšímu poznání událostí vzdálených od nás sice již jedno tisíciletí, avšak událostí, z nichž vyrůstá i naše současnost.

DUŠAN TŘEŠTÍK

KDY ZANIKLA VELKÁ MORAVA?

Odpověď na tuto otázku podávalo starší dějepisectví jednoznačnou: velkomoravský stát se v důsledku vnitřních rozbrojů po Svatoplukově smrti oslabil, jeho říše se rozpadla a Velká Morava definitivně zanikla pod úderem Maďarů nedlouho před rokem 908, nejspíše v letech 905–906 (*Novotný 1912*, 433–434). Avšak již první velké archeologické výzkumy po druhé světové válce ukazovaly, že život na tak velkých střediscích jako byly Staré Město či Mikulčice pokračoval i po tomto datu a jen zvolna upadal během první poloviny X. století (*Hrubý 1955*, 229; *Poulík 1957*, 332; *Poulík 1959*, 41). Toto datování se opíralo především o chronologické zařazení zvláštní pozdní skupiny velkomoravského šperku (tzv. veligradského, *Dostál 1965*, 362–363), důležitého také proto, že typickým prvkem kultury velmožské aristokracie (k termínu *Třeštík 1984*, 99 a násl.), již musíme považovat za nositele velkomoravského státu. Jeho přežívání tedy naznačuje i přežívání této vládnoucí třídy a nejspíš i její organizace – státu. Po počátečních rozpácích (*Turek 1960*, 296; *Štěpánek 1965*, 140 násl.) bylo toto datování přijato, také proto, že nový výrazný doklad přetrvávání života Velké Moravy se objevil v Ducovém na Pováží (*Ruttikay 1976*) a historikové i archeologové se spokojili s kompromisem, tvrdícím, že stát sice okolo 906 zanikl, že však sídelní, hospodářské a společenské struktury tím rozbity nebyly a přežívaly ještě během prvních desítek X. století.

Nedávný objev pohřebiště výrazně velkomoravského rázu na ostrově Borjúállas u Zalaváru, který obsahuje velmi četný veligradský šperk, kladený na Moravě do první poloviny X. století (*Müller 1984*), však nutí k opětovnému zamyšlení nad tradičně přijímanou chronologií. Jde totiž o předhradí Blatenského hradu (*Müller 1984*, 185), centra Pribinova knížectví a Arnulfovy Panonie, kterou Maďari zpustošili a obsadili již v srpnu r. 900 (*Třeštík 1988*) a kde je tedy velmi těžko možné předpokládat, že život komunity křesťanů moravského průvodu, pohřbívajících okolo

zdejšího kostela, by nebyl Maďary nijak narušen. Šperky v bohaté mladé vrstvě hrobů jsou evidentně vyrobeny na Moravě (Müller 1984, 186), komunita přistěhovavší se sem na konci druhé třetiny IX. století (Müller 1984, 187), udržovala tedy těsné styky s moravskými výrobními centry tohoto šperku. To ovšem znamená, že by tito lidé dostávali své šperky z Moravy i během prvé poloviny X. století a při tom by žili pod přímou vládou Maďarů. Šperky by se sem kromě toho musely dostávat jinou cestou než běžnou obchodní výměnou, protože na jiných pohřebištích této oblasti se vyskytují jen ojediněle. Autor výzkumu (Müller 1984, 187) si proto představuje, že moravská města a zdejší dílny se dostaly v první polovině X. století pod vliv Maďarů, stejně jako Moravané v Zalaváru, a že tedy obě skupiny udržovaly i nadále kontakt v rámci společného mocenského útvaru. To by jistě mohlo být vysvětlením, pokud by se úsudek opíral o bezpečný fakt, že Maďari moravská střediska obsadili či jinak kontrolovali. Opírá se však o představu Gy. Györffyho (1977, 57; 1978, 135; 1984, 604), že Maďari dobyli Moravu již r. 902 a zřídili zde vévodství, v němž vládl Arpádův domnělý syn Levente se svými Kavary, připojivšími se k Maďarům již v jejich původních sídlech. Šlo by při tom skutečně o ovládnutí velkomoravských městských center, protože podle Györffyho (l. c.), dostalo velkomoravské hradiště Břeclav-Pohansko nové jméno podle Leventeho, totiž Laventenburch, jak je zachyceno v polovině XI. století (MMFH III., 106) a Brno bylo pojmenováno podle kavarského kmene Berény (srv. Melich 1940). To je však nemožné, na Moravě nemáme žádné stopy po usazení se Maďarů, chybí zde především staromaďarská pohřebiště, takže Györffyho argumentace se opírá výhradně o pochybné toponomastické argumenty. Obě jména jsou totiž jednoznačně slovanská (o Břeclavi-Lundenburgu srv. Beranek 1941, o Brnu Trávníček 1959) a nemají s Maďary nic společného (srv. i Třeštík 1989). Müllerovo vysvětlení zvláštní situace na tomto pohřebišti tedy nelze přijmout i kdybychom vzali v úvahu často opakovanou (Kučera 1974, 52; Havlík 1978, 98; 1985, 72, 75), avšak nijak bezpečně nedoloženou domněnku, že určité skupiny Slovanů se s Maďary spojily. Mohli bychom sice předpokládat, že Slované ze Zalaváru-ostrova Borjúállás se spojili s Maďary, nevysvětlili bychom však, proč i nadále udržovali těsné styky s Moravou, Maďary napadenou a pustošenou, styky tak těsné, že jejich ženy mohly sledovat moravskou módu. Jediné možné vysvětlení je tedy to, že tzv. veligradský šperk je přece jenom nepřesně datován a že jeho konec je synchronní se zánikem Velké Moravy r. 906.

Tyto pochybnosti by nebyly nutné, kdybychom mohli i historicky dokázat, že moravský stát (případně již bez Slovenska či jeho části) a jeho vládnoucí vrstva, žil stejně dlouho jako jeho hmotná kultura, tj. nejméně po

několik prvních desetiletí X. století. Takový důkaz skutečně existuje, předložil ho v r. 1978 L. E. Havlík (1978, 90–104; 1985a; srv. i 1985b, 173–174; 1985c 196–197, 203–204; 1987a, 222–223, 264–265). Podle něho skutečně došlo k rozpadu Velké Moravy, tj. Velkomoravské říše, tento proces však začal hned po Svatoplukově smrti a Maďari na něm nemohli mít podíl. Vedlo to ovšem k oslabení vlastního jádra státu. Kolem r. 900 uzavřeli Moravané spojenectví s Maďary, vypuzenými Pečeněhy z jejich dosavadních sídel v Atelkuzu. Toto spojenectví trvalo do r. 901, kdy se Moravané s Maďary znepřátelili, ovšem až na některá knížata z východních oblastí Velké Moravy, která i nadále s Maďary spolupracovala. Občasné maďarské výpravy procházející vlastním jádrem státu – Moravou, nemohly způsobit její zánik, roku 906 ostatně Moravané Maďary, procházející Moravou na cestě do Saska, porazili. Není tedy nic divného na tom, že v letech 909–910 byla církevní organizace na Moravě ještě intaktní, že stále existovalo moravské arcibiskupství obnovené Mojmiřem II. roku 899. Teprve v letech 924–926 došlo k novému boji s Maďary, táhnoucími Moravou proti Sasku, který měl za následek „nastolení tributárnosti Moravy maďarskému chánu . . . teprve s tímto datem souvisela změna v centrální vládě, snad i konec vlády mojmiřovské dynastie nebo její hlavní větve a snad i úpadek arcibiskupství. Nešlo však o zánik velkomoravského státu, neboť tributárnost není synonymem pro takový závěr“ (Havlík 1985a, 74). O něco dříve, v letech 919–924 obsadili Maďari jižní Nitransko (Havlík 1987a, 264). Zde se počali Maďari usídlovat, na vlastní Moravě však trvala centrální moc i nadále. „O zániku moravského státního útvaru nelze asi ještě v X. století uvažovat, jen o hlubokém poklesu jeho významu“ (Havlík 1985a, 74). Definitivní zánik moravského státu Havlík nepřipisuje Maďarům, nýbrž Čechům. Teprve Břetislav I. nastolil po dobytí Moravy v letech 1025–1029 „panství českého státu a přemyslovské dynastie nad veškerým pozemkovým fondem Moravy“ a vyvlastnil tak vládnoucí třídu Moravanů. „Tento postup nebyl ve své době ničím zvláštním, podobně postupoval například Vilém Dobyvatel v dobyté Anglii a ještě tvrději markrabí Gero mezi Labem a Odrou“ (Havlík 1987a, 240, srv. 1978, 103). Nicméně, zdůrazňuje Havlík, „bylo to teprve období okolo r. 925, které se tak proti dřívějším názorům jeví být určitým mezníkem v historii staré Moravy“ (Havlík 1985c, 203).

Proberme si proto nejprve jeho argumentaci pro toto nejdůležitější tvrzení. Východiskem jsou zprávy obsažené ve Folcuinových Gesta abbatum Lobiensium c. 25: „*Quorum (Maďarů) insatiata crudelitas sub Heinricho rege transgressa terminos Marahensium, quos sibi non longe ante impia usurpavit licentia, plerasque provincias regni eius ferro et igne longe lateque vastavit . . .*“ (MMFH II., 45) a v Ruotgerově Vita Brunonis c. 3: „*Ungorum nichilominus*

insecuta crudelitas, transgressa terminos Marahensium, quos sibi non longe ante impia usurpavit licentia, plerasque provintias regni eius (Jindřicha I.) ferro et igne longe lateque vastavit“ (Ott 1951, 4; MMFH II., 184). Havlík je přesvědčen, že obě zprávy mluví o vpádech Maďarů do Sasko za Jindřicha I., přičemž Maďaři překročili *terminos* Moravanů, které nedlouho předtím ovládli. Původně sice Havlík považoval tyto *termini* za hranice bývalého panství Moravanů (MMFH II. 184, pozn. 2) nebo za „končiny panství Moravanů“ (MMFH II. 45, pozn. 2), nyní je však přesvědčen, že se tu nemluví jen povšechně, nýbrž zcela konkrétně nejprve o ovládnutí východního pohraničí původního jádra Velké Moravy, které podle něho sahalo až po Váh. Toto pohraničí tedy leželo na východ od Váhu, bylo to nejspíše jižní Nitransko. Maďaři je obsadili za Jindřicha I. (919–936), tj. nejdříve r. 919. Pak odtud zaútočili přes vlastní Moravu na Sasko. K těmto výpravám došlo v letech 924–925 a 933, v úvahu však musíme brát spíše první datum.

Tato násilná interpretace jediné věty vytržené z kontextu se snaží z pramene vyčíst mnohem více než v něm skutečně je. Především je třeba říci, že v úvahu lze brát pouze Ruotgera, protože Folcuin svůj text od něho doslova opsál (Ott 1951, XVII, XXI) s jedinou změnou: dodal, že ke vpádu Maďarů došlo za Jindřicha I., což z Ruotgera neplyne. Ten chtěl dokázat, že jeho hrdina, syn Jindřichův, byl ztělesněním míru, rozeným mírotvůrcem a argumentoval m. j. tím, že se narodil právě v té době, kdy jeho otec „potlačil zuřivost barbarů“ a vládl ve šťastném míru (c. 4, Ott 1951, 5; srv. Corbet 1986, 78). Proto také líčil, jak Jindřich „došel onoho jasu tak milého míru, ačkoliv sám nalezl všechna místa svého království otřesená a hrozně zpuštěná jak neustálými vpády sousedů, tak i velmi vážnými rozpory mezi občany, dokonce i spřízněnými. Vždyť z jedné strany vypsal mocný kmen Dánů a s druhé strany nesmírně zuřivé běsnění slovanských barbarů; následovala krutost Maďarů, která překročivši hranice Moravanů, jichž se nedlouho předtím zmocnila bezbožnou zvláštností, zpusťovala ohněm a mečem široko daleko většinu krajín jeho království . . . Za Rýnem se všechno proti nám bouřilo . . . což vše nemohl buď vymýtit nebo uzdravit nikdo, než ten, kdo by byl nadán vynikající silou a zvláštní činností. Ale po nějakém čase takový strach zachvátil z milosti boží cizince, že nic už jim nebylo strašnější, taková láska sloučila vjedno domácí, že nic už nebylo spojenějšího než v kterémkoliv nejmocnějším království“ (c. 4; Ott 1951, 4; MMFH II., 184).

Bruno se narodil roku 925–926 (Vita c. 2 a 4; Ott 1951, 3, 44), což je právě rok, kdy Jindřich I. uzavřel devítiletý mír s Maďary (Lintzel 1933, 44; de Vajay 1968, 71 násl.; Jäschke 1975, 23 násl.), jehož využil jednak k upevnění své vlády uvnitř říše, jednak k bojům se Slovy a Dány. Sotva lze tedy pochybovat o tom, že Ruotger měl na mysli právě tento mír s Maďary, když mluvil o šťastném Jindřichově míru, do něhož se Bruno narodil. Do svého líčení

však zahrnul jak stav před nastoupením Jindřichovým („nalezl všechna místa svého království otřesená . . . Vždyť . . . vypsal kmen Dánů . . . a běsnění slovanských barbarů . . . následovala krutost Maďarů . . .“), tak i následující po míru z roku 926. Se Slovy bojoval Jindřich r. 906 ještě před svým nastoupením na trůn (Vidukind I. 17, MMFH IV., 388; de Vajay 1968, 47) a pak až po roce 926 (Dralle 1980, 122 násl.), s Dány se utkal také až po tomto roce. Maďaři poplenili podle Ruotgera většinu provincií jeho království, autor měl tedy na mysli stav před Jindřichovým nastoupením, protože v letech 919–925 útočili Maďaři výhradně na Sasko (de Vajay 1968, 61, 68 násl.) a ne na ostatní vévodství. Ta plenili před r. 919 a pak až v roce 926, již po uzavření devítiletého míru (de Vajay 1968, 73). Ruotger tedy shrnoval povšechně stav říše předtím, než Jindřich nastoupil na trůn a v období jeho vlády před mírem s Maďary uzavřeným na jaře 926, zahrnul sem však i vítězství přinášející mír, k nimž došlo po roce 926, zejména pokud jde o Slovy (zde byl zřejmě rozhodující rok 929, Dralle 1980, 125) a Dány, Lotrinsko za Rýnem (srv.: „za Rýnem se všechno proti nám bouřilo“) si však Jindřich definitivně podrobil již roku 925 (Hlawitschka 1968), stejně jako většinu ostatních vévodství s výjimkou Bavor. Pokud jde o Maďary, měl Ruotger evidentně na mysli stav před r. 919, změněný pak pouze mírem z r. 926.

Podle Ruotgera se Maďaři nejprve zmocnili *terminos Marahensium* a po nedlouhém čase je překročili a poplenili většinu německých vévodství. K tomu mohlo dojít jen předtím, než se Jindřich dostal na trůn a ne za jeho vlády, jak se mylně domnívá Havlík, spoléhaje na údaj Folcuinův, o němž jsme si právě ukázali, že je libovolným a mylným dodatkem k předloze, již Folcuin opisoval. Havlík se domnívá, že *termini* jsou zde pohraničním územím – Nitranskem. Na druhé straně však musí vzít v úvahu, že aby zaútočili na říši, museli Maďaři překročit *termini* vlastní Moravy. V tomto případě tedy jde o západní hranice Moravy a nemůže zároveň jít o její východní pohraničí. S touto logikou se tedy nikam nedostaneme a musíme ji odmítnout. *Termini* znamená prostě v rétoricky nadnesené Ruotgerově větě totéž co *finis*, „území uvnitř hranic, země“ a *termini Marahensium* jsou jednoduše a jasně zemí Moravanů.

Ruotger tedy říká, že Maďaři se zmocnili země (končin) Moravanů a zanedlouho poté poplenili většinu německých vévodství. Došlo k tomu před rokem 919 a o něco dříve byla Maďary podmaněna Morava. O kolik let dříve se to stalo nelze samozřejmě říci, museli bychom přesně vědět, kdy plenili podle Ruotgera Maďaři německá vévodství. Ať to již Ruotger věděl, či ne, jisté je, že Bavorsko bylo napadeno Maďary již roku 900, Sasko r. 906, Švábsko 909 a Lotrinsko 911. Někdy „nedlouho předtím“ se Maďaři zmocnili Moravy, ne v roce 925–926, jak se mylně domnívá Havlík.

Ruotger měl o době pádu Moravy podobné představy jako Liutprand z Cremony, z jehož zprávy čerpá Havlík svůj objev o nastolení tributárnosti Moravy Maďarům v letech 924–926. Podívejme se zase nejprve na to, v jakém kontextu se toto místo z Liutprandovy Antapodosis, sepsané r. 958, nachází. Liutprand tu líčí svému příteli Recemundovi, biskupu ze španělské Elviry, s nímž se seznámil r. 956 na dvoře Oty I., když tu Recemund působil jako vyslanec kordóbského kalifa Abderrachmana III., „činy králů a knížat celé Evropy“. Začíná jakýmsi přehledem těchto vládců žijících v 90. letech IX. stol. (I. 5, *Bauer–Rau* 1971, 252, 254), mezi nimiž jmenuje i východofranského krále a pak císaře Arnulfa a jeho protivníka, moravského Svatopluka. Podotýká také, že Maďari byli tehdy ještě neznámí, „byli od nás odděleni těžko překročitelnými překážkami, které lid nazývá *clusae* tak, že neměli možnost vyjít ani na jih, ani na západ“ (I. 5, *Bauer–Rau* 1971, 254). Arnulf, nemoha porazit Svatopluka, rozbořil tyto překážky a povolal si Maďary na pomoc. Spolu s nimi skutečně Svatopluka porazil, podmanil si ho a uložil mu tribut (I. 13, *Bauer–Rau* 1971, 266). Arnulf pak panoval ve svém království v míru, Maďari si však zapamatovali východ z oněch překážek a prozkoumali zemi a kuli proto plány, které se měly brzy projevit (I. 13, *Bauer–Rau* 1971, 268). Došlo k tomu po Arnulfově smrti, ten zemřel tak, že ho snědly vši, což byl nepochybně boží trest za to, že otevřel Maďarům onu cestu do Evropy (I. 36, *Bauer–Rau* 1971, 282, 284). Když se o Arnulfově smrti dozvěděli Maďari, „v prvním roce po jeho smrti a po nastolení jeho syna seberou převeliké vojsko a podmaní si národ Moravanů, který si král Arnulf podrobil s pomocí jejich statečnosti; obsadí také kraje Bavorů; boří a pálí chrámy, vraždí obyvatelstvo, a aby se jich lidé více a více báli, napájí se krví zabitých“ (II. 2, *Bauer–Rau* 1971, 300; *MMFH* I., 147).

Celé je to na první pohled legenda, která má k historii jen volný vztah. Liutprand si ji zřejmě nevymyslel, byla v jeho době značně rozšířená. O několik let později ji vyložil Vidukind (I. 19, *MMFH* I., 149). Ztotožnil Maďary s Avary a tvrdil, že „když byli Karlem Velikým poraženi, zahrnutí za Dunaj a sevřeni ohromnou hradbou, bylo jim v obvyklém pustošení národů zabráněno. Za vlády Arnulfovy bylo však opevnění rozbořeno a byla jim otevřena cesta k páčání škod jen z toho důvodu, že se císař (tj. Arnulf) rozhněval na Svatopluka, krále Moravanů“.

Oba texty se, jak vidno, navzájem doplňují, Vidukind vykládá, jak došlo k uzavření oněch Avarů–Maďarů a Liutprand zase vysvětluje, proč jim Arnulf otevřel cestu ven. Kdy se to stalo říkají Annales Sangallenses maiores, bylo to v r. 892 (*MMFH* I., 143), což je potvrzeno i současnými fuldskými anály, které vědí o tom, že r. 892 se Arnulfova tažení proti Svatoplukovi účastnili Maďari (*MMFH* I., 119). Pověst je variantou známé legendy

o Gogu a Magogu, podle níž Alexandr Veliký uzavřel tyto národy ztotožňované později s Huny, Skýty a vůbec stepními kočovníky velikými Kaspickými vraty (o ní *Marquart* 1903, 85 násl., 281 násl.). Neméně legendární je podivná příčina Arnulfovy smrti (*Landois* 1864; *Banaszkiewicz* 1986, 177 násl.), která má ovšem svůj historický základ v tom, že Arnulf byl před smrtí ochromen.

Datování vpádu Maďarů do Evropy v prvním roce po Arnulfově smrti (8. XII. 899) a nastolení jeho syna Ludvíka Dítěte (4. II. 900) je literární prostředek zvýšení dramatického napětí, na druhé straně však je třeba vzít v úvahu, že Maďari opravdu obsadili Pannonii, „největší provincii Bavorů“ (jak ji nazývá stížný list bavorských biskupů z r. 900, *MMFH* III., 241) v srpnu r. 900 a východní marku po bitvě u Bratislavy r. 907. *Havlík* (1987a, 226) tvrdí, že k okupaci bavorské východní marky došlo až roku 910, důvody ovšem neuvádí, říká jen, že Liutprand zmátl maďarské nájezdy z r. 900 vjedno a „dalšími událostmi v letech 909–910 a zejména v letech 919–924 až 925“. Viděli jsme, že v letech 919–924/5 na Moravě k žádným „událostem“ nedošlo a stejně tak nedošlo k obsazení východní marky v letech 909–910.

Datování těchto dějů není ale ani tak důležité jako *Havlíkova* interpretace údajů o Moravanech: „(*Hungarii*) . . . *permagno collecto exercitu, Maravanorum gentem . . . sibi vendicant*“. Podle něho tu *vendicant* znamená „učinili tributární“, Morava prý byla „přivedena k dočasnému placení venditia–daně“ (1978, 100). Nejnověji tu Havlík překládá: „přisvojili si výkupné (za mír) národa Moravanů“ (1987a, 226), spojuje tedy *vendicant* s *venditio* „prodej, kupní cena“ ve zvláštním významu, kterého toto slovo nabylo v přemyslovském státě jakožto „daň z prodeje“ a zejména „důchod ze soudních pokut“ (*Krofta* 1930). Havlík se nadto zřejmě domnívá, že toto přemyslovské *venditio* bylo totožné s *tributem pacis*, daní (výkupným) za mír, ačkoliv *Krofta* (1930, 113 násl.) bezpečně dokázal, že s ním nemělo nic společného. *Vendicare sibi*, „zmocnit se něčeho, přisvojiti si něco“ nemá nic společného s *vendere* „prodávati“, ani s *venditio*, substantivem utvořeným od tohoto slovesa. Havlíkův „překlad“ věty *Maravanorum gentem sibi vendicant*: „přisvojili si (= *sibi vendicant*) výkupné (tj. výkupné za mír = ??, *vendicant*?) národa Moravanů (genitiv = *Maravanorum gentem*, akusativ!)“ překládá totéž slovo dvakrát, jednou správně jako „přisvojiti si“, podruhé špatně jako „výkupné“. Buď tedy *vendicare sibi* znamená „uložiti někomu *venditio*, tj. *tributum pacis*, výkupné za mír“ (což je překladatelsky školácká chyba) nebo znamená správně „přisvojiti si něco“, nemůže ale znamenat obojí!

Maďari se tedy podle Liutpranda zmocnili Moravanů, neuložili jim však žádný tribut a nedošlo k tomu v letech 924–925. Tributárnost maďarskému chánu (!) nebyla nastolena (*Havlík* 1985a, 74), žádný mezník v historii staré

Moravy (Havlík 1985c, 203) léta okolo 925 nepředstavují, všechny tyto domněnky jsou těžko pochopitelným omylem.

Stejným omylem je i to, že moravské arcibiskupství existovalo ještě r. 910. Jde o to, že kolem r. 974 psal pasovský biskup Pilgrim papeži Benediktu VI. (nebo VII.), že „i dříve za dob Římanů a Gepidů měla táž východní Panonie a Moesie sedm vlastních biskupů podřízených mé svaté církvi Loršské, kterou já nehodný spravuji, z nichž čtyři – jak se nyní zjistilo – byli na Moravě ještě v té době, kdy Maďari vtrhli do království Bavorů“ (MMFH III., 248, 249). List měl podpořit soubor Pilgrimových falz (o nich Marsina 1971, 71–80), dokazujících, že v Lorchu bylo kdysi za římských dob arcibiskupství, jehož je Pilgrimův Pasov nástupcem a které se m. j. vztahovalo i na Moravu. Údaj o čtyřech biskupech na Moravě měl Pilgrim nepochybně z tzv. stížného listu bavorských biskupů z r. 900, kde se obšírně mluví o znovuzřízení moravského arcibiskupství za Mojmíra II. r. 899 a o právu Pasova na ně (MMFH III., 233 násl.). Pilgrim se na tento list nejspíše odvolává slovy „jak se nyní zjistilo“ (Havlík v: MMFH III., 249, pozn. 8, Marsina 1971, 73). K údaji, že biskupové na Moravě seděli „usque dum Ugri regnum Bauuvariorum invaserunt“, podotýká Havlík (1972, 9), že „není pravděpodobné, že by tímto vpádem byl míněn nájezd do východní marky v r. 900, ale narážka se může týkat buď maďarského vpádu do Frank, Bavor a Švábska v r. 909, nebo velké porážky na Lechu r. 910“. To je však naprosto libovolné, už obsazení Panonie Maďary v srpnu 900 bylo útokem na „největší provincii Bavorů“ (MMFH III., 241) a ani nájezd z podzimu r. 900 se netýkal Východní marky, tu naopak Maďari ušetřili, protože zde vládnoucí Isanrich byl jejich spojencem (Havlík 1963, 70) a loupili teprve ve vlastním Bavorsku za Enži; bitva se odehrála 20. XI. u Lince (de Vajay 1968, 33–34). Anály fuldské tu užívají dokonce stejných slov jako Pilgrim: „(Maďari) regnum Baiovariorum hostiliter invaserunt“ (MMFH I., 127) a není vyloučeno, že Pilgrim, který pro svá falza podnikal rozsáhlá „historická studia“ (viz v témže listu odvolání na Gesta Anglorum, nejspíše Bedu, MMFH III., 248), tyto anály dokonce citoval. V každém případě je jasné, že Pilgrim dobou, kdy Maďari napadli bavorské království, myslel rok 900.

Pasovský biskup Pilgrim tedy r. 974 nevěděl nic o tom, že by moravská biskupství přežila až do r. 910, tato domněnka vznikla špatnou interpretací jeho údaje.

Jestliže o přetrvávání velkomoravské státní a církevní organizace neví nic současné nebo jen o málo pozdější prameny, zbývají vždycky ještě prameny o mnoho pozdější. L. E. Havlík si z nich vybral ten vůbec nejpozdější, tzv. Granum catalogi praesulum Moraviae, konfúzní kompilaci z počátku XV. století (vydal ji Loserth 1892, srv. MMFH I., 314–316; IV., 430–432), která zná

moravské arcibiskupy X. století dokonce jménem a ví, kdy a kde seděli. V partii týkající se IX. a X. století je Granum kompilací (srv. Breitenbach 1902) doslovných výpisků ze dvou pozdních cyrilometodějských legend, z Quemadmodum (údaje k datům 886, 887, 891, 892 a 900A) a z Tempore Michaelis imperatoris (900 zbytek, 901, 907 B). Přidány jsou údaje z Dalimilovy kroniky (894, 907A, 915) a z kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína (971, 920), které autor doplnil vymyšleným katalogem moravských biskupů (916, 942, 961). Data jsou naprosto nemožná a ukazují jasně, že si je autor Grana zcela libovolně vymyslel.

Podle Havlíka (1987b) však tak úplně nemožná přece jenom nejsou, jestliže předpokládáme, že vznikla chybným převodem byzantského letopočtu na západní, latinský. V Byzanci se totiž počítalo od stvoření světa a ne od narození Krista, přičemž takových ér bylo v užívání několik podle různých výpočtů data stvoření světa. Havlík proto zkouší data Grana převést z římského způsobu zpět na některý ze způsobů byzantských a jestliže se výsledek shoduje s historickou skutečností, má zato, že dospěl k původnímu datu. Zjišťuje, že nevystačí s jednou v Byzanci užívaných ér, potřebuje alespoň dvě, tzv. syrskou, kladoucí narození Krista k 17. III. 5515 před n. l. a běžnou byzantskou (1. IX. 5508). Tím dostává dva velkomoravské, staroslověnsky psané „Chronografy A a B“. Tyto dva letopisy prý spojil v XI. století nějaký staroslověnský učenec na Moravě (!) vjedno, aniž by si ovšem uvědomil, že data jsou uváděna podle různých ér. Tento staroslověnský moravský letopis se prý dostal na Rus, kde ho užil autor Pověsti vremennych let a na jih do Charvátska, kde se stal pramenem pro autora letopisu popa Dukljanina (srv. o něm Havlík 1976 a odmítnutí jeho tezí: Devos 1977). Na konci XI. století byl prý z tohoto staroslověnského letopisu pořízen latinský výtah, přičemž si ovšem jeho autor myslel, že data jsou uvedena podle alexandrijské éry a přepočítal je (po odečtení let 5492–3) na římská. Tohoto letopisu užíval Kosmas, autor Tempore Michaelis, Dalimil a autor původního Katalogu moravských biskupů, z něhož je Granum výtahem.

Tato fantastická kombinace vychází z důkazu, že data Grana odpovídají po přepočtu té době a těm událostem, o nichž mluví pod příslušnými daty Granum. Ten vypadá takto: V Granu se píše, že r. 886 byl Svatopluk pokřtěn Cyrilem, což je samozřejmě nemožný výmysl, opsaný z legendy Quemadmodum. Přepočet podle syrské éry dává rok 862–863, podle Havlíka je tedy odpovídající historickou událostí příchod byzantské misie na Moravu! Ve „velkomoravském Chronografu A“ prý stálo: „R. 6377 Moravané jednali v Konstantinopoli. Konstantin a Metoděj přinesli list císaře Michala III. na Moravu“ (Havlík 1987b, 32) – přestože v Granu nic takového není. K r. 887

uvádí Granum doslova podle Quemadmodum, že Svatopluk „se postaral o to, aby byl blahoslavený Cyril povýšen na arcibiskupa velehradského“ (MMFH I., 314). Syrská éra dává zase rok 863, v němž se pochopitelně nic takového neudálo, Havlík si proto pomáhá tvrzením, že tu šlo o „sankcionování činnosti byzantské mise králem (!) Rostislavem“ (Havlík 1987b, 22) – ačkoliv o žádném „sankcionování“ nic nevíme a tím méně o ustanovení Cyrila arcibiskupem na Velehradě. Roku 901 poslal podle Grana papež Jan VIII. na žádost Svatopluka Mladšího Metoděje zpět k jeho velehradskému arcibiskupskému stolci. Protože podle byzantské éry vychází rok 885, pomáhá si Havlík z nouze tím, že tehdy přece papež Svatoplukovi také něco poslal, sice na Metoděje, ale dopis (Havlík 1987b, 24).

Takového rázu (tj. papež Jan poslal Metoděje = papež Štěpán poslal dopis; Metoděj odešel do Říma = Viching opustil Moravu; Metoděj zemřel = Cyril zemřel; Cyril pokřtil Svatopluka = Cyril a Metoděj přišli na Moravu atd.) jsou všechny Havlíkovy rovnice mezi Granem a historickou skutečností, k níž dospívá po přepočtu dat. Argumentaci takového druhu ovšem není možno v žádném případě přijmout, hřeší naprostou libovůlí. Kombinace založené na převádění dat podle různých ér jsou v poslední době značně oblíbené (m. j. i při sporech o datum smrti sv. Václava, Dobrev 1980) svádějí však často k pouhým početním hříčkám. Za sotva co jiného lze považovat i Havlíkův pokus. Spolehlivost Grana v žádném případě neprokázal, velkomoravské „Chronografy A a B“ jsou pouhou chimérou. Jako pramene pro počátek X. století nelze Grana použít.

Nezbývá tedy než se vrátit ke „klasickým“ pramenům a k jejich střízlivému výkladu. Ten vychází ze skutečnosti, že od určitého roku, určovaného jednotlivými autory v rozmezí let 904–907, prameny o Moravě jakožto státním útvaru mlčí a řada pramenů nadto mluví o úplném zpusťování Moravy. Základním pramenem je to Regino, který píše, že Svatoplukovi synové drželi nešťastně po krátkou dobu po otcově smrti jeho království (*regnum*), pak však Maďaři „vše až do základů zpusťovali“ (MMFH I., 140). Na tom není důležité ani tak to, že Svatoplukovo *regnum* bylo zpusťováno, jako to, že přestalo existovat. *Regnum* bylo totiž pro Reginona základní politickou jednotkou uspořádání společnosti, lidem a územím v čele s panovníkem, který mohl ale nemusel být korunovaným králem a existovalo tedy jen potud, pokud mělo jedno i druhé (srv. Třeštík 1981, 83; Goetz 1986). Velká Morava však ztratila obojí, Svatoplukovi synové přišli o vládu a území a lidé byli zničeni.

V podstatě totéž říká Konstantin Porfyrogenetos (De administrando imperio c. 41, MMFH III., 398–400; srv. i c. 13 a 40; 384, 396). Vypráví nejprve známou parabolu o třech prutech a třech Svatoplukových synech.

Bratři prý setrvali v míru jen rok po otcově smrti, pak začali mezi sebou občanskou válku a tu „přišli Turci (Maďaři), zcela je zničili a zmocnili se jejich země a doposud ji obývají. A ti, co z obyvatelstva zbyli, byli rozptýleni a utekli se k sousedním kmenům, k Bulharům, Turkům, Charvátům a ostatním národům“ (MMFH III., 399–400). Odmyslíme-li si literární motiv třech prutů (Dostálová 1963), shoduje se vše s Reginonem. Císař Konstantin měl ovšem značně zkreslenou a zmatenou představu o poloze Velké Moravy, ztotožňoval ji s celým územím, obsazeným v době, kdy psal, tj. okolo 950, Maďary, zároveň však rozlišoval mezi Potisím (náležejícím ovšem také Velké Moravě) a vlastní Velkou Moravou, kterou ztotožňoval s Blatenským knížectvím (Rekonstrukci Konstantinova obrazu „země Turků“ a jejího okolí podávám jinde). Tvrzení, že Maďaři Velkou Moravu obsadili a výčet sousedních národů, k nimž uprchli Moravané jsou proto poplatné těmto představám a nelze je považovat za reálnou situaci.

Podobně mluví i I. Život Naumův, který zkázu Moravy považuje za trest za to, že se Moravané od Metodějova učení a vyhnali jeho žáky. „Po nemnoha letech přišli Uhři, národ panonský, a poplenili jejich zemi a zpusťovali ji; nu a ti, které Uhři nevzali v plen, uprchli prostě do Bulharska. Izůstala jejich země pustá a v moci Uhrů“ (MMFH II., 179). V Ochridu tedy měli stejné informace o osudu Velké Moravy jako v Konstantinopoli. Západní informace jsme si probírali výše. Liutprand věděl, že Maďaři si brzy (prý v prvním roce po Arnulfově smrti) podmanili Moravany a pak obsadili „kraje Bavorů“. Ruotger v Kolíně věděl, že Maďaři se zmocnili Moravy a brzy poté odtud zaútočili na říši. Ve Francii, v Toulou, napsal autor Miracula s. Apri, že Maďaři nejprve „vyvrátili Moesii, rozbořili příbytky Moravanů, třebaš pohanů a vtrhli do Pannonie, která měla být v budoucnu jejich“ (MMFH II., 185). Zmatené představy toulského mnicha považujícího Moravany zřejmě za nějaký pohanský národ daleko na východě, mnoho neprozrazují, ukazují pouze, že vyvrácení Moravy bylo v západní tradici stále živé a těsně spojené s usazením se Maďarů v Panonii.

Všechny tyto prameny se shodují v tom, že Morava byla Maďary doslova zpusťována, proměněna v liduprázdnou poušť. To je jistě přehráno, stopy takového trvalého zpusťování by se musely projevit v archeologickém materiálu, je však třeba připustit, že jednorázové zpusťování muselo být, zvláště v nechráněných nížinných oblastech, značné. Takové jednorázové plenění venkovských osad se totiž v archeologické situaci prakticky neprojeví. Žádná ze zpráv netvrdí, že Maďaři se na území Moravy usadili, to, co o tom říká Konstantin Porfyrogenetos, je jasné nedorozumění. Liutprand a Ruotger říkají, že Maďaři se Moravy zmocnili, či že si ji podmanili, přičemž Liutprand jasně rozlišuje mezi podmaněním Moravy a obsazením krajiny Ba-

vorů. Vcelku z těchto zpráv tedy plyne, že Morava a Slovensko byly Maďary zčásti značně zpuštěny a vylištěny, toto území však nebylo obsazeno, pouze nějakým způsobem Maďary kontrolováno. Důležité jsou také zprávy o emigraci Moravanů, které se zřejmě týkají hlavně vládnoucí vrstvy.

Nejdůležitější však je to, že všechny tyto zprávy mluví o definitivním zániku Moravy jakožto politické jednotky, autoři si představují, že v důsledku zpuštění Maďary přestalo Svatoplukovo *regnum* existovat.

Datování této události, již si současníci zřejmě představovali opravdu jako událost a ne jako dlouhodobý proces, může vycházet vlastně jen z *Reginona*. Ten totiž dokončil svou kroniku roku 908 a k zániku Moravy, o kterém již mluví jako o dokonalém, muselo dojít před tímto datem. Na druhé straně máme o Moravě, žijící ještě plným životem samostatného státu, zprávy z r. 902, kdy Moravané porazili Maďary (viz níže) a i raffeletstetenský statut datovaný léty 903–904, mluví o cestách Bavorů na „*trh Moravanů*“ jako o obvyklém, ničím nerušeném stavu (*MMFH IV.*, 119). Vezmeme-li dále v úvahu, že bitvy u Bratislavy 5. července 907 se Moravané určitě nezúčastnili, ačkoliv byli od r. 901 spojenci Bavorů v boji proti Maďarům a měli na porážce Maďarů pochopitelně eminentní zájem a povšimneme-li si dále toho, že r. 906 táhli Maďari do Saska nepochybně přes Moravu, kde jim nikdo nepřekážel (*de Vajay 1968*, 41), musíme předpokládat, že Morava zanikla roku 906 nebo krátce předtím.

Proti tomu však namítají nejnověji *L. E. Havlík* (1978, 97; 1985a, 71) i *P. Ratkoš* (1986, 144; 1987, 805), že existuje zpráva o tom, že ještě r. 906 Moravané svedli s Maďary vítězný boj a *Ratkoš* (*l. c.*) nadto tvrdí, že Maďari r. 906 do Saska vůbec netáhli, příslušné zprávy pramenů totiž vztahuje na výpravu z r. 908. Na druhé straně zase *Gy. Györffy* (1985, 243) odmítá zprávu o porážce Maďarů Moravanů r. 902 a tvrdí, že naopak šlo o rozhodující porážku Moravanů, tj. že Velká Morava byla Maďary rozbita již roku 902. V podstatě tu však jde ve všech případech o stejnou událost, pouze v pramenech různě datovanou. *Havlík* a *Ratkoš* se odvolávají (jako kdysi již *Palacký 1928*, 150) na *Annalistu Saxa* k roku 906: „*Ungari a Marahis caeduntur*“ (*MMFH I.*, 251) a *Györffy* na *Annales Alamanici* k roku 902: „*Et bellum in Maraha cum Ungaris et patria vincla*“ (*Lendi 1971*, 178), proti kterým ovšem stojí údaj kroniky *Herimanna z Reichenau* k r. 902: „*Ungari Marahenses petunt, pugnaque victi terga verterunt*“ (*MMFH I.*, 170).

U *Analisty Saxa* je zpráva o Moravanech v této souvislosti: „*Ungari a Marahis caeduntur. Beringer, Reinold et Gerhard germani fratres occiduntur*“ (*MG SS 6*, 591). To prozrazuje, že její původ je v *Chronicon Suevicum universale* (*Epitome Sangallensis*), kde stojí: „*Ungarii a Maruis occiduntur. Beringer, Reinold, Gerhart, germani fratres occiduntur*“ (*MG SS 13*, 66). Zpráva je

zde ovšem zařazena ke třetímu roku panování *Ludvíka Dítěte*, tj. k roku 902, kdežto u *Analisty Saxa* stojí na konci záznamu k roku 906. To je však snadno vysvětlitelné. *Chronicon Suevicum* je uspořádáno podle panovníků a let jejich vlády, přičemž léta od narození Krista jsou udávána jen u nastoupení panovníků. Naše zpráva je pod třetím rokem panování (tj. 902), pak následuje mezera a teprve k sedmému roku panování je zařazena další analistická zpráva. Při opisování a přejímání do jiných děl se pak pochopitelně stávalo, že naše zpráva se posunula na volné místo k jinému roku panování. Už v jednom z rukopisů *Chronicon Suevicum* byla pod čtvrtým rokem, *Annales Mellicenses* (*MG SS 9*, 496) ji mají také k tomuto roku (903), k šestému roku (905) ji zařadila *Chronicon Wirzburgense* (*MG SS 6*, 28) a *Frutolf*, který opisoval tuto kroniku, ji uvádí k roku 906, který má mylně za šestý rok panování (*MG SS 6*, 174). Z kterého z těchto děl převzal svou zprávu *Analista Saxo*, je těžko říci. Má se za to, že pramenem jeho bezprostřední předlohy, nezachovaných *Annales Nienburgenses*, byla *Chronicon Wirzburgense* (*Wattenbach–Holtzmann 1938–1943*, 478), ta však má zkomolený text, *amarius* místo *a Maruis* (stejně tak i *Annales Mellicenses* a *Frutolf*). Jisté je pouze, že zpráva *Analisty Saxa* pochází – ať již jakkoliv zprostředkovaně – z *Chronicon Suevicum*, kde je zařazena pod správným datem 902, kdežto v bezprostřední předloze *Annalisty Saxa* byla snadno pochopitelným omylem připojena k volnému šestému roku panování. Ten by odpovídal roku 905, *Frutolf* ho však mylně měl za rok 906. Předloha *Analisty Saxa* měla tedy zřejmě stejnou chybu, nebyla však totožná s *Frutolfem*, ani s jeho předlohou, *Chronicon Wirzburgense*. Tato zpráva nemá žádnou samostatnou hodnotu, týká se události roku 902 a ne 906.

Co se však událo roku 902? Máme tu na jedné straně zprávu *Annales Alamanici*: „*Válka na Moravě s Maďary a vlast poražena*“, na druhé straně píše *Herimann z Reichenau*: „*Maďari napadnou Moravanů, jsou v bitvě poraženi a dají se na útěk*“ a podobně má i *Chronicon suevicum universale*: „*Maďari jsou pobiti Moravanů*“. *Gy. Györffy* (1985, 243) tvrdí, že původním pramenem jsou *Annales Alamanici*, jichž užil *Herimann z Reichenau*, nepochopil je však a napsal pravý opak toho, co se dočetl v předloze. To je však sotva možné, *Herimann* přece musel vědět, že vlast (*patria*), která byla poražena, nemohla být totožná s Maďary. Nanejvýše by mohl *patria* vykládat jako „Morava“, pak by ovšem napsal, že poraženi byli Moravané a ne Maďari. Ve skutečnosti tu určitě šlo o vlast autora análů, tj. východofranskou říši. To musel *Herimann* chápat stejně dobře jako moderní čtenář, nemohl se v žádném případě tak zmýlit, aby napsal pravý opak. Při tom však byly *Annales Alamanici* jistě předlohou *Herimanna* i *Chronicon Suevicum*. Ukazuje to pěkně hned další věta v obou kronikách: *Beringer, Reginold,*

Gerhart, germani fratres occiduntur (Chron. Suev.) či *Ipsa anno Beringer, Reginolt et Gerhard, nobiles germani fratres . . . occisi sunt . . .* (Herimann), tj.: „B., R., G., rodní bratři byli zabiti“. V *Annales Alamaniaci* je k r. 903 (ne 902) záznam: „*Reginhard, Perinker et Kerhard germani tres occiduntur*“, tj.: „R., P., K., rodní tři, byli zabiti“. *Germani fratres* je ustálené spojení je tedy jistě původní, *tres* ve *Annales Alamaniaci* je zřetelně chybné čtení zkráceného slova *fratres: fres*. To dokazuje, že Herimann ani *Chronicon Suevicum* neutilizovaly dochovaného textu análů, ale nějakého dnes neznámého.

Podle výsledků *W. Lendiho* (1971), jsou *Annales Alamaniaci* jednotným dílem jen v partii do r. 881. Od roku 882 navazují na dvě na sebe nezávislá pokračování, jedno obsažené v rukopise z Monzy (cod. *Modoetiensis*) a v *Annales Laubacenses*, přičemž oba texty byly vlastně výtahem z nedochovaných *Annales Alamaniaci* (*Lendi* 1971, 136) a druhé obsažené v rukopise z *Zürichu* (cod. *Turicensis*), která je nezávislým pokračováním *Annales Alamaniaci* do r. 881, vzniklým v klášteře *St. Gallen* (*Lendi* 1971, 85 násl., 143). Zpráva o třech bratřích je pouze v cod. *Turicensis* a o bitvě na Moravě pouze v cod. *Modoetiensis*. Herimann však sotva kombinoval dvoje anály, měl pro tyto zprávy zřejmě jedinou předlohu a tou mohl být jen nějaký nezachovaný širší text *Annales Alamaniaci* pro léta 882–912, který vypisovali jak autor výtahu zachovaného v cod. *Modoetiensis*, tak *Annales Laubacenses* (podle *Lendiho* 1971, 136 táž osoba) a který nutně musel obsahovat i zprávy zachované v pokračování cod. *Turicensis*. Partie pro léta 882–911 psaná v tomto rukopise jedním písařem (*Lendi* 1971, 85) tedy musela být také výtahem ze společného pramene *Annales Alamaniaci* 882–912 (cod. *Mod.*) a *Annales Laubacenses* 882–912.

V této Herimannově předloze mohly být obě zprávy o bojích na Moravě roku 902 dokonce i vedle sebe. Věcně tu totiž žádný rozpor není, v tomto roce byli Frankové a Moravané spojenci a je proto dobře možné, že na Moravě tehdy působil pomocný sbor z říše, který byl poražen (*patria vincita*), zatímco Moravané v jiné srážce zvítězili (srv. *Reindel* 1953, 39).

Zbývalo by ovšem ještě vyjasnit poměr mezi Herimannem a *Chronicon Suevicum universale*, ten je však dodnes předmětem diskusí, navrhuje všechny myslitelné kombinace, aniž by se dospělo k jednoznačnému výsledku (přehled: *Robinson* 1980, 84 násl.). Pro nás to naštěstí nemusí být rozhodující, důležité je pouze to, že ať již Herimann, či jeho předloha, tzv. Švábská světová kronika, z níž je *Chronicon Suevicum* výtahem (to je nejčastěji přijímaná varianta), užily nezachovaného textu *Annales Alamaniaci*, v němž, na rozdíl od textu zachovaného, byla s největší pravděpodobností k r. 906 zpráva o porážce Maďarů Moravany.

Konstatujeme tedy, že Moravané bojovali naposled – alespoň, pokud

víme – s Maďary vítězně roku 902. Roku 906 táhli Maďaři opravdu do Saska (Ratkošův evidentní omyl není ani třeba vyvracet) zřejmě přes Moravu a Čechy (určitě ne přes Slezsko; srv. *Labuda* 1960, 248). K žádným bojům s Moravany tehdy nedošlo, příslušná zpráva *Annalisty Saxa* se týká roku 902. Zda to ovšem znamená, že Morava jako stát již tehdy neexistovala, je jiná otázka. *L. E. Havlík* (1978, 98; 1985a, 71) v této souvislosti jistě právem namítá, že Maďaři procházeli v té době na svých výpravách mnoha zeměmi a že se to nijak nedotklo jejich existence. Je však třeba brát v úvahu, že Maďaři táhli r. 906 jako spojenci *Daleminců*, kteří si je pozvali na pomoc proti *Sasům* (*Vidukind* I. 17., *MMFH* IV., 388), což by bylo sotva možné, jestliže by Maďaři již nebyli rozhodující politickou a vojenskou silou ve středním Podunají, tj. jestliže by již nepřemohli Moravany (srv. *Łowmiański* 1970, 392). Nelze také nijak oddisktovat neúčast Moravanů na tažení *Bavorů* proti *Maďarům* roku 907. Jestliže *Havlík* (1978, 98; 1985a, 71) namítá, že Moravané se nezúčastnili ani všech předchozích bojů mezi *Bavory* a *Maďary*, lze to sotva považovat za argumentaci. Moravané byli spojenci *Bavorů* od ledna 901 a od té doby do roku 907 došlo jednak k nájezdům *Maďarů* na Moravu roku 902, kde – jak jsme si právě ukázali – *Bavoři* s *Moravany* spolupracovali. Na *Bavorsko* útočili Maďaři v té době již od roku 901, avšak ne na *Korutany*, kde boj byl záležitostí místního hraběte (*de Vajay* 1968, 33) a pak víme již jen o zřejmě nepatrné srážce roku 903 (*de Vajay* 1968, 37). *Havlík* zřejmě připisuje *Mojmírovi II.* sebevražedné úmysly. Ničím jiným by totiž neutralita nebo dokonce spojení se s *Maďary* (jak naznačuje *Havlík* 1. c.) nemohlo v roce 907 být. Především ale nelze jednoduše odbýt svědectví *Reginova* tím (*Havlík* 1978, 99; 1985a, 72), že zpusťování neznamenovalo ještě ovládnutí země. *Regino* totiž nemluví jen o zpusťování, ale o definitivním zániku *Svatoplukova regnum* (viz výše). Ten byl dokonáným faktem již v roce 908, kdy *Regino* končil svou kroniku a muselo tedy k němu dojít nedlouho předtím. *G. Györffy* (1985, 243) se pokouší posunout tuto událost do r. 902 s poukazem na to, že rokem 908 je sice datována *Reginova* předmluva, text však končí rokem 906, takže *Regino* skončil psát r. 906. To ovšem znamená, že zánik *Moravy* náleží před rok 906, do roku 902. Tento argument ale neplatí, dochovaný text *Reginovy* kroniky je totiž neúplný, ještě *Siegbert* z *Gembloux* znal text úplný, obsahující i zápisy k létům 907 a 908 (*Rau* 1960, 7).

Všechny snahy o vyvrácení „klasického datování zániku Velké Moravy“ se tak ukazují být mylnými, stále platí *Novotného* (1912, 434) konstatování, že „pád *Mojmírův* náleží k r. 906 nebo krátce předtím“. *Chronologie* poslední fáze velkomoravské hmotné kultury, zejména tzv. *veligradského šperku*, by si proto zasloužila důkladnou revizi.

Literatura a prameny:

- Banaszkiewicz, J. 1986:* Podanie o Piaśce i Popielu. Warszawa.
- Bauer, A. – Rau, R. 1971:* Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. VIII) Darmstadt.
- Beranek, J. 1941:* Lundenburg. Zeitschrift f. sudetendeutsche Geschichte 5, 51–82.
- Breitenbach, A. 1902:* Über die Quellen und die Glaubwürdigkeit des Granum catalogi praesulum Moraviae. Zeitschrift des Vereines f. Geschichte Mährens und Schlesiens 6, 274–300.
- Corbet, P. 1986:* Les saints ottoniens. Sainteté dynastique, sainteté royale et sainteté féminine autour de l'an Mil. (Beihefte der Francia, Bd. 15) Sigmaringen.
- Devos, P. 1977:* „Légende italique“ et „Légende Dalmate“ concernant S. Constantin–Cyrille. Annalecta Bollandiana 95, 133–143.
- Dobrev, I. 1980:* Ošče odna data po moravskoto–panonskoto letobroenie na Konstantin Filosof–Kiril. (Sv. Václav Češski e ubit na 2. VII. 936 g.). Godišnik na sofijskija universitet, Fakultet po slavjanski filologii, Ezikoznanie, 1.74, 1, 3–30 (vyšlo 1984).
- Dostál, B. 1965:* Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. In: Magna Moravia (Spisy University J. E. Purkyně v Brně. Filosofická fakulta 102), Praha, 361–416.
- Dostálová, R. 1963:* Řecký literární motiv v pověsti o velkomoravském knížeti Svatoplukovi, Zprávy Jednoty klasických filologů 5, 153–162.
- Dralle, L. 1980:* Zur Vorgeschichte und Hintergründen der Ostpolitik Heinrichs I. In: Europa Slavica–Europa Orientalis. Festschrift f. H. Ludat z. 70 Geburtstag. (Giessener Abhandlungen z. Agrar – u. Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, Bd. 100) Berlin, 99–126.
- Goetz, W.–H. 1986:* Staatsvorstellung und Verfassungswirklichkeit in der Karolingerzeit, untersucht anhand des regnum – Begriffs in erzählten Quellen. In: Zusammenhänge, Einflüsse, Wirkungen. Berlin – New York, 229–240.
- Györffy, G. 1977:* István király és műve. Budapest.
- 1978: Arpad. Persönlichkeit und historische Rolle. Acta Antiqua ASH 26, 115–136.
 - 1984: In: Magyarország története előzmények és magyar történet 1242–ig. I., Budapest.
 - 1985: Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungarn. Acta Historica ASH 31, 231–270.
- Havlík, L. E. 1963:* Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století. Rozpravy ČSAV, řada SV, 73, seš. 9.
- 1976: Dukljanská kronika a Dalmatská legenda. Rozpravy ČSAV, řada SV, 86, seš. 2.
 - 1978: Morava v 9. a 10. století. (Studie ČSAV 1987, č. 7), Praha
 - 1985a: Slované a Maďari ve středním Podunají v IX. a X. století. In: Současný stav a úkoly československé hungaristiky, Brno 65–81.
 - 1985b: Velká Morava – historie a legenda. Slovanský přehled 71, 158–175.
 - 1985c: Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin. In: J. Poulík, B. Chropovský a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava, 187–214.
 - 1987a: Kronika o Velké Moravě. Brno.
 - 1987b: On the Dating in the Old Slav Literary Monuments and the Primary Slav Chronology. Studia Źródłoznawcze 30, 1–38.
- Hlawitschka, E. 1968:* Lotharingen und das Reich an der Schwelle der deutschen Geschichte. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 21) Stuttgart.
- Hrubý, V. 1955:* Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. (Monumenta Archaeologica III.). Praha.
- Jäschke, K.–U. 1975:* Burgenbau und Landesverteidigung um 900. (Vorträge und Forschungen. Sonderband 16) Sigmaringen.
- Krofta, K. 1930:* Staročeská „venditio“. In: Od pravěku k dnešku. I., Praha, 102–118.
- Kučera, M. 1974:* Slovensko po páde Velké Moravy. Bratislava.
- Labuda, G. 1960:* Polska, Czechy, Niemcy a związek wielecki w wieku X. In: G. Labuda, Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej, Poznań, 247–301.
- Landois, L. 1864:* Untersuchungen über die auf dem Menschen schmarotzenden Pediculien. Zeitschrift f. wissenschaftliche Zoologie 14, 27–41.
- Lendi, W. 1971:* Untersuchungen zur frühalemanischen Annalistik. Die Murbacher Annalen. Mit Edition. (Scriinium Friburgense 1) Freiburg.
- Lintzel, M. 1933:* Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. Sachsen und Anhalt 9, 27–51.
- Loserth, J. 1892:* Das Granum Catalogi praesulum Moraviae. Archiv f. österreichische Geschichte 78, 41–98.
- Łowmiański, H. 1970:* Początki Polski. IV., Warszawa.
- Marquart, J. 1903:* Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig.
- Marsina, R. 1971:* Štúdie k Slovenskému diplomatáru I., Historické štúdie 16, 5–108.
- Melich, J. 1940:* Brünn nevéroll. Magyar Nyelv 36, 1–19.
- MG SS:* Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.
- MMFH:* Magnae Moraviae Fontes Historici I.–IV. Brno 1966–1971. (Spisy University J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta 104, 118, 134, 156).
- Müller, R. 1984:* Neue Ausgrabungen in der Nähe von Zalavár. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Nitra, 185–188.
- Novotný, V. 1912:* České dějiny I., I. Praha.
- Ott, I. (ed.) 1951:* Ruotger, Vita Brunonis (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, N. S. 10) Weimar.
- Palacký, F. 1928:* Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě. I. 1., Praha (nové vydání).
- Poulík, J. 1957:* Výsledky výzkumů na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. PA 48 241–388.
- 1959: The Latest Archeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire. Historica 1, 7–70.
- Ratkoš, P. 1986:* Pramene o staromaďarských bojových akciách a zániku mojmírovskej Velkej Moravy, Slavia 55, 140–149.
- 1987: Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881–1018. Historický časopis 35, 801–817.
- Rau, R. (ed.) 1960:* Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte III., (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Bd. VII.), Berlin.
- Reindel, K. 1953:* Die bayerischen Liutpoldinger (893–989). Sammlung und Erläuterung der Quellen. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, N. F., Bd. XL, München.
- Robinson, I. S. 1980:* Die Chronik Hermanns von Reichenau und die Reichenauer Kaiserchronik. Deutsches Archiv 36, 84–136.
- Ruttkay, A. 1976:* Výsledky výskumu v Ducovom v rokoch 1968–1972 a 1975. AVANS 1975, 190–196.
- Štěpánek, M. 1965:* Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě. Praha.
- Trávníček, F. 1959:* Brno. In: Rodné zemi, Brno 302–307.
- Třeštík, D. 1981:* Počátky Přemyslovců. Praha.

- 1984: D. Třeštík, M. Polívka: Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století. In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století. Praha, 99–111.
 - 1988: Pád Velké Moravy. In: Typologie raněfeudálních slovanských států ve střední a jiho-východní Evropě. Praha, 27–76.
 - 1989: Laudentenburch. O jménu velkomoravského Pohanska. Časopis Matice moravské 107, 281–292.
- Turek, R. 1960: Příběhy českých dějin IX. věku ve světle nálezů. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3, 285–298.
- de Vajay, Sz. 1968: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–933). (Studia Hungarica 4), Mainz.
- Wattenbach, W.–Holtzmann, R. 1938–1943: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Bd. I. Berlin.

Zusammenfassung

WANN IST GROSSMÄHREN UNTERGEGANGEN?

Die ältere Geschichtsschreibung hat eine eindeutige Antwort auf diese Frage gegeben: der grossmährische Staat ist nach dem Tode Svatopluku geschwächt worden als Folge der inneren Zwistigkeiten, das Reich zerfiel und auch der eigene Kern des Staates ist unter dem mächtigen Angriff der Ungaren vor 908, höchstwahrscheinlich in den Jahren 905–906 untergegangen. Jedoch bereits die ersten archäologischen Untersuchungen nach dem zweiten Weltkrieg haben gezeigt, dass das Leben in solchen Zentren wie Staré město u Uherského Hradiště (Altstadt bei Ungarisch Hradisch) und Mikulčice das Leben auch nach 906 ungestört weiterging und nur langsam in der ersten Hälfte des X. Jhs untergegangen ist. Es wird also gemeint, dass der Staat zwar im J. 906 untergegangen ist, die anderen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Strukturen haben jedoch für längere Zeit überlebt. Dies wurde jedoch durch einen neuen Fund erschüttert: die Entdeckung der Grabstätte vom ausgeprägt grossmährischen Charakter bei Zalavár, der Vorburg von Kozels und Arnulfs Mosaburg, die nach der bisherigen Chronologie (vor allem nach dem sog. Schmuck von Weligrad) ungestört auch in der ersten Hälfte des X. Jhs dauern sollte. Dies ist jedoch historisch ausgeschlossen, die Ungaren haben Pannonia mit dem Fürstentum von Plattensee bereits im August 900 besetzt und die an der Vorburg von Mosaburg lebende Kommunität konnte weiterhin keine engen Kontakte mit Mähren pflegen. Die Chronologie der letzten Phase der grossmährischen materiellen Kultur wird hiermit ernst bezweifelt.

Dies wäre jedoch nicht notwendig, falls man auch historisch beweisen würde, dass der mährische Staat auch nach 906 sich weiterhielt. Um diesen Beweis bemühte sich L. E. Havlík, der es behauptet, dass 906 die Mährer die Ungaren geschlagen haben, dass 910 noch das Mährische Erzbistum existierte und dass erst in den Jahren 925–926 die Ungaren die Mährer gezwungen haben Tribute zu zahlen. Damals ist die Mojmir-Dynastie untergegangen, wahrscheinlich auch das Erzbistum, der Staat jedoch hat weiter gelebt. Definitiv untergegangen ist er eigentlich erst durch die böhmische Okkupation unter dem Fürsten Oldřich (Udalrich) angeblich in den Jahren 1025–1029.

Havlík beruft sich an Ruotgers Vita Brunonis c. 3 und Folcuins Gesta abbatum Lobiensium c. 25, wo es steht, dass unter Heinrich I. (919–936) die Ungaren die Grenzen der Mährer überschritten haben, die sie kurz vorher bemächtigt haben. Weil die Ungaren unter Heinrich

I. das Reich in den Jahren 924–926 attackiert haben, musste Mähren eben damals besetzt werden. Liutprand, Antapodosis II.2 sagt, dass die Ungaren Moravatorum gentem . . . sibi vendicant. Vendicant bedeutet hier nach Havlík „tributät machen“ (!), was in der Kombination mit Ruotger und Folcuin beweisen soll, dass die Mährer in den Jahren 925–926 gezwungen worden waren Tribute an die Ungaren zu zahlen. Dies ist jedoch ein schwer zu begreifbarer Irrtum. Dass dies unter Heinrich I. passiert ist sagt nur Folcuin, der wortwörtlich Ruotger abgeschrieben hat und die Daten über Heinrich hat er sich hinzugedacht. Aus Ruotger ergibt sich nichts Ähnliches. Vendicare sibi bedeutet selbstverständlich „etwas in Besitz nehmen“ und hat mit Tribut nichts zu tun. Ebenfalls ein Irrtum ist die Vermutung, dass das mährische Erzbistum noch im Jahre 910 existierte. Havlík beruft sich an das Schreiben des Passauer Bischofs Pilgrim an den Papst Benedikt VI (um 974), wo es geschrieben wird, dass es in Mähren vier Bistümer usque dum Ugri regnum Bauvariorum invaserunt gegeben hatte. Havlík verknüpft diesen Streifzug ganz willkürlich mit den Kämpfen Ludwig des Kindes mit den Ungaren im Jahre 910, obwohl es evident ist, dass Pilgrim das Jahr 900 gemeint hatte (vgl. Ann. Fuldenes zum J. 900: regnum Baiovariorum hostiliter invaserunt). Die mährischen Bischöfe der Zeit sind mit dem Namen auch in der konfusen Kompilation von Anfang des 15. Jhs bekannt, der sog. Granum catalogi praesulum Moraviae, über die jetzt Havlík beweist, dass sie an zwei zeitgemässen Chronographen vom mährischen Ursprung vom IX. und X. Jh. begründet ist, geschrieben in Kirchenslawisch, die zur Datierung zwei unterschiedliche byzantinische Äras benutzt. Der Beweis ist jedoch so fantastisch, dass er nicht ernst genommen werden kann.

Hier muss man zu den „klassischen“ Quellen zurückkehren, vor allem zu Regino, voraus es sich klar ergibt, dass das Regnum von Svatopluk als Folge ungarischer Verwüstung vor dem Jahre 908 untergegangen ist. In der Terminologie von Regino (und in der spät karolingischen generell) ist regnum die politische Grundeinheit, ein Volk und Territorium an der Spitze mit dem Herrscher und kann also nur dann existieren, falls beide diesen Teile bestehen. Der Untergang des Volkes (depopulation ad sole) und der Untergang der Regierung der Söhne Svatopluku, über die Regino gleich wie andere Quellen spricht, bedeuten also den Untergang des Staates. Weil die Mährer in der Schlacht bei Pressburg im J. 907 nicht teilgenommen haben, muss dieser Untergang 906 datiert werden.

Dazu ist der Bericht von Analista Saxo zum J. 906 kein Hindernis: Ungari a Maharis caeduntur, an die sich L. E. Havlík und auch P. Ratkoš berufen. Der stammt nämlich übermittelt aus Chronicon Suevicum universale, wo er richtig ins J. 902 datiert ist. Diese Nachricht über die Niederlage der Ungaren von den Mähren im J. 902 in Chron. Suevicum und bei Herimann von Reichenau (ihr gegenseitiges Verhältnis mag schon jedes beliebige sein) muss von einem heute unbekannten Text aus Annales Alamaniaci stammen, wo zu diesem Jahr auch die Nachricht zu finden ist: Et bellum in Mahara com Ungaris et patria vineta. Sie betrifft nämlich wahrscheinlich die Niederlage des bayrischen Hilfskorps in Mähren, wobei die zweite, bei Herimann und in Chron. Suevicum erfasste, über der Sieg der Mährer in einem anderen Zusammenstoß spricht.

Alle Bemühungen die „klassische“ Datierung des Unterganges von Grossmähren zu widerlegen sind also falsch, es gilt immer, dass es im Jahre 906 oder kurz vorher untergegangen ist. Der Widerspruch zwischen dieser historischen und der archäologischen Datierung besteht weiter. Die Chronologie der letzten Phase der materiellen Kultur, vor allem des sog. Schmuckes von Weligrad, würde also deswegen eine gründliche Revision verdienen.

NAĎA PROFANTOVÁ

PŘÍNOS ARCHEOLOGIE K POZNÁNÍ ČESKÝCH DĚJIN DEVÁTÉHO STOLETÍ

Mezi archeologickými památkami poutají zvýšený zájem odborníků takové předměty, jež v sobě odrážejí složitost dávné historické situace, pronikání i prolínání nejrozdílnějších kulturních impulsů i mocenských vlivů a jež jsou také svědectvím o sociálně ekonomických podmínkách, v nichž dávné populace žily. Ve staroslovanském období se hlásí k takovýmto nálezům skupina památek označovaná jako blatnicko-mikulčická. Jejich zatím nepočtený výskyt na českých lokalitách se podařilo nejnověji rozšířit o dvě další, jež dosud ležely nepovšimnuty v muzejních sbírkách.

A. Průvlečka z Čáslavi-Hrádku

Z výzkumu Klimenta Čermáka podniknutého v r. 1886 na Hrádku v Čáslavi (*Čermák 1886*) pochází masivní bronzový předmět, který dlouho unikl pozornosti archeologů, protože ho nedokázali jednoznačně klasifikovat, funkčně a časově zařadit. Tento nález uložený v muzeu v Čáslavi (inv. č. 711) byl velmi opatrně označován za sponu z doby stěhování národů, snad gótskou (*Malina et al. 1976, 56*). Ve skutečnosti jde o průvlečku s prodlouženým krčkem, jakou známe z blatnického nálezů a interpretovanou jako ozdobnou součást koňského postroje. Teprve po nálezu takového průvlečky „in situ“ v jezdeckém hrobě č. 23 na pohřebišti v Závadě a porovnáním detailů upevnění meče v tzv. Vivianově bibli dospěla D. Bialeková k závěru, že jde o součást kování řemení na upevnění meče. Pomocí průvlečky se připevňovala pochva meče na kožený řemen (*Bialeková 1982, 150 n., obr. 15, 16*).

Průvlečka s prodlouženým krčkem patří k předmětům obecně považovaným za napodobeninu časně karolínských vzorů obdobně jako jiné předměty z garnitury kování na upevnění meče (trojlistá kování, průvlečky se šarnýřem či průvlečky k ostruhám). Paradoxní je skutečnost, že zatím nejsou

známy přesnější předlohy k těmto kováním v západním prostředí a nelze je doložit ani na miniaturách zachycujících detail upevnění kování na řemení, souvisejících s nošením meče (např. známá Vivianova bible). To minimálně ukazuje, že takovéto použití průvlečky bylo pravděpodobně funkčně alternativním řešením. Rovněž v četných rekonstrukcích systému upevnění meče v době karolinské, zejména v protikladu k době merovejské, se použití takovéto průvlečky neobjevuje, a to ani jako alternativní možnost (např. *Wammers 1981*, 116, Abb. 1:2; *Brandt 1986*, 269, Abb. 11b; *Menghin 1983*, 44 n.). Důležité je rovněž zjištění, že se obdobné průvlečky nenacházejí ani na území Jugoslávie, především Chorvatska, odkud známe honosné soubory snad přímých karolinských importů, jež spolu s domácími napodobeninami tvoří horizont Biskupija–Crkvina, časově i obsahově velmi blízký horizontu blatnicko–mikulčickému (*Bialeková 1980*, 29 n.). Přitom se v těchto celcích objevují honosné karolinské meče, kopí s křídélky, ostruhy s garniturami kování i kování opasku, stejně jako trojlístá kování, funkčně velmi blízká našemu nálezu (*Jelovina 1976*, Tab. 76 a násl., 27 a n.; *táž 1986*; *Beloševič 1980*, Tab. 26–30; *Werner 1978/79*; *týž 1967*). Analogie uváděné B. Dostálem (Dessau–Messigkau, Sahlenburg–Galdenburg, Reuden) jsou technologicky i typově odlišné, s ne zcela jasnou funkcí, obvykle interpretované jako průvlečky k řemení sedla (v hrobě se vyskytují dva exempláře, *Dostál 1975*, 193, 225; *Stein 1967*, Taf. 62). Můžeme připustit, že se staly tvarovým východiskem pro vznik průvleček s prodlouženým krčkem, avšak ani to nelze zatím bezpečně doložit.

Forma průvleček, kterou známe v několika variantách (obr. 4), je spíše výsledkem domácího vývoje a samostatné synkrese více prvků – na rozdíl od trojlístých nebo křížových kování, oválných kování s řadou nýtů na kratší ose, pravděpodobně i průvleček se šarnýřem. Výskyt průvleček s prodlouženým krčkem (příl. 1) je omezen pouze na Moravu, Slovensko a Čechy, tedy především na jádro rodícího se velkomoravského státu. Tento fakt podporuje názory o existenci určité vazby nálezů blatnicko–mikulčického horizontu na vznikající pevnější politické struktury (*Bialeková 1980*, 28). V Dolním Rakousku byl dosud zachycen tento horizont pouze na hradišti Thunau, které můžeme k jádru Moravy rovněž přiřadit (*Friesinger 1987*, 122, 140 n.). Odjinud obdobné nálezy neznáme, ačkoli jednotlivé impulsy působící na vytvoření tohoto stylu jsou na rakouském území hojně doloženy (pozdně avarský styl Nagyszentmiklós, západní importy apod. – *Justová 1982*).

Není však zcela jasné, jak hodnotit relativně četné nálezy z Čech, které k jádru vznikající Velké Moravy nepatřily, ač s ní zřejmě od jejího zrodu udržovaly dost těsné kontakty.

Domnívám se proto, že právě průvlečky s prodlouženým krčkem je třeba považovat za výrazné specifikum blatnicko–mikulčického horizontu¹⁾. Tento závěr podporuje i skutečnost, že náročná výzdoba českých i některých moravských exemplářů nemá rovněž obdobu v západním prostředí, naopak je dědictvím pozdně avarského stylu Nagyszentmiklós či jiných impulsů z východu.

Z plánu výzkumu K. Čermáka v letech 1883–1896 vyplývá, že k nálezu popisované průvlečky došlo někde v severní části plochy Hrádku. Přesnější lokalizace není možná (*Malina et al. 1976*, obr. 28). Hrádek je v literatuře označován za slovanské hradisko (*Turek 1982a*, 51), ale při revizním výzkumu podniknutém Z. Smetánkou a V. Mouchou nebyly fortifikace zjištěny (*Moucha–Smetánka 1964*, 648). Tímto výzkumem je však bezpečně doloženo středohradištní osídlení, zatímco otázka výraznější starohradištní fáze zůstala dále otevřená. Několik střepů, i když výrazně archaického rázu, nedokládá intenzivní osídlení již v této době (*Moucha–Smetánka 1964*, 648). Nález průvlečky však lze spojovat právě se středohradištní fází osídlení. O významu lokality v mladohradištním období jako přemyslovského správního centra a o jejím zapojení do dálkového obchodu nebylo nikdy sporu, ačkoli i pro tuto dobu nebyla otázka opevnění Hrádku objasněna (*Žemlička 1978*, 566). Je možné, že si své postavení vybudovala již v době předchozí. Strategická poloha Hrádku u stezky později známé jako „trstenická“ a u stezky „haberské“ mu předurčila úlohu zprostředkovatele mezi oblastí českou a moravskou. Právě na Časlavsku se obě stezky spojovaly a přes Kolín pokračovaly do Pražské kotliny (*Vávra 1971*, 86; *týž 1969*, 8 n.). Z tohoto důvodu nás tedy výskyt předmětu cizího původu v těchto místech nepřekvapuje.

Popis předmětu:

Masívní měděná litá, silně zclacená průvlečka s prodlouženým krčkem a s půlkruhovým výběžkem, kde je umístěn nýt, dlouhá 60 mm. Můžeme ji členit na tři části:

a) polokruhovitě poutko, které je zdobeno plastickým, ke středu symetrickým, patrně rostlinným motivem ukončeným drobnou kruholistou úponkou na každé straně, provedeným technikou vrubořezu. Motiv je

¹⁾ Jsem si vědoma diskusnosti pojmu blatnicko–mikulčický horizont. Přes oprávněné námítky o nejednotnosti a nevyhraněnosti vymezení pojmů „blatnicko–mikulčický horizont, styl, typ Blatnica, časně velkomoravský styl“ apod. (*Wachowski 1981*, 164–6; *Benda 1984*, 41; *Čilinská 1983*, 266) jde o pojem běžně užívaný a obecně srozumitelný. Nadhozená či jen naznačená alternativní řešení přes dílčí postřehy nemohou nahradit teoretickou studii široce zdůvodňující jednotlivé pojmy a jejich vzájemný vztah. Není úkolem této práce, značně omezené svým rozsahem, nahradit improvizované výsledky takovéto studie.

doplněn dvěma vpichy na středních lístečcích či snad schematizovaných ptačích hlavách. Tato kruholistá úponka i případné spojení rostlinných motivů a ptačích hlaviček má analogii v pozdně avarském prostředí, i když ani v něm není toto pojetí běžné (Šála-Veča, hr. 75 – Čilinská 1981, 64, obr. 64);

b) hladký, širší krček půlkruhového průřezu;

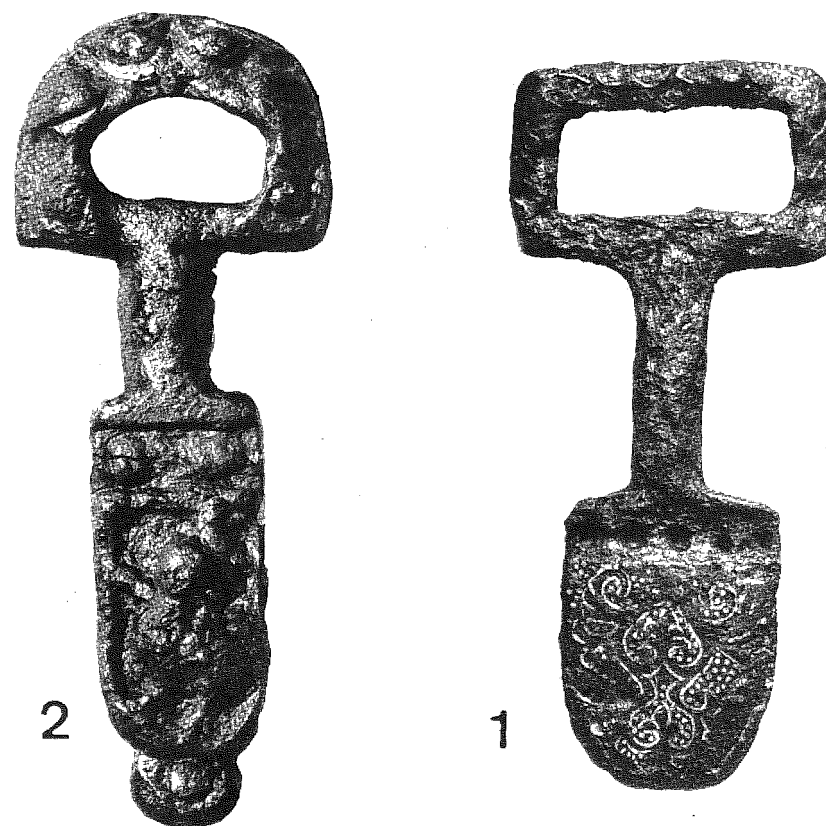
c) jazykovité nákončí se 2 nýty ve sníženém poli, dlouhé 32 mm a široké 12 mm. Jeho plocha je členěna plastickými lištami na již zmíněné obdélné pole s nýty, vlastní vyzdobenou plochu a polokruhovitý výběžek, 5 mm dlouhý, v jehož středu byl umístěn třetí nýt. Vlastní vyzdobenou plochu vyplňuje velmi vysoký plastický reliéf zobrazující ptáka s dozadu otočenou hlavou. Kolem krku má zřejmě vlající stužku – výsostný symbol sásánovských králů. Tělo je zobrazeno z profilu, patrně jsou dvě dost masivní nohy a náznak křídla. Oko měl původně naznačeno vyraženým důlkem, podobným jako se uchoval na poutku. Pták, vzhledem k pařátům nejspíše dravec, drží cosi v zobáku. Jde o špatně zřetelný útvar, který snad můžeme považovat za hada, určitě nejde o rybu. Boj ptáka s hadem je pro zkoumané období známé ikonografické schéma, vyskytující se i na našem území. Za tímto hadovitým útvarem je zachycena ještě část ocasu ptáka (Tab. I:2; Obr. 1:1).

Průvlečka je typickou ukázkou synkretismu východních a západních prvků na počátku 9. století, byla vyrobena na zakázku a plně odpovídá výtvarnému rázu památek blatnicko-mikulčického horizontu.

Na západní ovlivnění poukazuje především polokruhovitý výběžek běžný v časně karolinském prostředí a známý i z moravských nálezů – především z importovaných nákončů a kování vyrobených podle západních vzorů (Mikulčice, hr. 108 u 2. kostela – Pouлік 1957, obr. 4, 64). S tímto prvkem se setkáváme i v Čechách na nákoncích zhotovených v téže době jako naše průvlečka. Jde o nákončí z Rubína u Podbořan (Preidel 1949–1953, Taf. 9:13), v modifikované formě trojlístku se vyskytuje na nálezech ze Staré Koutě (Šolle 1966, tab. XXV, 2a) a z Pražského hradu (Profantová 1989a, obr. 1:2, s lit. k západ. vzorům). U průvleček s prodlouženým krčkem se tento prvek objevuje poprvé, i když je známo již více než 40 kusů těchto předmětů. Karolinského původu je i samotná technika vruborezu, známá rovněž především z moravských kování z konce 8. a počátku 9. stol. (např. Modrá, hr. 22: Cibulka 1958, tab. 18:1, Staré Město, hr. 190/50 nebo 223/51: Hrubý 1955, obr. 35:11, 12, 14).

Naopak východního původu je motiv ptáka se sásánovskou stuhou. Ptáci se sásánovskou stuhou jsou zobrazeni na zlomku pozlaceného bronzového nákončí z Mikulčic pozdně avarského charakteru, kde jde o starý motiv ptáků – zřejmě pávů – u stromu života (Pouлік 1975, tab. 2). Na orientální

původ poukazuje rovněž puncované pozadí. Chronologicky spadá toto kování do 2. pol. 8. století. Staré východní motivy byly na Moravě ve velké oblibě po celé 9. stol., kdy se s nimi setkáváme nejen na gombících, kde je nacházíme nejčastěji (Dostál 1966, obr. 12:12; Vítková-Klímová 1983, 270–1, obr. 4, 6), ale rovněž na nákončích opasku (Hrubý 1955, obr. 35, 13). Přesto nenajdeme přesnější analogii k pojetí ptáka ani v moravském ani ve vzdálenějším prostředí. Pokud na gombících objevíme ptáka s otočenou hlavou (Dostál 1966, obr. 12:12) např. z Břeclavi-Pohanska, jde evidentně o jinou stylizaci i zcela odlišného ptáka, rovněž však východního původu (Darkevič 1976, tab. 55:1, 3). Určitým překvapením je zjištění, že zobrazení pavího draka na kování pozdně avarského horizontu je kompozičně shodné a stylově rovněž není příliš vzdálené. Jde o erbovitě kování s přívěskem,

Tab. I. 1. „Hradec u Němčic“, fotografie rentgenového snímku průvlečky s prodlouženým krčkem. 2. Čáslav „Hrádek“, průvlečka po konzervaci.

v jehož výzdobném poli je zobrazen boj pavího draka s hadem, kdy paví drak – tedy dravý pták se zdůrazněným ocasem a sásánovskou stužkou na krku – má hlavu otočenou dozadu a zobákem zakusuje hada s článkovaným tělem a mírně zvednutým ocasem. Liší se pouze v tom, že stužka je zavázaná, nikoliv vlající a potom v detailech hlavy, kde má pták stylizované ucho. Výjev je prolamovaný a zřetelnější. Na přívěsku je zobrazen lidský obličej – tzv. maska. Kování s tímto motivem známe z několika pohřebišť pozdní doby avarské, ze Szegedu-Bilicics (z hrobu 1: *Dekán* 1972, Abb. 90:3), ze Szebény I. (hr. 29: *Corpus I*, fig. 4) a z Halimby (hr. 60: *Török* 1968, Abb. 6). Ve všech případech je možno datovat průvodní materiál do 8. století, spíše do jeho druhé poloviny (hrob z Halimby je datován kolem roku 800). Jde o ohlas staré posásánovské íránské tradice, kdy výjev symbolizuje dualistický princip boje dobra se zlem, světla s tmou, jež jsou základní články zoroastristické víry (*Klanica* 1971, 196). Ohlasem obdobného proudu jsou také dvě mikulčická kování s odlomeným přívěskem, rovněž prolamovaná, zdobená výjevem čtyřnohého draka či gryfa bojujícího s hadem (*Klanica* 1971, 189). Na tomto kování má otočenou hlavu had, jenž je pojat méně schematicky a má na těle naznačeny jakési šupiny. Z. Klanica motiv vyvozuje rovněž z Íránu a vysvětluje jej jako symbol věčného boje dobra se zlem v dualistickém pojetí zoroastrismu. Kování datuje především na základě mikulčické stratigrafie už na konec 7. stol. a domnívá se, že předloha nebyla zprostředkována Avary, ale že pochází přímo z východního Středomoří (*Klanica* 1971, 192, 197). Spíše se však přikláníme k názoru J. Dekána (1972, 391 n.), že jde o další výrobek dokládající zesílení průniku posásánovských a raně islámských vlivů v poslední třetině 8. století, tedy časově nepříliš vzdálený zlomku nákončí s ptáky u stromu života. To podporuje i datování ostatních nálezů z Karpatské kotliny. Stratigrafická situace je nově přehodnocena i Z. Klanicou, jenž nyní zveřejnil uzavřený nálezový celek z vrstvy pod podlahou obj. 627, k němuž obě kování s tímto motivem náleží (*Klanica* 1986, 179, obr. 60). Tento soubor umožňuje jejich jednoznačnou dataci do 2. pol. 8. století. Obě mikulčická kování jsou zmetky, byla odložena a nebyla používána. Z. Klanica je spojuje s nálezy signalisujícími existenci kovolitecké dílny na hradišti (*Klanica* 1968, 1971). Jestliže kování s tímto motivem byla vyráběna přímo v Mikulčicích, nelze vyloučit, že místním řemeslníkům bylo známo více variant zobrazení tohoto motivu, aniž však museli chápat jeho původní náboženský smysl. Tomu nasvědčuje velká schematizace reliéfu a snaha maximálně podřídít výjev tvaru nákončí, což vedlo k výraznému snížení srozumitelnosti výjevu. Motiv se totiž objevuje i v Byzanci např. na mozaice z Velkého paláce v Konstantinopoli, kde jde o boj orla s hadem (*Dekán* 1972, Abb. 91). Proto by mohlo jít i na reliéfu čáslavského

kování o orla, což naznačují i dravčí pařáty. Jak je z předchozího patrné, je průvlečka z Hrádku u Čáslavi unikátním výrobkem, k němuž nemáme přímé analogie a jež patří k nejhonosnějším kusům svého druhu. Tento náleze je nutno považovat za import, nejpravděpodobněji z Moravy, kde byly nejživější impulsy posásánovského i raně karolinského umění. Přesné doklady pro určení místa výroby nemáme, neboť se jedná o kus ojedinělý, svým uměleckým zpracováním převyšující dosavadní moravské nálezy. Např. z Mikulčic, o nichž bychom mohli nejspíše uvažovat jako o místě výroby, je z 28 dosud zveřejněných nálezů jen jedna průvlečka zhotovená z pozlaceného bronzu a zdobená jinou výzdobou než geometrickou (*Klanica* 1984, Abb. 8). Obdobně je tomu i na Pohansku, kde z 5 nálezů průvleček je také pouze jedna bronzová s náročnější rostlinnou výzdobou (*Dostál* 1975, obr. 18:24, 28:5; *tyž* 1977–78, 109, 118, 119). Mikulčická bronzová průvlečka je i svými rozměry blízká nálezu z Čáslavi-Hrádku, obě patří k drobnějším kusům (délka kolem 60 mm). U palmetového motivu průvlečky z Břeclavi-Pohanska B. Dostál upozorňuje, že její výzdobný motiv se objevuje jak v karolinském tak v pozdně avarském prostředí, pouze odlišně zpracován. Vysoký reliéf považuje také za karolinské ovlivnění (*Dostál* 1969, 205, obr. 12:9).

Z přehledné tabulky č. 1 vyplývá, že naprostá většina průvleček je vyrobena ze železa (88 %) a zdobená jednoduchou geometrickou výzdobou, většinou uspořádanou horizontálně. Poutka jsou zpravidla oválná (62 %), zdobená někdy jednoduchým žlábkováním, pouze u několika exemplářů jsou obdélná (7,5 %). Průvlečky mají většinou 3 (35 %) maximálně 6 nýtů v řadě (*Dostál* 1975, obr. 18:24), někdy nejsou na přední straně vůbec patrné (*Klanica* 1984, Abb. 8:1, 3–7, 10, 11, 13, 14). Jediným případem železné průvlečky se složitějším reliéfem ve výzdobném poli je průvlečka z Mikulčic (p. č. 594–714/68, *Klanica* 1984, Abb. 8:2). Motiv není však dostatečně čitelný a není jasné, zda by ho zvýraznila konzervace či rentgenová fotografie.

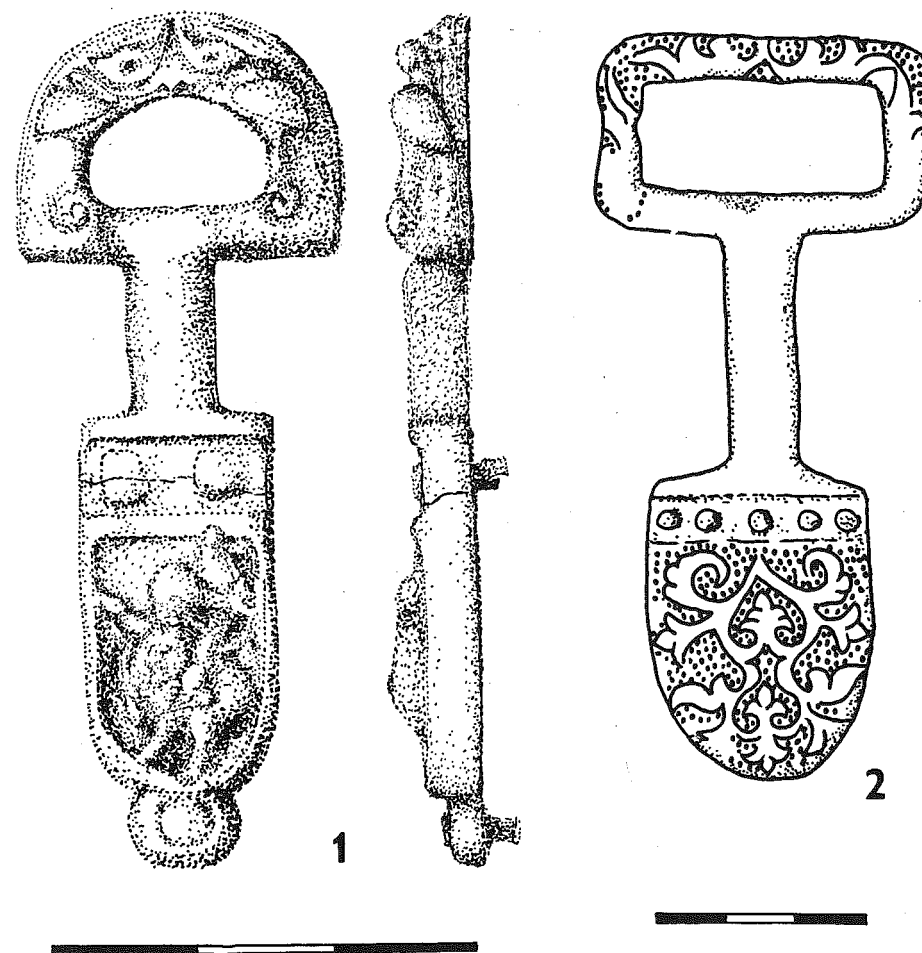
Vrátíme-li se ke zhodnocení významu čáslavské průvlečky pro tamější lokalitu, musíme se pokusit odpovědět na otázku, zda ji můžeme pokládat za doklad trvalé přítomnosti nobility, pro niž byl předmět vyroben, či je-li pouze svědectvím pro existenci významného obchodního střediska, či má-li dokonce jiný historický význam. První možnost podporuje náleze jiného unikátního předmětu – zlatého bohatě zdobeného prstenu, objeveného rovněž K. Čermákem ve slovanské vrstvě II (*Malina et al.* 1976, obr. 26). Tento předmět je ve slovanském prostředí nálezem zcela originálním a je také různě datován (*Turek* 1963, 140 – autor jej řadí do 8. stol.). Nejpravděpodobnější se zdá být závěr, že tento dokonale zdobený výrobek (rozviliny,

dvojice delfínů či ryb, antické palmety) je dědictvím antických řemeslných tradic a že vznikl již ve 4.–5. stol. na pomezí vlivů východního „barvitého“ stylu a pozdně antického světa (Malina et al. 1976, 55). Přes jednoznačný výskyt pozdně římských výzdobných prvků se nejnověji upozorňuje na jeho možné vztahy k stylovému okruhu vzniklému v Itálii pod vlivem Langobardů na konci 6. stol. a trvajícím i v alamanské části Německa do 3. čtvrtiny 7. stol. (Charvát 1988, 43). Rozhodně byl však používán v době slovanské, obdobně jako celá řada jiných antických památek (Benda 1978, 172–3; Dekán 1984, 96 n.). Proto je existence dvorského prostředí na Čáslavi-Hrádku pravděpodobná. Bohužel nám již „příliš prokopaná“ lokalita neposkytne konkrétní představu o rozsahu a formě (dar, obchod, snad i kořist) zprostředkování raně velkomoravských vlivů do Čech již v 1. polovině 9. století. Nezodpovězenou zůstává ještě otázka, jakou úlohu sehrál Hrádek v rámci širšího regionu, byl-li již tehdy jeho důležitým centrem, srovnatelným se Starou Kouřímí, či s o něco mladší Libicí nebo Budčí. K nalezení odpovědi na tuto otázku snad přispěje detailní systematický archeologický průzkum čáslavského regionu, prováděný středověkým oddělením ArÚ pod vedením Z. Smetánky. Něco v budoucnu napoví jistě i rozšíření našich poznatků o teritoriálním uspořádání Čech na konci 8. a v 1. pol. 9. století a s ním i související diferenciaci funkcí jednotlivých hradišť a výšinných sídlišť.

B. Průvlečka z Hradce u Němetic

Jedinou českou analogií k výše popsané průvlečce z Čáslavi-Hrádku je železná průvlečka s prodlouženým krčkem ze slovanského hradiště Hradce u Němetic v Pootaví²⁾. Průvlečka byla vykopána B. Dubským ve dvacátých letech ve východní části velké obytné stavby (rozměry: 18 × 8,25 m) v hloubce 60 cm (Dubský 1928, obr. 49:8, plánek s. 47, 1). Z „obytné stavby“, kde byla průvlečka nalezena, pocházejí kromě dnes již těžko identifikovatelné keramiky a přeslenů ještě dvě železné šipky s křídélky a tulejkou (obr. 6). Nevelké hradiště nad Volyňkou je popsáno v práci „Volyňsko v pravěku“ (Beneš-Břicháček 1980, 12, obr. 28:1). Na základě obnoveného výzkumu tohoto hradiště se J. Michálek znovu přiklání k názoru naznačenému už B. Dubským, že šlo o sídlo místního velmože z 9. století, které zaniklo násilnou cestou (Michálek 1985, 113). B. Dubský usuzoval na rezidenční úlohu hradiště především díky objevu již zmíněné větší dvouprstové stavby (Dubský 1928, 46 n.). Ve skutečnosti však nešlo o obytnou stavbu, ale spíše o jakési kamenné členění. Dřevěná obytná stavba stála patrně v těsném sousedství tohoto objektu. Již v roce 1891 tam pan Zeman objevil množství dubového dřeva, spálený prostor, keramiku, šipky apod. (Želízko 1899, 1). Ze starších nálezů, stejně jako i z nového výzkumu, pocházejí železná držadla věder, další železné šipky a keramika (Želízko 1909, obr. 6; Michálek 1985, 112). Vyhodnocení nálezů z nového výzkumu může podstatně upřesnit a případně i přehodnotit dosavadní názory na význam a funkci tohoto nevelkého hradiště. Již za současného stavu poznání nemů-

²⁾ Děkuji dr. M. Lutovskému z NM v Praze za ochotné vyhledání průvleček; dále dr. M. Beranové a dr. P. Břicháčkovi za upozornění na „problematické“ nálezy. Na tomto místě bych rovněž chtěla poděkovat p. Hradeckému ze Stát. výzkumného ústavu materiálu v Běchovicích za odborné provedení rentgenového snímku.

Obr. 1. Průvlečky s prodlouženým krčkem z Čech. 1. Čáslav „Hrádek“ (okr. Kutná Hora). 2. „Hradec u Němetic“ (obec Nihošovice, okr. Strakonice).

rové stavby (Dubský 1928, 46 n.). Ve skutečnosti však nešlo o obytnou stavbu, ale spíše o jakési kamenné členění. Dřevěná obytná stavba stála patrně v těsném sousedství tohoto objektu. Již v roce 1891 tam pan Zeman objevil množství dubového dřeva, spálený prostor, keramiku, šipky apod. (Želízko 1899, 1). Ze starších nálezů, stejně jako i z nového výzkumu, pocházejí železná držadla věder, další železné šipky a keramika (Želízko 1909, obr. 6; Michálek 1985, 112). Vyhodnocení nálezů z nového výzkumu může podstatně upřesnit a případně i přehodnotit dosavadní názory na význam a funkci tohoto nevelkého hradiště. Již za současného stavu poznání nemů-

žeme souhlasit s názorem R. Turka, že je hradiště podstatně mladší než Kněží Hora a Sousedovice a s jeho datováním do období mladohradištního (Turek 1982, 74), opírajícím se především o nálezy šipek, jejichž tvary se však vyskytují již od doby avarské (Kalmár 1945–46).

Popis předmětu

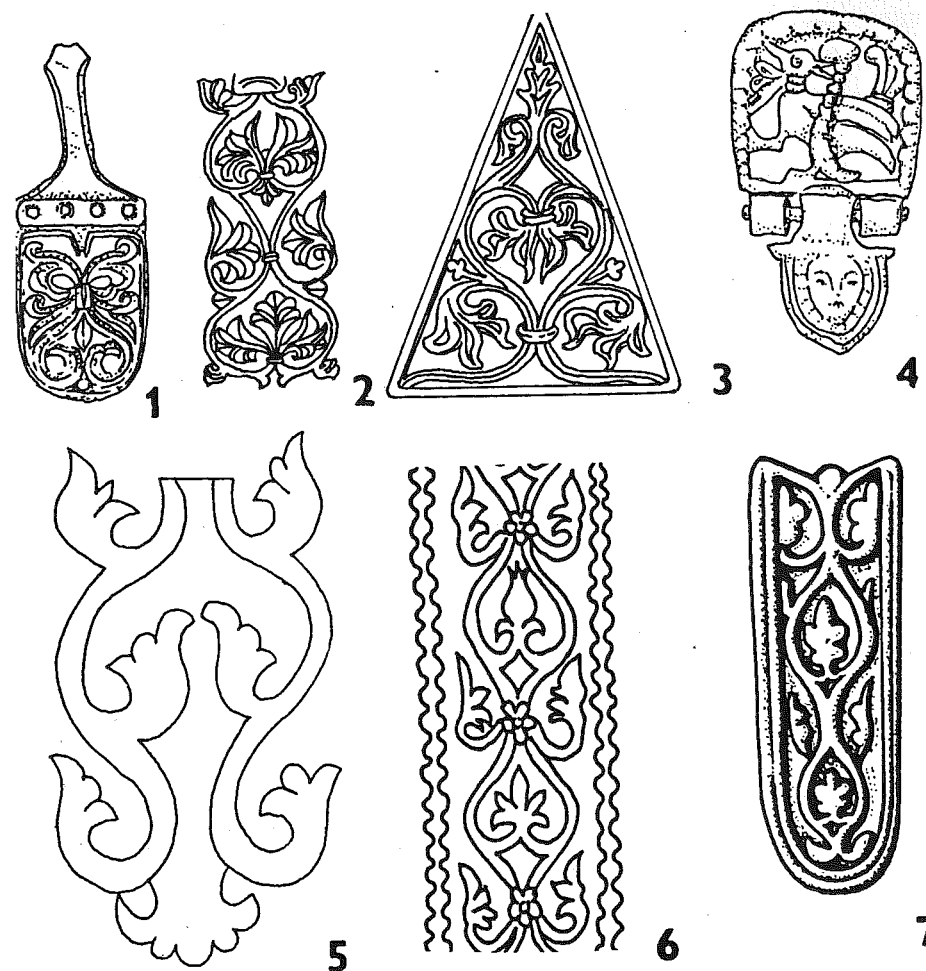
Železná průvlečka s prodlouženým krčkem 104 mm dlouhá, s obdélníkovým poutkem (46×27 mm), krčkem dlouhým 30 mm a jazykovitým nákončím o rozměrech 44×32 mm.

Rentgenový snímek umožnil odhalit jemnou a náročnou, stříbrem tausovanou výzdobu, k níž jen s obtížemi hledáme analogie co do obtížnosti provedení, nápaditosti a uměleckého dojmu. Částečně lze vysvětlit tuto situaci tím, že rentgenové snímkování není ještě běžně používáno. Proto se můžeme dočkat určitého překvapení především v moravském materiálu. Některé nálezy z Mikulčic, u nichž nejsou patrné ani otvory pro nýty, bude zapotřebí podrobit další analýze, neboť i povrch průvlečky z Hradce před snímkováním nejevil žádné stopy po výzdobě ani po otvorech pro nýty (Tab. I:1; obr. 1:2).

Němětická průvlečka náleží k méně častému typu s obdélníkovým poutkem, delším krčkem a s velkými rozměry (nad 90 mm – 11 %). Analogie k ní známe pouze z Mikulčic (594–582/70 a 594–760/82; Klanica 1984, Abb. 8, 25 a 26). V přehledné tabulce je tento typ označen III (obr. 4).

Průvlečka má zdobené poutko i nákončí stejným dekorem, jenž je proveden shodnou technikou. Nákončí člení žlábek s 5 otvory pro nýty, umístěný v jeho horní části. Na pozadí složeném ze stříbrných teček je tenkou linií proveden složitý symetrický rostlinný motiv, složený z palmetových útvarů. Jde o pětistou palmetu a trojlisté palmetky uprostřed srdcovitých útvarů, z nichž vybíhají další trojlisté palmetky a členěné lístky. Poutko je zdobeno rozevřenými akantovými listy. Kompozice motivu plně využívá plochu nákončí, přizpůsobuje se jí a snaží se ji maximálně využít.

Technika stříbrného tausování železných předmětů je západního původu. Setkáme se s ní i na předmětech blatnicko-mikulčického horizontu, především na součástech garnitury kování na upevnění meče (Bialeková 1981, 72, katal. str. 87) a na ostruhách a jejich garniturách³). Na průvlečkách s prodlouženým krčkem nemá zatím obdoby. U němětického nálezu se poprvé setkáváme s pozadím tvořeným stříbrnými tečkami, které je nepo-

Obr. 2. 1. Břeclav „Pohansko“ – zlomek průvlečky s prodlouženým krčkem zdobený rostlinnou výzdobou; 2. Malcevo (Permská obl.) – výzdobný motiv na stříbrné konvici; 3. Bija–Najman (Uzbekistán) – výzdobný motiv z víka terakotového osuária; 4. Szeged–Bilicics (hrob 1) – erbovitě lité bronzové kování s motivem boje pavího draka s hadem; 5. Loon (Holandsko) – rytá výzdoba reversu nákončí, avers je zdoben motivem lva; 6. Felsedom (Jeruzalém) – detail výzdoby z bronzového reliéfu; 7. Lagerevo (již. Ural), mohyla 6.

chybně napodobením puncovaného pozadí, známého z bronzových a stříbrných kování pozdněavarského horizontu Nagyszentmiklós. Toto pozadí zdomácnělo i ve velkomoravském uměleckém řemesle, především na gombících. Rostlinná výzdoba ukazuje na inspiraci z téže oblasti; tenké

³) Jako příklad uvádíme tyto celky: Mikulčice, hrob 100 a 32 u dvouapsidové rotundy, hrob 437 u trojlodní basiliky, hrob 232 u 2. kostela (Poulík 1975, 150; tjž 1963, 50, 54, obr. 21); Ducové, hrob 1205 (Ruttkay 1978, obr. 30); Staré Město, hrob 224/51, 260/49, 366/49 (Hrubý 1955, tab. 81:1, 2; tab. 62:8; obr. 33; 60).

linie odpovídají rytým liniím na pozdně avarském zboží. Místo kontrastu plochy hladké a zdrsněné puncováním je využito kontrastu dvou odlišných kovů (železa a stříbra).

Palmetové motivy známe i z oblasti západní (tzv. karolinská renesance rostlinné ornamentality – *Fraenkel-Schoorl 1978*, 345, cf. obr. 2:4). Napodobení kontrastního efektu známého z orientální toreutiky (především íránské a sogdské), i když odlišnou technikou – tausováním, však spíše ukazuje, že umělec převzal pravděpodobně celou kompozici z východních výrobků, ať již přímo či zprostředkovaně přes pozdně avarskou produkci. Výzdobu však provedl novou módní technikou. Zatím nejbližší svým kompozičním uspořádáním je vyobrazení na víku sogdského terakotového osuária z Bija-Najmanu (Uzbekistán), kde však je trochu odlišně stylizovaná palmeta – tzv. sogdská rozevlátá palmeta (obr. 2:3). Analogický motiv je znám i ze stříbrné konvice sogdského původu z pokladu z Malceva v oblasti Permu, a to jako doplněk ústředního motivu okřídleného velblouda (obr. 2:2). Motiv je zobrazen plasticky, avšak na téže nádobě je použito rovněž ryté rostlinné výzdoby na puncovaném pozadí – tedy techniky, jež byla na zkoumaném kování napodobena (*Darkevič 1976*, tab. 10:2,3). Džbán je datován do konce 7. a průběhu 8. století (*Maršák 1971*, 29; 46–7). Na koflíku z téhož pokladu, zdobeném pouze rytou rostlinnou výzdobou na puncovaném pozadí, uplatňuje se motiv rozevřené polopalmy se zajímavým detailem vzájemného propojení koncových lístků, který pozorujeme i na poutku kování z Hradce u Němčtic. Výroba koflíků je rovněž datována do 2. poloviny 8. století (*Darkevič 1976*, 39, tab. 8:6). Základní trochu jednodušší motiv známe rovněž z bordury bronzového reliéfu z Felsendom (Jeruzalém; obr. 2:6), téměř shodná je i výzdoba stříbrného nákončí z jezdeckého pohřbu i v mohyle 6 Lagerevského pohřebiště (obr. 2:7), datovaného od konce 8. do 10. století (*Mažítov 1981*, 68–71).

Jednoduché varianty základního prvku tohoto složitého celku pak známe z mnoha nálezů z Karpatské kotliny. Jde především o trojlistou až pětistou palmetu v uzavřeném srdcovitém úponkovém rámu, z něž vybíhají dvě polopalmy. Tento motiv se na velkých nákoncích opakuje vícekrát. Známe jej z nákončí v hrobě 24 z Komárna-Hadovců, kde se uplatnila rovněž rytá technika na puncovaném pozadí (*Čilinská 1982*, tab. 16:15, 16), dále z Edelstalu, kde se vyskytuje spolu s hlavní výzdobou tzv. císařských portrétů, z Keszthely, Sziráku, Budapešti, Regöly (*Hampel 1905*, III, Taf. 111:1; 151:1; 70:8; 76:11a; 198:20) a kompozičně i z přezky byzantské formy z Vrbyce (*Kollautz 1968*, Abb. 2:3). Jak ukazují nálezy z Kékesdu (hr. 184) či Romonyi I (hr. 4 a 28), vyskytuje se tento jednoduchý prvek už od počátku lité industrie (s motivy zvířat a gryfů – *Kiss 1977*, pl. 22:1, 6; 44:9;

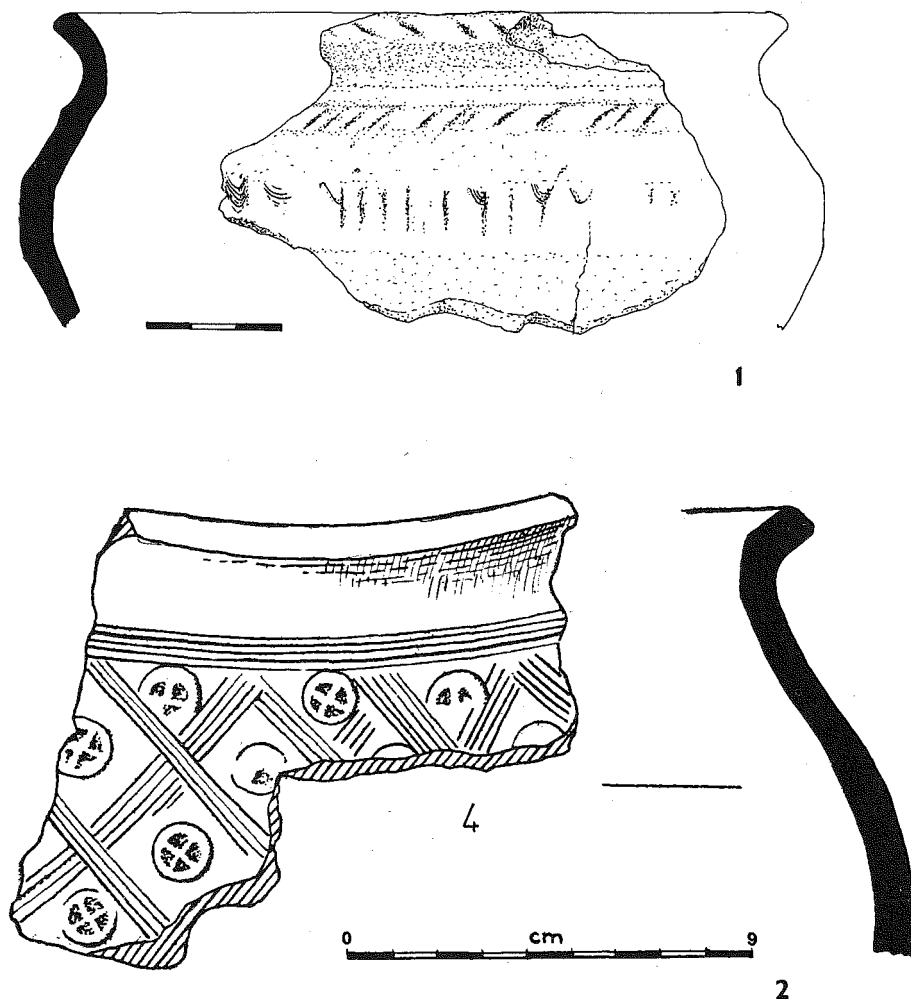
45:7), avšak většina nálezů spadá až do 2. pol. 8. stol. Tento motiv potom v poněkud odlišné stylizaci nacházíme i na gombících (*Dostál 1966*, obr. 12:1; *Poulík 1963*, obr. 30:2). Je na nich zobrazena palmeta v tzv. srdcovitém meandru spojovaném se sousedními meandry, takže v rozvinuté výzdobě vytváří pás. Do jaké míry způsobuje tento výrazný rozdíl odlišný tvar plochy, jež má být zdobena, lze obtížně stanovit. V obou případech se výzdoba zcela přizpůsobuje tvaru a velikosti plochy, kterou plně využívá. Stylizace rostlinných motivů je na gombících už pokročilejší, směřuje výrazně ke geometrizaci, což se na výzdobě sledované průvlečky ještě neprojevuje.

Domnívám se proto, že výrobu této průvlečky je možno klást již do 1. fáze blatnicko-mikulčického horizontu, tedy k roku 800 (*Bialeková 1980*, 219), kam náleží i nález z Časlavi-Hrádku.

Zajímavým keramickým nálezem z téhož objektu zkoumaného B. Dubským na němčtickém hradišti je fragment misky, jejíž vnitřní průměr byl 15,5 cm (obr. 3:1). Zlomek na kruhu obtáčené mísy, vyrobený z těsta s makroskopickým ostřivem je přetažen na povrchu načervenalou hlinkou. Dobře vypálený, 7 mm silný střepek má ven vyhnutý, zaoblený okraj, zdobený přesekáváním. Kromě fazetovaných plošek, jež člení celý profil nádoby, rozeznáváme na podhrdlí nevýraznou lištu zdobenou šikmými hřebenovými vpichy. Na střední fazetě byla původně jemně rytá mnohonásobná vlnice, dnes již většinou setřelá. Na většině plochy po ní zbyly menší záseky způsobené hlubším zarytím hřebene hrnčiče při nasazení nového oblouku vlnice.

Tato nádoba je ojedinělá nejen v soudobé slovanské keramice v Čechách, ale i na okolním území. Některé prvky poukazují na ovlivnění vzdálenějšími předlohami; je ovšem nutno si uvědomit, že jihočeskou keramiku 8.–9. století známe zatím jen velmi nedokonale a že její posuzování by mělo vycházet především z úzkých regionálních vztahů. V rámci třídění mís v západoslovanské keramice lze tento nález volně přiřadit k Váňovu typu III A, variantě 3, datovanému do 8.–9. století (*Váňa 1958*, 219, 243). Autor upozorňuje na analogie z doby římské a stěhování národů a spojuje s touto skutečností možnost starších počátků tohoto typu (*Váňa 1958*, 243). V Čechách je k němčtickému zlomku nejbližší tvarovou analogií nezdobená miska ze Zabrušan datovaná do 9. stol. (*Váňa 1958*, obr. 24:1). Analogický fazetovaný profil známe z hradiště postoloprtského, kde se objevuje na keramice řazené do doby existence slovanského hradiště. Má však vyspělejší okraj, jenž je charakteristický pro libočanský typ, neboť je zdobený hřebenovým vpichem a vodorovnými rýhami (*Bubeník 1988*, tab. 42:1). Vzdálené

ohlasy obdobného fazetování profilu nádoby, obvykle nepřesahující největší výduť nádoby, zjišťujeme v Čechách na keramice libočanského typu (např. Podbořany „u Nového hřbitova“; *Bubeník 1988*, tab. 14:2) a na Moravě u nádob dolnověstonického typu datovaných především do 1. pol. 9. stol. (*Poulík 1948–50*, obr. 125, 126a, d). J. Poulík hledal analogie tohoto typu na keramice z hradisek mezi Odrou a Bobravou, rovněž zde vysvětluje její původ ze styku s pozdně antickou keramikou provincionálního typu,

Obr. 3. 1. „Hradec u Němčic“ – zlomekisky nalezenný ve stejném objektu jako průvlečka; 2. „Kněží hora u Katovic“ – zlomek nádoby.

především ze 3. a 4. století (Jiřkovice u Brna, Šaratice: *Poulík 1948–50*, 36, 88, obr. 76b, 79a). Z tohoto aspektu je velmi zajímavá keramika ze 4. a z počátku 5. století nalézáná na jižní Moravě. V materiálu této doby nacházíme analogicky fazetovaný profil misek, často zdobených jemnou mnohonásobnou vlnicí a někdy i více svazky rytých vlnic. Tyto misky vyrobené z kvalitního materiálu jsou vytáčeny na kruhu a mají okraj odlišně formován (např. Drslavice, Buchlovice: *Tejral 1985*, Abb. 15:2, 4; 15:3). V téměř prostředí se vyskytuje i na hrubších většinou nezdobených a v ruce zhotovených nádobách přesekávaný okraj (Drslavice, Zlechov: *Tejral 1985*, Abb. 18:5; 17:2). Tento jev znovu poukazuje na nutnost zkoumat otázku možných vzorů v keramice tohoto období, neboť obecně přijímaný závěr o závislosti zdobené obtáčené keramiky především tzv. podunajského typu na výrobcích pozdně římského původu stále není konkretizován a forma možného ovlivnění není uspokojivě objasněna.

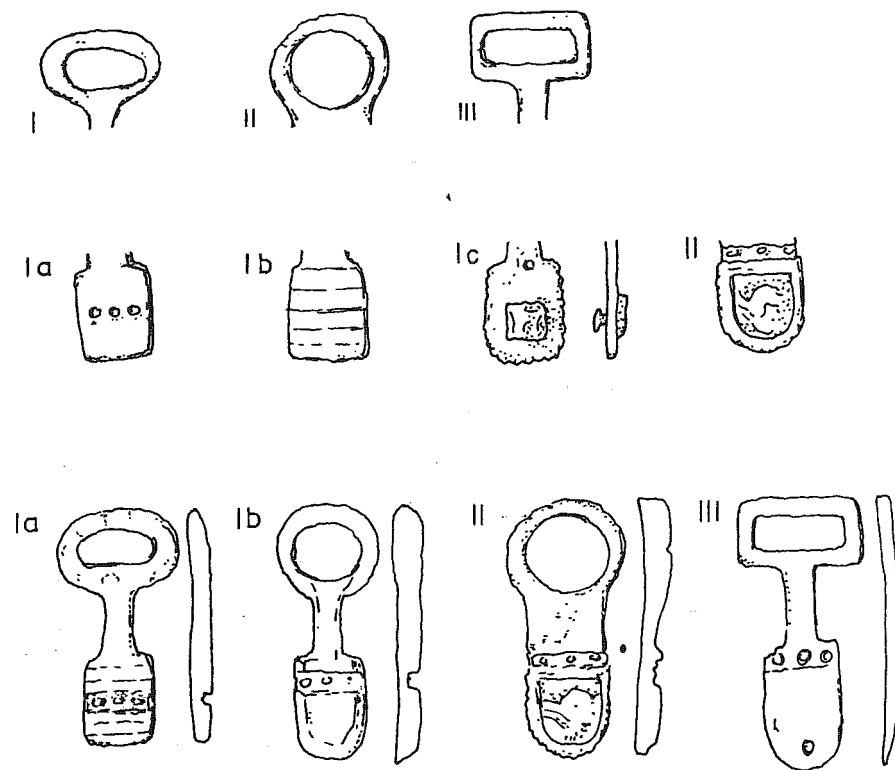
Přesekávaný okraj nádoby ukazuje spíše do Karpatské kotliny na keramiku z pohřebišť doby avarské, i když jde o prvek obecně známý u východních Slovanů již na časně slovanské keramice (*Rusanova–Timošuk 1984*, tab. 23:10, 11, 24:1 – sídliště Kodyn III) a řídceji se s ním setkáváme i v našem prostředí již v této době (cf. *Fusek–Hanuliak–Zábojník 1987*, 136, obr. 3:1; 5:1; *Bialeková 1962*, 110–111, obr. 31:23; 47:7; 48:7). Nález z Břeclavi-Pohanska lze přiřadit spíše již období starohradištnímu (*Dostál 1982*, obr. 11:4; 16; 18:4). Známe jej hojně na pohřebištích 7.–8. století na Slovensku, a to na keramice potiského⁴⁾ i podunajského⁵⁾ typu. Není třeba jmenovat další analogie z této oblasti, stačí obecná charakteristika keramiky: jedná se o hrncovité nádoby zdobené svazky mnohonásobných vlnic, hřebenovitými vpichy (které mohou tvořit i přesekávaný okraj) i svazky vodorovných rýh; často je zdobena většina povrchu nádoby, někdy se však vyskytuje i jedna nebo dvě jednoduché vlnice. Podle garnitur opasek i podle spoluvýskytu se žlutou keramikou (Nové Zámky hr. 281) je většinu nádob možno řadit do 8. století, i když se tento prvek vyskytuje už v 7. století. Pokud jde o několik nálezů této keramiky na Moravě, je ji možno zařadit obdobně, i když často chybí průvodní materiál a jiné datovací pomůcky. Ukazuje to lokalita Zástřihly, kde je nádoba s okrajem přesekávaným hřebenovými vpichy a na vnitřní straně zdobeným mnohonásobnou vlnicí (typickým prvkem keramiky 8. století na pohřebištích doby avarské) a s výzdobou hřebenových vpichů a tří svazků mnohonásobné vlnice na těle nádoby

⁴⁾ Příklady: Děvínská Nová Ves, hrob 208 (*Eisner 1952*, tab. 23:3); Nové Zámky, hrob 130 a 390 (*Čilinská 1966*, tab. 30:4 a tab. 60:9); Závod, hrob 108 (*Hampel 1905*, Taf. 252:6).

⁵⁾ Příklady: Děvínská Nová Ves, hrob 527 (*Eisner 1952*, obr. 57:7); Nové Zámky, hroby 130, 165, 240, 281, 285, 294, 297, 357, 380, 401, 469, 471, 493 (*Čilinská 1966*); Stúrovo-Obid, (*Zábojník 1983*, 261, obr. 172:3, 6); Opatovský Sokolec, hrob 2 (*Ratimorská 1982*, 214, obr. 1).

(Dostál 1966, tab. 62:9, 192). Velmi starobylý charakter má i nádoba ze Staré Břeclavi-Čtvrtí hrob 2 a z Žop (Dostál 1966, tab. 76:13, 17). Použití hřebenových vpichů na vnitřním okraji, chronologicky zřejmě blízké, je známo také z Moravy (Syrovín, Držovice: Dostál 1966, tab. 56:3, 6, XIII:9). Z Čech známe přesekávaný okraj ze starobylého hradiště v Tismicích, datovaného do 8. stol. (Kudrnáč 1970, 173, obr. 88:2). Hřebenovité vpichy na okraji se vyskytují i v kouřimském sídlištním materiálu, který náleží k staršímu horizontu A z 1. poloviny 9. století, v kombinaci s náznaky fazet, na nichž se střídají hřebenové vpichy a prázdné plochy (Šolle 1966, 122, obr. 31:4). Setkáváme se zde i s hřebenovými vpichy na vnitřním okraji. Z hrobových nálezů jsou známy pouze nádoby zdobené na vnitřní straně okraje hřebenovými vpichy ze Zelenic (hr. 32) a z Motola (poloha „V úvalu“, hr. 17: Sláma 1977, tab. 27:8; 50:6).

Poněvadž ze stejného prostoru jako studovaný zlomek pochází ještě další dvě nádoby (spíše doplněné zlomky) uložené dnes ve Strakonickém muzeu, z nichž nezdobená miska má zatažený okraj rovněž přesekávaný (Michálek 1981, tab. 24:20), máme patrně co činit s určitou specifikou místní keramiky. Náznaky k takovéto úvaze potvrzuje nejnovější výzkum hradiště, kdy na keramice nalezené v zánikovém horizontu slovanské hradby se objevuje opět tento charakteristický prvek (Michálek 1988, obr. 9, 11; nádoba A 1621 s důlkem po ose, či s hřebenovými vpichy na okraji i s náznakem fazetované plošky s hřebenovým vpichem na podhrdlí, sonda 10/83). Ze sondy 6c/83 pochází střep s jednoduchým, ven vyhnutým přesekávaným okrajem, zdobený jednoduchou strmou nepravidelnou vlnicí (za nezveřejněné údaje děkuji J. Michálkovi ze strakonického muzea). Keramiku ze zánikového horizontu můžeme na základě jednoduchého utváření okrajů, naznačených tvarů i materiálu výzdoby, předběžně zařadit do doby okolo poloviny 9. století. Důležité je zjištění J. Michálka, že všechny šipky, nalezené ve zkoumaných částech valu, jsou shodně orientovány dovnitř hradiště. Keramika i vědra se nacházejí ve shlucích, takže je oprávněný předpoklad, že v nich obhájci hradeb nosili vodu k uhašení požáru, který definitivně zničil hradiště. Je tedy pravděpodobné, že i starší nálezy, především šipky a držadla věder, souvisely s náhlým zánikem lokality. Materiál z hradiště je relativně homogenní, opevnění je jednorázové, další fáze nejsou doloženy. Otevřená zůstává otázka jeho počátků; odpověď získáme až po zhodnocení a ukončení celého výzkumu, avšak je pravděpodobné, že hradiště plnilo svou funkci již na sklonku 8. století, ne-li o něco dříve. Němětická železná průvlečka byla tudíž nalezena v objektu, jež existoval v době jejího zhotovení; v Čechách je tato situace výjimečná, neboť většina importů těchto památek se dostávala do země až s velkým odstupem.

Obr. 4. Základní typy průvleček s prodlouženým krčkem (typy poutka, krčku a nákončí).

Z hradiště pochází jeden z největších souborů železných předmětů sídlištního charakteru, což nepochybně souvisí s jeho náhlým násilným zánikem. Dosud je odtud známa jedna sekera tzv. úzkého tvaru rámcově typu II A. Bartoškové (1986, 5, obr. 1), přesněji pak odpovídající typu V B. Dostála (1966, 72, obr. 15, 13, zejm. 14). Jde o sekera na Moravě spíš výjimečnou, běžnější v Čechách – zřejmě jde o předstupeň či variantu českého typu (cf. Bartošková 1986, obr. 1:IIICa; Zápotocký 1965, obr. 73, 226). Nejblíží analogie pocházejí z mohyl 1, 22, 25 ve Vysočanech (Král 1959, obr. 15, 1–3, 220), které můžeme datovat již do 1. poloviny 9. století především na základě souboru z mohyly 1. V ní byla nalezena ostruha s přezkou a oválnou průvlečkou typu Ib V. Hrubého (1955, 194, obr. 34:20, 22), či typu Va D. Bialekové (1977, 106, Abb. 2), jež navazuje na honosné předlohy typu Biskupija-Crkvina z přelomu 8. a 9. stol. Zvláště fakt, že šlo pouze o 1 ostruhu na levé noze stejně jako v Děvínské Nové Vsi (hr. 116: Eisner 1952, 104, 79) a Mutěnicích (Kavánová 1982, 512, hr. 9) ukazuje na návaznost na ostruhy

s háčky i na způsoby nošení ostruh v Bavorsku v 6.–8. století (*Kavánová 1982; Král 1959, 222*). Rovněž soubor železných šipek (mohyla 25) se častěji vyskytuje na pohřebištích 8. a poč. 9. století, než ve druhé polovině téhož věku. Relativně blízká sekera pochází i z dětského hrobu 109 ze Staré Kouřimi a z hrobu bojovníka před hradbami, tedy ze staršího i mladšího horizontu pohřbů (*Šolle 1966, 126, obr. 11b, 38*). Období má i v bavorském mateiálu (např. *Stroh 1954, tab. 15, 24, 25 apod.*). Zatím nebyla v muzeu nalezena, proto chybí některé údaje pro její studium (tvar nasadního otvoru apod.), avšak rozměry celkem odpovídají.

Významná je i kolekce šipek, jichž je nyní známo z Němčtic asi 22. Většinou jde o šipky se zpětnými křídélky a s tulejkou, jaké pocházejí i ze souboru B. Dubského (obr. 6; *Želízko 1899, tab. IV, 34, 37, 44–46; Michálek 1988, obr. 5–7, 9*). Nepříliš běžné jsou pak šipky rombického tvaru s trnem (*Želízko 1899, tab. IV, 38, 39, 43; Michálek 1988, obr. 8, 9*). Oba typy šipek známe již z nekropolí doby avarské (*Kalmár 1944–45, obr. 2, 3; 3:8; Točík 1968, Taf. 32, 9*) a rovněž ze souboru z Pobedimi z 1. poloviny 9. století (*Bialeková 1981, obr. 43, 54*) i z lokalit zařazených do celého 9. století (např. Stará Kouřim: *Šolle 1966, obr. 58, 10, 12; Staré Město: Hrubý 1955, obr. 30:7*). Rombické tvary je možno spojovat rovněž se starými Maďary (*Točík 1971, Taf. 24:8, 10, 11, 14 ap.*). Šipky s křídélky a tulejkou jsou vývojově ve střední Evropě starší (rombické šipky souvisejí až s přítomností nomádů – Avarů a Maďarů), naprosto převažují nad ostatními druhy. J. Kudrnáč se pokusil odlišit tvary 8.–9. století, avšak myslím, že stanovená kritéria neumožňují jednoznačný závěr (cf. *Kudrnáč 1970, 123, obr. 63:13*).

Poslední skupinou železných předmětů z němčtického hradiště jsou kování věder, kterých je dosud známo asi 5 exemplářů. Jde většinou o držadla kruhového nebo pravoúhlého průřezu, ukončená hákem s esovitým zakončením nebo obdélným knoflíkem s jehlancovitě zúženým koncem. Závěsná kování jsou výhradně z ohnuté tyčinky s obloukovitým ukončením, nazývaná obvykle tvarem vlaštovčího ocasu. Kování z Hradce jsou většinou neroztepaná a drobných rozměrů, obruče pak vždy úzké (*Želízko 1899, tab. 4:35; týž 1909, obr. 6; ústní sdělení J. Michálka*). Ze sondy S 10 A/83 pochází neúplné ucho vědra z tordovaného drátu, uprostřed roztepaného do pásku s hákovitým ukončením. Vyskytují se zde prvky typologicky starší (tordování, hákovité ukončení apod.), méně i prvky typologicky mladší, jako je knoflíkovité ukončení, které se objevuje až v 9. století (*Bartošková 1986, 93*). Konečně i na jiných lokalitách se vyskytují oba typy současně (např. Skalica, *Budínský–Křička 1959, 22*). Z chronologického hlediska je zajímavý výskyt tordovaného držadla, neboť tento prvek je četnější na nekropolích z doby avarské, v období velkomoravském spíše

dožívá⁶⁾. V depotu ze Starého Města vyskytuje se spolu s trojúhelníkovým kovááním se smyčkou, běžně řazeným do 8. století (*Kudrnáč 1970, 118; Bartošková 1986, 93*), v depotu V. z Pohanska toto ucho představuje starší složku shromažďovaného souboru (cf. *Bartošková 1986, 89*). Neznáme jej totiž z velkomoravských hrobů z Moravy (*Dostál 1966; Hrubý 1955; Poulík 1963*) ani z Čech (*Šolle 1966*) s výjimkou dvou mně známých celků – Mikulčic-Klášteřiska, hrobu 1161 (*Klanica 1985, obr. 15*) a Nymburka-Zálabí (*Hrala 1964, 118, obr. 53:4*); druhý celek je zřejmě nutno zařadit na základě rentgenového snímku ostruhy již do poloviny 9. století, takže výrobu do hrobu uložených předmětů je možno položit ještě o něco dříve. Můžeme tedy uzavřít zjištěním, že zánik hradiště je možno datovat již do poloviny 9. století a že jde pravděpodobně o jednu z mála lokalit v Čechách, kdy se výrobek blatnicko-mikulčického horizontu nenacházel v druhotné poloze.

Naskytá se otázka, co bylo příčinou násilného zániku hradiště, zda blíže neurčitelné vnitřní „mezikmenové“ boje nebo vpád cizího vojska, kdy lze pomýšlet jediné na některou z franských výprav. Jednoznačně odpovědět není v silách archeologa, avšak pravděpodobnější se zatím jeví druhá hypotéza. Podporuje ji totiž starší (dnes ztracený) nález západního franského kopí s osmihrannou tulejkou ve slovanské osadě u Milíkovic, v poloze „Za Želskou“ (*Želízko 1910, 469, obr. 1: srovnej chybné uvedení polohy „V Zelánkách“; týž 1909, 439, obr. 5; Beneš–Břicháček 1980, 13*), která tvořila patrně bezprostřední zázemí hradiště. Jde o velmi vzácný nález. Zatím je v Čechách známo celkem 7 nálezů kopí západního původu⁷⁾. Řídkost nálezů ukazuje, že je lze interpretovat spíše jako kořist či ztrátu v průběhu vojenských výprav (např. *Kovacs 1978/79, 106*), než jako doklady obchodu (např. Semice) či jiných přátelských vztahů (dar). Proto vzpomenuté kopí, vyrobené nejspíše v 8. století (z nov. lit. např. *Stein 1967, 16, 17, 24, 82–83; Zábajník 1978, 196*) je snad stopou po některé z četných franských výprav z doby do poloviny 9. století. Je známo, že obchodní stezky jako místa nejspokojnějšího spojení jsou obvyklou a nejsnazší trasou vpádu cizích vojsk do země. Proto poloha hradiště na stezce vedoucí z Bavorska do Čech je další indicií pro naznačenou skutečnost. Průběh stezky tak, jak jej předpokládáme níže, představuje určitou alternativu k tzv. pasovské stezce, jejíž průběh je pro 11.–12. století rekonstruován na základě písemných pramenů (nepřímo poprvé zmíněna v Řezeňské listině z r. 1010 – *CDB I, č. 43, 48*).

⁶⁾ Srovnej: Děvinská Nová Ves, hroby 116, 117, 497 (*Eisner 1952, 39, 114*); Holčice (*Tolčík 1968, tab. 27:12*); depot z Gajár (*Bartošková 1986, obr. 6:34*); Uherský Ostroh (*Červinka 1928, obr. 27:6*); Klučov (*Kudrnáč 1970, obr. 59:1*).

⁷⁾ Jde o tyto nálezy: Poberouní (*Borkovský 1942, obr. 1*); Levý Hradec (*týž 1965, obr. 19*); Semice (*Beranová 1972, obr. 2c*); Loket (*Hájek–Martínek 1983, 86*); kopí s křídélky Roudnice (*Zápotočský 1965, obr. 66:17*); patrně mladší nález z Prahy-Michle (*Sláma 1977, Abb. 26:20*).

Posun její trasy považují pro období 8. a 9. století za pravděpodobný vzhledem k vývoji struktury osídlení od 8. do 12. století. Domnívám se, že stezka nevedla podél části toku Blanice na Netolice (v této době ještě neexistující), ale údolím řeky Volyňky k Otavě a dále pak směřovala přes Hradec u Hudčic na Březnicku do údolí říčky Litavky a v Poberouni se spojovala s častěji užívanou komunikací řezenskou (Vávra 1973, 31 n.). Styky Volyňska s Bavorskem dokládá již zmíněný nález západního kopí, o trvalším kontaktu obou oblastí svědčí zlomek nádoby z Kněží Hory u Katovic (obr. 3:2), který napodobuje výzdobu nádoby z hrobu 36 v Godelheimu, datovaného bezpečně do 8. století (Stein 1967, Taf. 47:9). Tento zlomek byl různě datován, někdy byl opatrně řazen již do doby předslovanské (Beneš 1970, 16). Strategický význam údolí Litavky dokládá nález ostruhy s háčky z „hradiště u Hořovic“ patrně z Otmíčské Hory, datovaný rovněž do 8. století (Profantová 1989b). Existence takovéto komunikace se předpokládá již pro dobu bronzovou a laténskou (cf. Malíček 1969; Beneš 1980, 31 s lit.). Struktura pravěkého osídlení, zejména z pozdní doby halštatské a mladší doby laténské na Volyňsku, měla obdobný charakter (Beneš–Bricháček 1980, 23, 27, obr. 19, 20).

Pokud tedy některá výprava či její proud vycházel z dolního Bavorska (především Pasova), prošla patrně údolím Volyňky střeženým čtveřicí hradišť, mezi strategicky nejdůležitější patřila ona Kněží Hora. Hradec u Němčic byl pravděpodobně jakýmsi opevněným dvorcem, sídlem místního velmože.

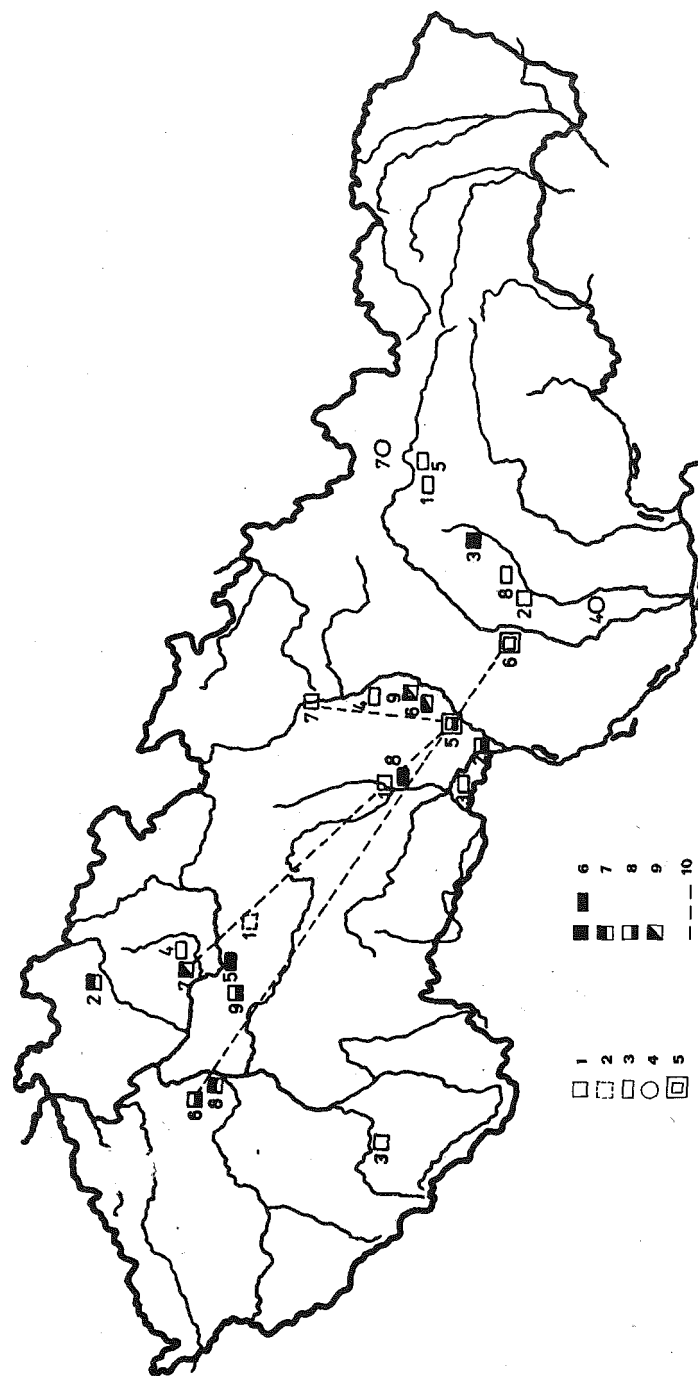
Přestože přesahujeme hranici možností archeologického poznání, pokoušíme se najít souvislost zániku hradiště s konkrétní výpravou (výpravami) zachycenou v písemných pramenech. Z výprav známých z fuldských análů a vztahujících se k 1. polovině 9. století (Chronicon Moissiacense ad a. 805, 806, ed. *MGH SS I*, 308; Annales Fuldenses ad a. 846, 847, 848, 849, 856, 857, ed. *MGH SS I*, 364–366, 370), lze některé eliminovat na základě využití všech údajů z písemných pramenů o jejich směrech a cílech. Výprava z roku 805 táhla třemi proudy: od severu ze Saska labským průsmekem, od západu pak hlavní voj v čele s Karlem – synem Karla Velikého, třetí táhnoucí přes Šumavu měl v čele Adulfa a Werinária (Šolle 1984, obr. 6). Přestože tedy bavorský proud patrně prošel sledovaným územím, domnívám se, že nám datování zániku hradiště neumožňuje přijmout tuto výpravu jako pravděpodobnou; ze stejných důvodů vyloučíme i výpravu z následujícího roku. Návrat franského vojska z Moravy „per Boemanos“ (Annales Fuldenses ad a. 846, *MGH SS I*, 364) pravděpodobně vedl přes východní a střední Čechy pozdější trstenickou stezkou, která je zřejmě nejběžnější komunikací s Moravou v 9. století (Vávra 1971, 77). Přímé spojení jižních Čech a Moravy

je uvažováno jedině v souvislosti s rokem 872, kdy byl přepaden svatební průvod v jakési soutěsce – soudí se na přechod českomoravské vrchoviny a zmiňovaná soutěska se klade do okolí dodnes stojícího hradu Landštejna (Turek 1982b, 63; jako jedna z variant i Šolle 1966, 15, 223). Toto spojení by muselo vycházet ze Znojma údolím Dyje (nejvýchodnější moravské osídlení dokládají mohylníky Vysočany a Slížany a kostrové hroby z Dačic – Dostál 1966, 123, obr. 1; celková mapa Nekuda 1975, 168) a vyústit na Jindřichohradecku, kde bylo nově objeveno slovanské hradiště, patrně však mladší (Durdík 1985, 55). Pak mohlo pokračovat přes Svákov a Smoleč nebo přes Litoradlice či Branišovice do středního Pootaví. Další možné spojení jiho-moravských center (Mikulčice, Pohansko) s jihočeskou oblastí vedlo po řece Moravě na jih a dále buď Severní horní cestou až do Čech, nebo Dunajskou cestou na západ a Českou cestou nebo údolím Dyje (Thayatal Strasse) na sever (Csendes 1969, 79 n., mapa 1). Nejkratší spojení pak procházela ze Znojma na jih a již zmíněnou cestou podél Dyje do Čech až k Lužnici (Csendes 1969, mapa 1). V rámci takového spojení hrálo jistě důležitou roli nejzápadnější slovanské hradiště v Dolních Rakousích – Thunau, v jehož areálu byly rovněž objeveny 2 železné průvlečky s prodlouženým krčkem (Friesinger 1987, Abb. 122). Slovanské osídlení však pokračovalo i západně od řeky Kamp, jak to dokládají mohylníky z 9. století (např. Friesinger 1984, 203). Přímá archeologická svědectví o využívání těchto spojů zatím chybí.

Zničení němčického hradiště lze snad nejspíše spojit s franskými výpravami vpadnuvšími do Čech v letech 847–849. Výprava z roku 847 vedená Ludvíkem Němcem byla odvetou za potíže, které provázely vracející se vojsko v předchozím roce. Z pramenů nevíme, do které části Čech směřovala. Avšak již příštího roku proběhlo tažení Čechů do Bavorska, kde plenili a loupili. Ludvík Němec pohotově zorganizoval úspěšnou odvetu, při níž Češi slibují poslušnost a dávají rukojmí (Annales Fuldenses ad a. 848, *MGH SS I*, 365). Při známé franské praxi konání válečných výprav ve dvou následujících letech (cf. Sláma 1978, 127) je možné vztahovat odvetu k předchozím událostem a předpokládat, že východiskem bylo rovněž Bavorsko. Odkud vycházela následující výprava z roku 849, jež znamenala pro Franky porážku a o jejímž průběhu jsme podrobně informováni, není zatím možno určit. Výprava z roku 855 přišla do Čech ze Srbska od severu, podobně jako tažení z následujícího roku, které prošlo patrně oblastí severozápadních Čech, kam je značně přesvědčivě lokalizován Wistrachův hrad, obléhaný v následujícím roce (cf. Sláma 1973; týž 1978, 125 n.). Další zmínka o franském tažení pochází až z roku 872 (Annales Fuldenses ad a. 872, *MGH SS I*, 385), kdy se dozvídáme, že někteří bojovníci se skryli za hradby svých hradů, jiní na útěku utonuli „in fluvio Fuldaha“. Není zcela jasné, kterou část

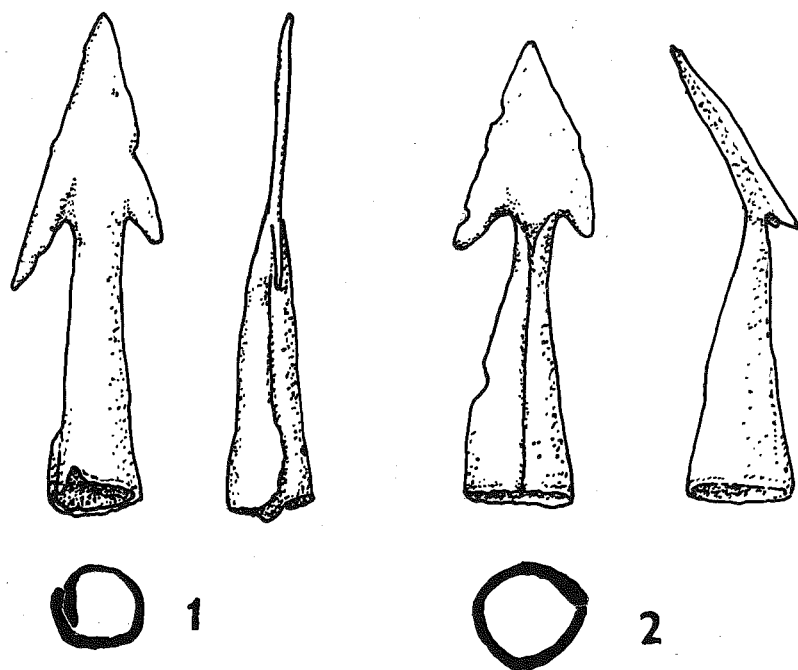
toku Vltavy měl autor na mysli, pravděpodobně však tažení směřovalo do středních Čech. Toto datum se nám jeví jako maximální horní hranice, avšak již méně pravděpodobná. Pokud tedy připustíme oprávněnost lákavé hypotézy, že hradiště zaniklo s největší pravděpodobností v době mezi lety 847–849, jde o jeden z mála dosud známých případů v Čechách, kdy zaniká hradiště již v 1. fázi doby středohradištní; tato situace je srovnatelná pouze s Klučovem ve středních Čechách (toto hradiště má však odlišný charakter, Kudrnáč 1970) a s Pobedimí a Spišskými Tomášovci na Slovensku (Bialeková 1972 s lit., Šalkovský 1980, 168, 170).

Nález honosné průvlečky s prodlouženým krčkem je prvním nálezem blatnicko-mikulčického horizontu v jižních Čechách. Ukazuje na nezanedbatelné kontakty s prostředím rodící se velkomoravské říše, na rychlou recepci nových výrobků a výzdobných prvků vysoké kvality a estetické úrovně, a to nejen z východu, ale i ze západu. Z toho usuzují, že ani postavení velmože, sídlícího na hradišti (dvorci?), nebylo bezvýznamné, ale naopak díky neustálému ohrožení této oblasti vpády franského vojska značně důležité. Zatím neznáme vzájemné vztahy čtyř hradišť na Volyňsku (Libětic-hradiště u Sousedovic, Hradce u Řepice, Hradce u Němčic a Kněží Hory u Katovic, která je největším a nejmohutnějším útvarem ze všech), jež jsou považována za současná. Takováto seskupení vytvářející určitá hnízda v silně zasídlených oblastech (na Volyňsku dosud doloženo sídliště Kapsova Lhota, Milíkovice, mohyly u Paračova, Černětic a Řepice, pod Vůstrým apod. cf. Michálek 1981; Dubský 1928, 14, 15, 66) známe především z období starohradištního a počátku období následujícího i z jiných oblastí Čech. Nápadný je věnec starších hradišť v Pražské kotlině (Šárka, Bohnice-Zámka, Butovice), nahrazený později Pražským hradem, případně Vyšehradem. Podobná situace byla zjištěna i v Pošembeří (Klučov, Doubravčice, Tismice, Přistoupim), avšak ani v tomto případě se zatím nepodařilo postihnout rozrůznění postavení či funkce jednotlivých hradišť (cf. Kudrnáč 1961; 1970; 1977; 1981). Další výraznou skupinou objevenou v poslední době je skupina hradišť ve středním Posázaví (Dojetřice, Vraník, Hryzely a problematické Ždánice – Bubeník 1970, Turek 1970). Rovněž hradiska v Pootaví bezpečně zanikají s vytvářením přemyslovské hradské soustavy někdy v období poloviny 10. či na počátku 11. století, kdy je vybudováno nové centrum Prácheň (Sláma 1988, obr. 3). Je pravděpodobné, že již v této době zastávala hradiska diferencované funkce a jim byla přizpůsobena jejich podoba. V takovémto případě lze uvažovat o Hradci u Němčic jako o sídle nobility a o převážně refugiální funkci rozlehlého hradiště na Kněží Hoře, jehož dosavadní výzkum je však nedostatečný (Dubský 1949, 586 n.).

Obr. 5. Mapa nálezů blatnicko-mikulčického horizontu na československém území. Seznam nálezů: Čechy: 1. Čáslav „Hrádek“, 2. Hradec nad Jizerou, 3. „Hradec“ u Němčic, 4. Kanín, 5. Kolín, 6. Budč, 7. Libice – předhradí, 8. Pražský hrad, 9. Stará Koutim, Morava: 1. Brno „Liseň“, 2. Břelav „Pohansko“, 3. Dolní Věstonice, 4. Jarohněvice, 5. Mikulčice, 6. Modrá u Velehradu, 7. Olomouc, 8. Rajhradice, 9. Staré Město. Slovensko: 1. Blatnica, 2. Ducové, 3. Hradec u Prievídze, 4. Komjatice, 5. Malý Čepčín, 6. Pobedim, 7. Trnava, 8. Závada.

Vysvětlivky značek: 1 hradiště, 2 pravděpodobné hradiště či výšinné sídliště, 3 pohřebiště nebo hrob, 4 sídliště, 5 centrum výroby těchto předmětů, 6 výskyt importovaného předmětu karolínského či severského původu na hradišti či pohřebišti, 7 nález předmětu blatnicko-mikulčického horizontu v druhotné poloze, 8 hrobový nález předmětu blatnicko-mikulčického horizontu na hradišti, 9 výskyt předmětu blatnicko-mikulčického typu a západního importu, 10 přímý vztah k výrobnímu centru (např. přesná analogie).

Obr. 6. „Hradec u Němčic“, železné šipky s křídélky a tulejkou ze stejného objektu jako průvlečka.

Závěr

Oba sledované nálezy průvleček s prodlouženým krčkem rozhojnily skupinu nálezů blatnicko-mikulčického horizontu; poprvé se s takovou památkou setkáváme i v jižních Čechách. Zhodnocení těchto předmětů znovuočetřelo některé otázky postavení, funkce a významu obou nalezišť v rámci sídlištní struktury existující v 9. století v Čechách.

Situace na Volyňsku ukazuje, že i ojedinělý předmět je schopen po zařazení do širšího kontextu upozornit nejen na dosud opomíjený význam jižních Čech a zejména Pootaví na počátku střední doby hradištní, ale umožňuje i úvahy čistě historického rázu.

Nálezy blatnicko-mikulčického horizontu známe prozatím z 8 lokalit v Čechách (obr. 5); ty se koncentrují především ve východočeské oblasti (Libice a její zázemí, Čáslav-Hrádek, Stará Kouřim)⁸⁾ a ve středních Čechách (Pražský hrad, Budeč)⁹⁾. Skromnou mozaiku chronologicky výraz-

⁸⁾ K tomu: Justová 1977; Šolle 1966, 69 n., 260, 269, Tab. 25.

⁹⁾ K tomu: Profantová 1989a; Šolle 1980.

nějších předmětů tohoto období rozšíří lokality s nejstaršími typy ostruh s ploténkami, jež však zatím známe pouze z hradiště Benátky u Litomyšle (Charvát 1980, obr. 1:2) souvisejícím patrně s vyústěním „trstenické stezky“ v Čechách a ze známého hrobu ve Stehelčevsi, jenž snad lze předběžně vztáhnout k sídelní aglomeraci budečského hradiště. I odtud však pochází jedna památka blatnicko-mikulčického rázu (Sláma 1977, Abb. 154, 36:9; Šolle 1980). Za relativně starobylý lze považovat i zmíněný nález z Nymburka-Zálabí (Hrál 1964, 118, obr. 53:4) datovaný na základě rozboru ostruhy. Ovšem i tak je zřejmý výrazný nepoměr v počtu nálezů ostruh staršího velkomoravského rázu k počtu dosud známých ostruh předchozího typu (6 lokalit jistých a 2 vysoce pravděpodobné – Klučov a Levý Hradec cf. Profantová 1989b; Kudrnáč 1970; Píř 1909, tab. 31:7), stejně jako k mladším variantám. Torzovitost dosavadních nálezů z osmého a z počátku devátého století na českém území je zřejmá a zatím ztěžuje hlubší poznání historických dějů v tomto období.

Literatura:

- Alföldi, A. 1948: Die Goldkanne von St. Maurice d'Agaune. Zeitschrift f. schweiz. Archäologie u. Kunstgeschichte 10, 1–27.
- Bartošková, A. 1986: Slovanské depoty železných předmětů v Československu. Praha. Studie ArÚ ČSAV v Brně XIII/2.
- Belošević, J. 1980: Materialna kultura Hrvata od 7.–9. stoljeća. Zagreb.
- Benda, K. 1978: Antické dědictví ve výtvarném projevu Velké Moravy. Listy filologické 101, 161–179.
- 1984: Ostatní výtvarná činnost na Velké Moravě. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1. 40–46, Praha.
- Beneš, A. 1970: Pevnost na Kněží Hoře. Minulost a přítomnost jihočeského městečka Katovic. In: A věky jdou. 13–16, 214, 223–6, Katovice.
- 1980: Horní Pootaví v pravěku a na počátku dějin podle archeologických pramenů, in: Sb. prací o Šumavě k 650. výročí města Kašperské Hory. 7–58, Kašperské Hory.
- Beneš, A.–Bricháček, P. 1980: Volyňsko v pravěku.
- Beranová, M. 1972: Slovanský hromadný nález ze Semic, AR 24, 629–643.
- Bialeková, D. 1962: Nové včasněslovanské nálezy z jihozápadního Slovenska, SIA 10, 97–148.
- 1972: Výzkum slovanského hradiště v Pobedime, okr. Trenčín, AR 24, 121–129.
- 1980a: Slovanské období, SIA 28, 213–228.
- 1980b: Odras franských vplyvov v kulture Slovanov. K otázce datovania blatnicko-mikulčického horizontu, in: IV. mezinárodní kongres slovanskej archeológie, Sofia 15.–22. septembra 1980, Nitra 1980, 28–35.
- 1981: Dávne slovanské kovárstvo. Bratislava.
- 1982: Slovanské pohrebisko v Závadě, SIA 30, 123–157.
- Borkovský, I. 1942: Železné kopí z doby říše Sámovy, ZPP 6, 59–61.
- 1965: Levý Hradec, nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha.

- Brandt, K. H. 1986: Neue Ausgrabungen und Funde in der Freien Hansestadt Bremen 1985, Bremisches Jahrbuch, 248–280.
- Bubeník, J. 1970: Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví, AR 22, 286–306.
- 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- Budínský-Křižka, V. 1959: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava.
- Cibulka, J. 1958: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha.
- CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Praha 1904–1907, ed. G. Fridrich. Corpus I. – Avar Finds in the Hungarian National Museum. Budapest.
- Csendes, P. 1969: Die Strassen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter. Wien. Dissertationen der Universität Wien 33.
- Čermák, K. 1896: Výzkumy na Hrádku v Čáslavi, Věstník československých muzeí a spolků archeologických I, 142–3.
- Červinka, I. L. 1928: Slované na Moravě a říše Velkomoravská. Brno.
- Čilinská, Z. 1966: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava.
- 1982: Dve pohrebiská z 8.–9. storočia v Komárne, SIA 30, 347–393.
- 1983: The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their social-cultural Contribution to Great Moravia, SIA 31, 237–276.
- Darkevič, V. P. 1976: Chudožestvennyj metall Vostoka VIII.–XIII. vv. Moskva.
- Dekán, J. 1972: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jh., SIA 20, 317–452.
- 1984: Řím a Velká Morava, in: T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku, 89–99. Bratislava.
- Dostál, B. 1966: Pohřebiště za střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- 1969: Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi, SbPFFBU E 14, 181–218.
- 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský dvorec. Brno.
- 1977–78: Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska, SbPFFBU E 22–23, 103–134.
- 1982: K časné slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska, Studie ArÚ ČSAV Brno X/2. Praha.
- Dostál, B.–Vignatiová, J. 1981: Břeclav-Pohansko 1979, PV 1979, 37–38.
- 1984: Břeclav-Pohansko 1982, PV 35–36.
- Dubský, B. 1928: Slovanský kmen na střední Otavě. Řepice.
- 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Durdík, T. 1985: Jindřichův Hradec, hrad, okr. Jindřichův Hradec. Výzkumy v Čechách 1982–83, 55–56.
- Eisner, J. 1952: Děvinská Nová Ves. Bratislava.
- Fraenkel-Schoorl, N. 1978: Carolingian Jewellery with Plant Ornament, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 28, 345–397.
- Friesinger, H. 1984: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wimm, Marktgemeinde Maria Taferl, mit Beiträgen von P. Stadler und E. Szameit, Archeologia Austriaca 68, 203–277.
- 1987: Spuren unserer Vergangenheit, in: Friesinger, H. – Vácha, B., Vielen Väter Österreichs. Römer–Germanen–Slawen. Wien.
- Fusek, G.–Hanuliak, M.–Zábojník, J. 1987: Včasnoslovanské nálezy z Chľaby, AR 39, 129–140.
- Hampel, J. 1905: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig.
- Hrala, J. 1964: Hrob slovanského bojovníka z Nymburka-Zálabí, AR 16, 118–120.
- Hrubý, V. 1955: Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha.
- Hájek, L.–Martinek, J. 1983: Katalog archeologických sbírek Karlovarského muzea v Karlových Varech a Sokolovského muzea v Sokolově, in: Pravěk Karlovarska a Sokolovska a katalog archeologických sbírek muzeí v Karlových Varech a Sokolově, 27–87. Karlovy Vary.
- Charvát, P. 1980: Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století, AR 32, 274–279.
- 1988: Zlatý prsten z Čáslavi a jeho výzdoba, in: Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 41–45.
- Jelovina, D. 1976: Starohrvatske nekropole. Split.
- 1986: Mačevi i ostruge karolinskog obilježja u muzeju Hrvatskih archeoloških spomenika. Split.
- Justová, J. 1977: Nálezy blatnicko-mikulčického stylu na území zlického kmenového knížectví, AR 29, 492–504.
- 1982: Etnické procesy v dolnorakouském Podunají v raném středověku. Praha. Nepublikovaná disertace.
- Kalmár, J. 1944–45: Az Avar nyílhegy, AE 5–6, 283–294.
- Kavánová, B. 1982: Slovanské pohřebiště v Mutěnicích, okr. Hodonín, AR 34, 504–520.
- Kiss, A. 1977: Avar Cemeteries in County of Baranya. Budapest.
- Klanica, Z. 1968: Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatbecken, SZ 16, 121–134.
- 1977: Dvě mikulčická kování s figurální výzdobou, SbPFFBU E 16, roč. 20, 185–198.
- 1984: Die Südmährischen Slawen und anderen Ethnika im archeologischen Material des 6.–8. Jahrhunderts, in: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Symposium 1983, 139–150. Nitra.
- 1985: Mikulčice-Klášteřisko, PA 76, 474–539.
- 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- Kollautz, A. 1968: Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge gegen die Byzantiner, SZ 16, 153–164.
- Kolník T.–Veličák, L. 1983: Neskoroantická pyxida z Čiernych Kľáčian, SIA 31, 17–84.
- Kovacs, L. 1978–9: Bemerkungen zur Bewertung der fränkischen Flüggelanzen im Karpatenbecken, Mitteilungen des Archäolog. Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 8/9, 97–120.
- Král, J. 1959: Slovanský mohylník ve Vysočanech n. Dyjí, PA 50, 197–226.
- Kudrnáč, J. 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- 1977: Záchranný výzkum na slovanském hradišti v Tismicích, AR 29, 259–268.
- 1981: Souhrn objevů k historii „Starých (Pustých) Zámků“ u Doubravčic, Praehistorica VIII (Varia archaeologica 2), 259–260. Praha.
- Maličský, J. 1969: Plešivec a jeho památky, Vlastivědný sb. Podbrdská 3, 7–12.
- Malina, J. et. al. 1976: Čáslav – vývoj přírodního prostředí. Brno.
- Maršák, B. I. 1971: Sogdijskoje srebro. Očerki po vostočnoj torevtike. Moskva 1971.
- Mazjto, N. A. 1981: Kurgany južnogo Urala VIII.–XII. vv. Moskva.
- Menghin, W. 1983: Das Schwert im Frühen Mittelalter. Chronologische Untersuchungen zu Langschwerten aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. Stuttgart.
- Michálek, J. 1981: Muzeum středního Pootaví ve Strakonici, Katalog pravěké sbírky. Zprávy ČSSA 22.
- 1985: Némětice, obec Nihošovice, okr. Strakonice. Výzkumy v Čechách 1982–3, 112–113.
- 1988: Halštatské a slovanské hradiště „Hradec“ u Németic, okr. Strakonice, (předběžná zpráva), AR v tisku.
- Moucha, V.–Smetánka, Z. 1964: Revisní výzkum na Čáslavském Hrádku, AR 16, 646–654.
- Nekuda, V. 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.

- Piř, J. L. 1909: Starožitnosti země české III. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Poulik, J. 1948–50: Jižní Morava – země dávných Slovanů. Brno.
- 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradě „Valy“ u Mikulčic, PA 48, 241–388.
 - 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
 - 1975: Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Preidel, H. 1949–53: Die awarischen Bodenfunde aus Böhmen und ihre Bedeutung, IPEK 18, 7–17.
- Profanová, N. 1989a: Dvě raně středověká kování z Pražského hradu, AR XLI, 601–613.
- 1989b: Nález ostruhy s háčky z „hradě u Hořovic“, AR XLI, 205–208.
- Přehled: Přehled dějin Československa I/1 do r. 1526. Praha 1980.
- Ratimorská, P. 1983: Záchranný výzkum v Opatovském Sokolci. AVANS 1982, 214–215.
- Rusanova, I. P.–Timořuk, B. A. 1984: Kodyn – slavníky poselenija V–VIII. vv. na r. Prut. Moskva.
- Ruttkay, A. 1978: Ducové, okr. Trnava, in: Významné slovanské náleziská, 63–71, Bratislava.
- Sláma, J. 1973: Civitas Wistrachi ducis, HG 11, 3–30.
- 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica V. Praha.
 - 1978: K problému lokalizace některých hradů raného českého středověku, Praehistorica VII (Varia archaeologica 1), 119–132.
 - 1988: K počátkům hradské organizace v Čechách, Typologie raně feudálních slovanských států, 175–190, Praha.
- Stein, F. 1967: Adelgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 9.
- Stroh, A. 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Kallmünz.
- Šalkovský, P. 1980: K vývoju a štruktúre slovanského osídlenia v hornatých oblastiach Slovenska, in: IV. Mezinárodní kongres slovanské archeologie. Sofia 15.–22. septembra 1980, Nitra 1980, 166–173.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské kultury v Čechách. Praha.
- 1980: Objev blatnicko-mikulčického křížku na Budči a jeho význam, AR 32, 265–273.
 - 1984: Staroslovanské hradisko. Charakteristika, funkce a vývoj. Praha.
- Tějral, J. 1985: Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů, PA 76, 308–397.
- Točík, A. 1968: Slawisch – awarisches Gräberfeld in Holiare. Nitra.
- 1971: Flachgräberfelder aus IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei, SIA 19, 135–276.
- Török, Gy. 1968: Das Gräberfeld von Halimba in VI–IX Jh., SZ 16, 265–277.
- Turek, R. 1963: Čechy na úsvitě dějin. Praha.
- 1970: Příspěvky k historické topografii středního Posázaví, Sb. vlast. prací z Podblanicka 11, 116–176.
 - 1982a: Slavníkovci a jejich panství. Hradec Králové.
 - 1982b: Čechy v raném středověku. Praha.
- Váňa, Z. 1958: Misy v západoslovanské keramice, PA 49, 185–247.
- Vávra, I. 1969: Haberská cesta, HG 3, 8–32.
- 1971: Trstenická stezka, HG 6, 77–132.
 - 1973: Řeženská a Norimberská cesta, HG 11, 31–100.
- Vítková-Klímová, D. 1983: Architektonická stavba výzdoby na velkomoravských gombicích, AR XXXV, 253–273.

- Wachowski, K. 1981: Ziemie polskie i Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej, Przegląd archeologiczny 29, 151–197.
- Wammers, E. 1981: Ein karolings Prungbeschlag aus dem Römisch-Germanischen Museum, Köln, ZfAM 9, 91–128.
- Werner, J. 1961: Ranokarolinška pojasna garnitura iz Mogorjela kod Čapljine (Hercegovina), GZM Sarajevo, 15–16, 235–247.
- 1978–9: Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija–Crkvina–Marienkirche, Schild von Steier 15/16, Festschrift Modrijan, 227–237, Graz.
- Zábojník, J. 1978: K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej kotline, SIA 26, 193–211.
- 1983: Výskum pohrebiska a sídliska z doby avarskej ríše v Štúrove-Obide, AVANS 1982, 261–262.
- Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA 56, 205–391.
- Želízko, J. V. 1899: Předhistorické nálezy na Hradci u Némětic nad Volynkou, Čas. společnosti přátel starožitností českých v Praze 7, 1–4.
- 1909: Příspěvky k předhistorii jižních Čech, PA 23, 431–440.
 - 1910–12: Příspěvky k předhistorii jižních Čech, PA 24, 467–474.
- Žemlička, J. 1978: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, ČSČH 26, 559–586.

Zusammenfassung

DER BEITRAG DER ARCHÄOLOGIE ZUR ERKENNTNIS DER BÖHMISCHEN GESCHICHTE DES 9. JAHRHUNDERTS

In der Arbeit sind zwei Riemenzungen mit verlängertem Nacken vorgestellt – Bestandteile einer Beschlaggarnitur zum Festhalten eines Schwertes oder seiner Scheide am Lederriemen (Bialeková 1982, 150). Es handelt sich um alte Funde, die der Aufmerksamkeit der Archäologen entgangen, denn sie konnten die Funde nicht klassifizieren und ihre Funktion bestimmen.

1. In Hrádek bei Čáslav hat 1886 K. Čermák eine bronzene, gegossene, stark vergoldete Riemenzunge mit verlängertem Nacken ausgegraben, dessen Verzierung erst nach der in der Archäologischen Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Prag durchgeführten Konservierung sichtbar geworden ist. Die Schlinge der Riemenzunge ist mit Kerbschnitt verziert, wahrscheinlich mit einem symmetrisch angeordneten Pflanzenmotiv. An der Riemenzunge ist ein plastisches Relief das einen Vogel (Raubvogel?) abbildet mit dem gedrehten Kopf und einem unklaren Objekt im Schnabel. Um den Hals hat der Vogel ein wehendes „Sassanerband“ gebunden. Der Vogel hat in seinem Schnabel wahrscheinlich eine Schlange, was von einer identischen Komposition mit einem identischen ikonographischen Schema des Kampfes des Pfaudrachens mit einer Schlange unterstützt wird, wie wir es aus gegossenem Beschlag aus dem 8. Jh. aus dem Karpaten Becken kennen. Das Motiv symbolisiert den Kampf zwischen dem Guten und dem Bösen und wird vor allem in den von der nachsassaner Tradition beeinflussten Gebieten, aber auch in der Byzanz, abgebildet. Für uns ist es wichtig, dass wir seine Variante ebenfalls aus Mikulčice kennen, aus dem gegossenen wahrscheinlich direkt in der Burgstätte hergestellten Beschlag (Klanica 1971). Deswegen sind wir

der Meinung, dass das Motiv in mehreren Varianten bekannt war, ohne dass sein symbolischer Inhalt unbedingt bekannt sein musste. Die den Synkretismus der östlichen (Iran) und westlichen (halbkreisförmiger Ausläufer mit einer Niete, Kerbschnitt) Einflüsse widerspiegelnde Riemenzunge wurde bereits um 800 wahrscheinlich in Mähren hergestellt. Bislang kennen wir jedoch keine mit so einem komplizierten zoomorphen Motiv verzierte Riemenzunge; der beobachtete Fund gehört zu den prunkvollsten Stücken und ist ein Unikat.

Nach Böhmen ist die Riemenzunge durch den Pfad von Trstenice oder Habry gelangen, denn Hrádek bei Čáslav liegt an der Verbindungslinie der beiden. Die Revisionsuntersuchung der Lokalität hat die Existenz der Mittelburgstättenphase der Besiedlung bestätigt, jedoch nicht der Befestigung (*Moucha-Smetánka 1964, 648*). Trotzdem bin ich der Meinung, dass sie wahrscheinlich der Sitz der Nobilität war, was ebenfalls ein weiterer unikater Fund unterstützt - ein goldener Ring spätantiken Ursprungs in der slawischen Schicht. 2. B. Dubský hat in den zwanziger Jahren an der Burgstätte Hradec bei Nĕmětice in Südböhmen eine eiserne Riemenzunge mit verlängertem Nacken und einer quadratförmigen Schlinge (Abb. 1:2), die mit Pflanzen- und mit Silber tausierten Verzierung versehen wurde, die erst an der Roentgen-Aufnahme entdeckt wurde. Diese Riemenzunge wurde in einem „Wohnobjekt“ mit Keramik, zwei Spinnwirteln und zwei eisernen Tüllenpfeilspitzen (Abb. 3:1; 6) gefunden. Die Verzierung der Riemenzunge ahmt im slawischen Milieu die neue Technik nach - Tausien - die spätawarsche gravierte Verzierung am gepunzten Hintergrund, bekannt vor allem aus dem Horizont Nagyszénmiklós. Diese ursprünglich orientalische Art der Verzierung wird am Grossmährischen Gebiet im ganzen 9. Jh. vor allem an den Zierknöpfen ausgenützt. Von der Komposition her kennen wir die nächsten Analogien des verfolgten Motives aus dem sogdischen Milieu (Abb. 2:2, 3), wo jedoch die sog. sogdische verzaute Palmette mehr zur Geltung kommt. Die sogdischen Analogien können ins 8. Jh. eher in seine zweite Hälfte, datiert werden. An der mittleren Donau finden wir lediglich nur die Verwendung des vereinfachten Grundelementes - die Drei- bei Fünfblattpalmetten innerhalb der herzförmigen Ranke. Aufgrund der Analyse der Verzierung kann die Riemenzunge in die erste Phase des Horizontes von Blatnica-Mikulčice eingereiht werden und die Herstellung kann zum J. 800 datiert werden. Es ist wahrscheinlich, dass die Riemenzunge aus Hradec bei Nĕmětice als eine der wenigen nicht aus der sekundären Lagerung stammt. Die neuen Forschungen haben nämlich den Untergangshorizont der Burgstätte gut dokumentiert (*Michálek 1981; 1988*), der ca in die Hälfte des 9. Jhs. datiert werden kann. Die Verfasserin ist der Meinung, dass der gewaltsame Untergang der Burgstätte mit gewisser Wahrscheinlichkeit mit einem der fränkischen Feldzüge verknüpft werden kann, denn die Burgstätte liegt an dem aus Bayern durch das Volyňka-Tal in die Gegend von Příbram und durch das Litavka und Berounka-Tal in den Prager Becken Führenden Weg. Wahrscheinlich handelt es sich um eine ältere Alternative des späteren Passauer Pfades, wie es sich aus der Struktur des Besiedlung im 8. und 9. Jh. ergibt. Diese Hypothese wird durch den Fund der Lanze westlichen Types unweit der Burgstätte in der slawischen Siedlung bei Milíkovice, in der Position „Za Želskou“ unterstützt. Es handelt sich um einen wertvollen Gegenstand (in Böhmen 6 Lokalitäten), üblicherweise wird er ins 8. Jh. datiert, jedoch die neuen Funde in Mähren berücksichtigend ist die Datierung ins 9. Jh. ebenfalls wahrscheinlich. Aus den aus den Fuldaer Analen aus der 1. Hälfte des 9. Jhs bekannten Feldzügen sind die Feldzüge aus den Jahren 847-8 die wahrscheinlichsten, denn es ist vermutlich, dass mindestens ein aus Bayern ausgegangen ist (System der Vergeltungsfeldzüge - cf. der Vergeltungszug der Böhmen nach Bayern im J. 848). Die nicht grosse Burgstätte Hradec bei Nĕmětice halten wir für den Sitz der Nobilität (Charakter eines Meierhofes?), der Kontakte mit dem zur Welt kommenden Grossmähren gepflegt hatte. Die Beziehungen zu

Bayern sind besser an den unweiten Burgstätte Kněží Hora bei Katovice dokumentiert, woher ein Bruchstück eines Gefässes stammt, der die Verzierungsvorlage in der Lokalität Goddelsheim hat (*Stein 1967, Taf. 47:9*).

Bislang ist die gegenseitige Beziehung der 4 zeitgenössischen Burgstätten aus dem 8. und 9. Jh. in der Gegend von Volyně (Hradec bei Nĕmětice, Sousedovice-Libětice, Hradec bei Řepice, Kněží Hora) nicht völlig geklärt. Ähnliche Gruppierungen von Burgstätten aus derselben Zeit kennen wir ebenfalls aus anderen Gegenden Böhmens (der Prager Becken, das Gebiet von Šembera, die Gegend der mittleren Sázava u. ä.). Wahrscheinlich bereits in dieser Zeit hatten die Burgstätten differenzierte Funktionen (Sitz der „duces“, Refugium, zentrale, Verwaltungs-? Burgstätte u. ä.). Nach dem Untergang dieser Burgstätten hat die zentrale Stellung in der Gegend von Volyně Prácheň eingenommen - ein neues Zentrum der Přemysliden Burgstättenverwaltung.

Die Funde aus dem Horizont von Blatnica-Mikulčice kennen wir von 8 Lokalitäten in Böhmen, konzentriert sind sie in Ostböhmen (Libice und Umgebung, Čáslav-Hrádek, Stará Kouřim) und in Mittelböhmen (Prager Burg, Budeč), in Nord- und Südböhmen handelt es sich um bislang vereinzelte Funde (Abb. 5).

Das Vorkommen der Gegenstände des Horizontes von Blatnica-Mikulčice beschränkt sich an Mähren, Slowakei und Böhmen, also vor allem an den Kern des entstehenden staatlichen Gebildes - Grossmährens. Bislang ungeklärt ist die Position Böhmens in dieser Zeit, jedoch die Funde aus dieser Zeit zeigen relativ enge Kontakte mit Mähren.

Die Form und die Funktion der Riemenzunge mit verlängertem Nacken ahmen die westliche Vorlage nicht unmittelbar nach, es handelt sich wahrscheinlich um ein gewisses Spezifikum des Horizontes von Blatnica-Mikulčice. Die anspruchsvolle Verzierung, die wir vor allem von den böhmischen Exemplaren kennen, ist eine Erbschaft des spätawarischen Stiles Nagyszénmiklós und anderer östlichen Impulse, oft ist sie mit den in dem karolingischen Gebiet benutzten Techniken gemacht worden (Kerbschnitt, Tausie).

Diese Arbeit zeigt, dass auch ein einzelner Fund, eingereiht in den breiteren Kontext, über die Probleme rein historischen Charakters aussagen kann (Verbindung von Südböhmen und Mähren, Typ des Nobilitäten sitzes, Betonung der stark unterlassenen Bedeutung von Südböhmen in dieser Zeit).

Vysvětlivky zkratk užitych v příl. 1 na následující straně.

SH - sídlištní horizont; SO sídlištní objekt

ob. - objekt

čt. - čtverec

Zl. br. - zlacený bronz

druh. ul. - druhotné uložení

Typy výzdoby: I - geometrická a - příčné žlábkování

b - tausovaná

c - plastická

II - rostlinná

III - zoomorfní

IV - tausie

V - vsazení skla či kamene

Lokalita	typ celku	mate-riál	délka v mm	dél. poutka	dél. krč.	dél. nákon.	poměr	výzdoba	počet datov. nýtů	ostat. nál.
Blatnica	hrob	zl. br.	85	I-20	I-30	Ib-35	1:1,5:1,75	Ib, II	4	8/9 st.
	hrob	zl. br.	85	I-20	I-30	Ib-35	1:1,5:1,75	Ib, II	4	8/9 st.
Brno-Liš.		Fe								
Břeclav-Pohansko	žláb.	zl. br.	?	–	I	II-65		II, fil.	4+1	druh. ul.
	ob. 66	Fe	120	I-40	I-50	Ia-30	1,3:1,7:1	–	6	
zemn. 10	depot	Fe	72	I-25	I-16	Ib-31	1,6:1:1,9	Ic	1	2. čtvr. 9. st.
	IŠ ob. 39	Fe	54	I-18	I-14	II-22	1,3:1:1,6	–	3	
	IŠ ob.	Fe	60	I-20	I-10	Ib-30	2:1:3	Ia	5?	
C-23-31		Fe		I	I	I		–		
Čáslav-H.		zl. br.	60	I-17	I-11	II-32	1,5:1:3	III	2+1	druh. ul.?
Hradec-Něm.ob.		Fe-Ag	104	III-30	I-30	II-44	1:1:1,5	II, IV	5	1. pol. 9. st.
Mikulčice	SH	Fe	78	I-30	II	Ib	–	Ia		
	SH	Fe	74	II-30	II	II		III	3	
	SH	Fe	72	II-26	II		–	–		
	SH	Fe	65	II-30	II	Ib		Ic	1	
	SH	Fe	74	II-26	II	Ib	–	Ic	–	
	SH	Fe	78	I-22	I-26	Ib-30	1:1,2:1,4	Ia		
	SH	Fe	70	I-29	I-13	I-28	2,2:1:2,2	–	3	
	SH	Fe	65	I-24	I-17	Ia-24	1,4:1:1,4	Ia	3	
	SH	Fe	74	II-27	I-17	II-30	1,6:1:1,8	–		
	SH	Fe	76	I-26	I-20	I-30	1,3:1:1,5	–		
	SH	Fe	98	II-30	II	?	–	–	3	
	SH	Fe	74	I-24	I-22	Ib-28	1,1:1:1,3	Ia	–	
	SH	Fe	76	I-22	I-28	II-26	1:1,3:1,2	–	–	
	SH	Fe	74	I-24	I-20	I-30	1,2:1:1,6	Ia	3	
	SH	Fe	80	I-28	I-20	II-32	1,4:1:1,7	II?	3	
	SH	Fe	70	II-22	I-19	–28	1,1:1:1,4	Ic	3	
	SH	Fe	74	II-28,5	I-17,5	Ic-28	1,6:1:1,6	Ic	1	
	SH	Fe	76	I-21,5	I-22	Ic-32,5	1:1:1,5	Ia, c	1?	
	SH	Fe	76	I-24	I-15	Ic-37	1,6:1:2,5	Ic	1	
	hr. 894 zl. br.		57	I-20	I-15	II-22	1,3:1:1,5	II	–	
	SH	Fe	63	I-28	I-11	II-24	2,5:1:2,2	Ia	3?	
	SH	Fe	76	I-24	I-22	Ic-30	1,1:1:1,4	Ic	1?	
	SH	Fe	82,5	I-23,5	I-15	43,5	1,6:1:2,9	Ic	2	
	SH	Fe	76	I-24	I-15	Ic-37	1,6:1:2,5	Ic	3	
	SH	Fe	85	III-20	I-28	II-37	1:1,4:1,85	–	3+1	
	SH	Fe	98	III-31	I-28	II-39	1,1:1:1,4	–	?	
M-Žabník	ob. 672	Fe	77	I	I			Ia		
	čt. 33	Fe	75	I	I	Ic		V	3	
Pobedim		Fe	74	I-16	I-20	Ic-38	1:1,3:2,4	Ia	1	1. třet. 9. st.
Thunau-Holzweise	SO	Fe		I	I	II	1,6:1:2	Ic	3	1. pol. 9. st.
	SH	Fe		I	I	II/Ib	1,7:1:2,2	–	4	1. pol. 9. st.
Závada	hr. 23	Fe	86	I-20	I-24	II-42	1:1,2:2,1	Ia, c	3+1	1. třet. 9. st.

JAROSLAV BAŠTA

OTÁZKA ZEMSKÝCH STEZEK NA DOMAŽLICKU VE SVĚTLE ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZŮ

Problematika studia přírodních podmínek se již dávno stala součástí všech archeologických i historických prací zabývajících se raně středověkým osídlením¹⁾. Pozornost je věnována zejména objektivně vyjádřitelným parametrům přírodního prostředí jako je nadmořská výška, klimatické poměry, půdní pokryv, geomorfologie. Stranou zájmu zatím zůstávají méně postřehnutelné faktory, které představují např. ložiska důležitých surovin nebo geografická poloha a komunikační výhodnost některých regionů. Přitom však právě posledně jmenované fenomény nepochybně ovlivňovaly intenzitu a v některých případech samotnou existenci pravěkého a raně středověkého osídlení.

Otázkou komunikací se dosavadní historické bádání zabývalo ve většině případů jen okrajově a v ještě větší míře to platí pro českou archeologii, kde čestnou výjimku tvoří článek *J. Klápštěho* z roku 1985. Jak vyplývá z této práce, poznání tras komunikací může výrazně ovlivnit studium struktury osídlení a jeho význam stoupá v pohraničních oblastech. Domažlicko představuje v tomto ohledu modelový region, jehož obraz vycházející z historických a toponomastických zpráv podal *I. Vávra (1973)*. Archeologické výzkumy a nové poznatky o raně středověkém osídlení získané v posledních pěti letech umožnily velmi zajímavou konfrontaci hmotných pramenů s výsledky tradičního postupu historické geografie.

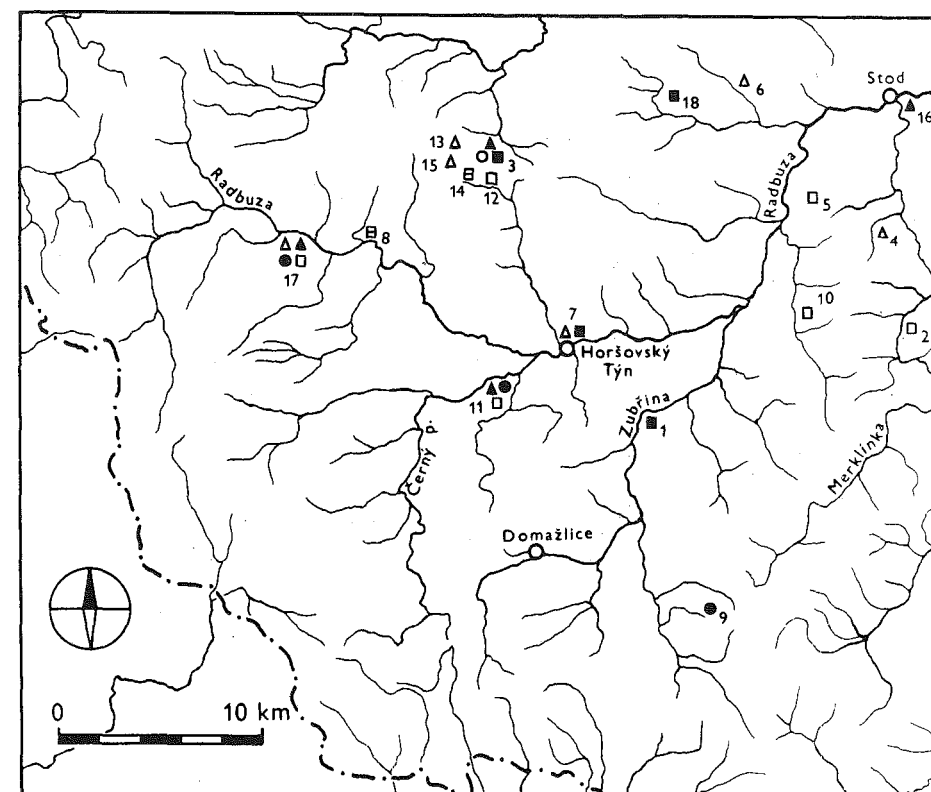
Představíme-li si celé západní Čechy jako elipsovitou kotlinu se zdviženými okraji, pak Domažlicko tvoří jihozápadní vrchol této elipsy a široké rozvěvené údolí Radbuzy její delší osu. Geografická poloha a morfologie

¹⁾Tato stať vznikla na základě nových poznatků získaných při archeologických výzkumech prováděných na Domažlicku od roku 1985. Hmotné předměty, o které se v práci opírám, byly zpracovány v následujících článcích: *Bašťová, D.-Bašta, J.*: Slované osídlení v povodí horní Radbuzy, in: Sborník Západočeského muzea, řada historie V, v tisku; *Bašta, J.-Bašťová, D.*: K problematice počátku a vývoje slovanských hradů v západních Čechách, in: *Studia mediaevalia Pragensia* I, 1988, 9–31.

krajiny způsobila, že území západních Čech mělo již od pravěku průchozí ráz, který podtrhovala také skutečnost, že v horním Podunají a ve středních Čechách často vznikala sekundární kulturní ohniska. Všechny tyto ve stručnosti vyjmenované skutečnosti ukazují význam, který pro lepší pochopení historie osídlení v povodí horní Radbuzy má detailní studium dálkových cest procházejících tímto regionem. Ve shodě s rozsahem archeologických výzkumů můžeme sledovanou oblast definovat jako povodí horní Radbuzy – až k jejímu soutoku s Merklínkou. Rozloha regionu činí přes 1 000 km² a její hranice vymezuje na západě masiv Českého lesa, který tvoří rozvodí Radbuzy a Náby (respektive jejího přítoku Schwarzachu). Jižní okraj regionu představuje rozvodí s říčkou Koubou (Chamem) v širším prostoru Všerubského průsmyku, na JV a V ji odděluje hřeben Švihovské pahorkatiny od Klatovska, na severovýchodě vytváří Merklínská pahorkatina optické rozhraní s užší Plzeňskou kotlinou, do níž na SSV a S široké rozvěvené údolí Radbuzy plynule přechází. Ze severoseverovýchodu ohraňuje Domažlicko Kladrubský žulový masiv se Sedmihořím a na severozápadě rozvodí Radbuzy se Mží a Přimdou.

Volba pracovní metody vychází z podobných principů, jaké ve své stati uplatnil J. Klápště – základem jsou existující mapy osídlení a jejich konfrontace s rekonstrukcí přírodního prostředí a s písemnými prameny. Pro raný středověk je nesmírně důležité důsledné odlišení starších zpráv (či jejich věrohodných ohlasů) od mladšího stavu ovlivněného vrcholně středověkou kolonizací. Vzhledem k tomu, že ze sídelně-historického hlediska (a zřetelně ani z ekonomického) se slovanské osídlení Domažlicka v sedmém až desátém století příliš neodlišovalo od vyspělých pravěkých kultur, musíme stručně zhodnotit také vývoj v pravěkém období.

Ze všech dosavadních syntéz pravěku, které se dotýkají povodí horní Radbuzy (např. Čujanová-Jílková 1966; Pleiner a kol. 1978) vyplývá, že hřeben Českého lesa nevytvořil nikdy nepřekročitelnou hranici, naopak osídlení po obou jeho stranách bylo vždy úzce příbuzné. V archeologických nálezech můžeme najít četné doklady velmi čilé oboustranné kulturní (a snad také obchodní) výměny. Přes dosavadní nepřilíš intenzivní a nesytematické archeologické poznání regionu můžeme např. pro dobu bronzovou (střední, mladší i pozdní) uvažovat o několika horských přechodech. Dva z nich (Folmava, Klenčí pod Čerchovem) jsou naznačeny ojedinělými nálezy bronzových předmětů (meč a sekerka mohylové kultury střední doby bronzové v Klenčí, sekerka pozdní doby bronzové ve Folmavě). Depot z posledně jmenovaného období byl nalezen ve Švarcavě-Paardfordu a nepochybně náleží k jednomu z mála přímých archeologických dokladů využívání horského průsmyku u pramenů Radbuzy pod Lysou horou.

Obr. 1. Mapa nejdůležitějších pravěkých lokalit.

1 Blížešov-Hora, 2 Buková-Srnčí vrch, 3 Darmyšl-Chlum, 4 Holýšov-Čelákovská hora, 5 Holýšov-Trní, 6 Honezovice, 7 Horšovský Týn, 8 Hostětice, 9 Kout na Šumavě-Rýzmbek, 10 Krchleby-Holubí hlava, 11 Meclov-Mlýnský vrch, 12 Mířkov-Malý křakovský vrch, 13 Mířkov-Racovský vrch, 14 Mířkov-Rozsocha, 15 Mířkov-Tríslovec, 16 Stod-Šibeniční vrch, 17 Svržno-Černý vrch.

△ eneolitické výšinné sídliště, ▲ výšinné sídliště střední doby bronzové, ● hradiště HB, ○ hradiště HB?, ■ hradiště HD-LA, □ hradiště HD-LA?, □ výšinné sídliště HD-LA.

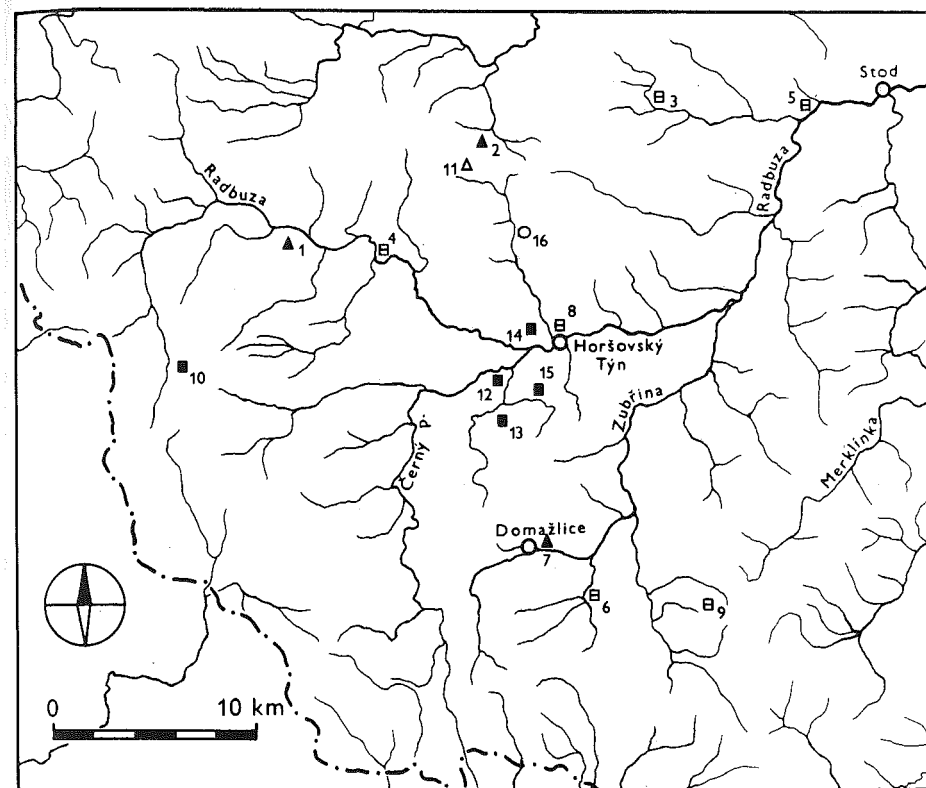
Obdobný obraz podává také rozložení výšinných sídlišť a hradišť (viz obr. 1). Jejich síť samozřejmě dokumentuje více skutečností, nápadné koncentrace pozorujeme u výchozů mědi a cínu (Svržno, Sedmihoří, Meclov), v pozdně halštatském období také u ložisek železných rud (Svržno, Hostětice). V některých případech je pak velmi těžké se rozhodnout, zda depot a ojedinělý nálezy dokumentuje využívání měděných ložisek či zpracovávání suroviny nebo existenci horského přechodu (Domažlice-Okrouhlík, Újezd v Domažlickém průsmyku). Zdá se však, že rozhodující význam pro celé pravěké období měla cesta, která hřeben Českého lesa překračovala

u pramenů Radbuzy pod Lysou horou. Lemují ji totiž nejen ojedinělé nálezy (Eisendorf), depoty (Paadorf, Bělá nad Radbuzou), ale také hradiště a výšinná či rovinná sídliště vysunutá daleko do hor – Hostětice, Svržno, Velký Horšín. Posledně jmenovaná lokalita představuje zatím jediné pravěké sídliště zjištěné v Čerchovském lese. V oblasti podél toku horní Radbuzy je nápadná jistá asymetrie ve vztahu rozsahu ekumeny k přírodním podmínkám: osídlovány byly i oblasti, které můžeme z hlediska obvyklých nároků pravěkých kultur označit za extrémní. Relativně málo dokladů se naopak vztahuje ke Všerubskému průsmyku (Rýzmbek-hradiště HB, Všeruby – ojedinělý nález bronzové sekerky).

Domnívám se, že k preferenci přechodu pod Lysou horou vedlo více důvodů, přestože dnes je již zcela zapomenut a nevyužíván. Vedle jeho komunikační výhodnosti (dovoluje překonat rozvodí Radbuzy a Schwarzachy s minimálním převýšením) jistě rozhodovala jeho poloha pod nápadnou a z daleka viditelnou Lysou horou a zejména pak skutečnost, že cesta sledovala nejdůležitější vodní tok kraje, což asi bylo rozhodující pro orientaci kupeckých karavan v zalesněném horském terénu. Připočteme-li k tomu významné výchozy mědi u Mutěná a Svržna, u nichž se zřejmě vždy koncentrovalo osídlení, neudiví nás, že z této oblasti pochází zatím jediný známý etruský import z Domažlicka (Mírkovice).

Další trasu dálkové obchodní cesty vyznačovala výšinná osada v Hostětích se dvěma fázemi osídlení (HB, HD), pravěká fáze osídlení štitarského hradiště, výšinná sídliště na zámecké ostrožně v Horšovském Týně, hradiště na vrchu Trní u Holýšova (nad další soutěskou Radbuzy) a posléze hradiště v Liticích u Plzně střežící vstup do vlastní Plzeňské kotliny. Je také velmi pravděpodobné, že za štitarskou soutěskou se komunikace rozdělila – jedna větev šla popsanou cestou podél řeky, druhá odbočila na sever na Sedmihoří a po říčce Úhlavce na Kladruby. Není vyloučeno, že potom pokračovala přes Stříbrsko na Manětínsko a Podbořansko do SZ Čech. Tato severní větev cesty se však mohla oddělit až u starého brodu v Horšovském Týně a jít směrem na Sedmihoří podél Křakovského potoka a dále po výše popsané trase.

Jak ukazují dosavadní výsledky archeologického bádání, takto naznačená trasa obchodních cest se mohla vytvořit již v eneolitu (přijmeme-li hypotézu E. Pleslové o tom, že jedna z funkcí eneolitických výšinných sídlišť byla obchodní) a zřejmě fungovala až do velké regrese osídlení až na počátku čtvrtého století před naším letopočtem. Pro poslední čtyři století starého a prvních šest století nového letopočtu zatím na Domažlicku chybějí přesvědčivé doklady osídlení, registrujeme jen ojedinělé nálezy (Svržno, Folmava, Únějovice), které snad vypovídají o pokračujícím využívání

Obr. 2. Slovanské osídlení povodí horní Radbuzy.

1 Svržno-Černý vrch, 2 Darmyšl-Chlum, 3 Krtín, 4 Štítary, 5 Hradec u Stoda, 6 Smolov, 7 Domažlice, 8 Horšovský Týn, 9 Příkopy u Kdyně, 10 Velký Horšín, 11 Mírkov-Rozsocha, 12 Mašovice, 13 Mračnice, 14 Horšov, 15 Valdov, 16 Věvrov.

▲ výšinné sídliště, □ hradiště, ■ rovinná sídliště, △ strážště, ○ výšinná opevněná poloha s pravděpodobným hradištním osídlením.

starých komunikací procházejících zdejší krajinou. Mnohé naznačují výsledky toponomastického bádání – jména řek Radbuzy, Kouby a severněji ležící Přimdy jsou před slovanská, přičemž název Kouba (Chamb) je odvozen z keltského „kambos“ – křivý, Přimda (Pfreimd) – „Primuda“, tj. postranní potok (Spal 1964, 176). Tyto staré názvy mohlo předat prvním slovanským kolonistům pouze starší osídlení, ač o jeho existenci hmotné prameny zatím mlčí.

Archeologické výzkumy, které v povodí horní Radbuzy probíhají od roku 1985, oproti dřívějším předpokladům prokázaly existenci významného starého slovanského osídlení, s jehož počátky můžeme počítat přinej-

menším od sklonku sedmého století. Nejstarší známé lokality nalézáme v bezprostředním sousedství povrchových výchozů rud důležitých kovů (Cu, Fe, Sn), tedy v místech, kde se koncentrovalo již pravěké osídlení. V obou zatím známých případech se setkáváme s neopevněnými výšinnými sídlišti založenými na troskách pravěkých hradišť (Svržno, Darmyšl) v polonách, které umožňovaly nejen kontrolu zmíněných ložisek surovin, ale také ostrahu důležitých cest. O této funkci výšinného sídliště na Černém vrchu u Svržna musí uvažovat každý, kdo navštívil vrchol této hory. Zdá se, že pro starší slovanské osídlení platí v plné míře vše, co jsme pozorovali u většiny pravěkých kultur – velmi úzké vztahy k Podunají, poněkud asymetrický ráz ekumeny ve vztahu k přírodním podmínkám, obdobný výběr přírodních poloh, případně opětovné využití pravěkých fortifikací.

Rozbor nalezené keramiky ze Svržna-Černého vrchu ukazuje, že většina morfologických a výzdobných znaků tohoto souboru má přímé a mnohdy jediné analogie ve středním Podunají (např. na pohřebišti v Devínské Nové Vsi, *Eisner 1952*) či v okolí Břeclavi (*Dostál 1986*). Tato zjištění mají význam nejen pro dataci, ale také pro určení geneze nejstaršího slovanského obyvatelstva Domažlicka. Jeho původ tedy musíme hledat někde na západní periférii Karpatské kotliny. S ohledem na nápadnou shodu až totožnost hmotné kultury v povodí horní Radbuzy a Náby (*Stroh 1954*) je možné počítat s tím, že nejstarší slovanští kolonisté nejprve postupovali proti proudu Dunaje než se stočili do Ponábí a na Domažlicko. Tímto způsobem lze totiž vysvětlit zvláštní podobnost keramické produkce v Horní Falcí, Chebsku a Domažlicku.

Vzhledem k tomu, že identický kulturní projev registrujeme po obou stranách Českého lesa i ve velkomoravském období (v devátém a na počátku desátého století), musíme hledat komunikace spojující tyto oblasti. Pro snazší orientaci si zrekapitulujeme archeologické prameny v obou regionech a jejich interpretaci. O historickém vývoji Domažlicka ve starší a střední době hradištní nás kromě několika ojedinělých nálezů z rovinných poloh, informují jen výzkumy na výšinných sídlištích a hradištích. Toto omezení pramenné základny dle našeho názoru poněkud vyvažuje skutečnost, že většinu fortifikací můžeme velmi příhodně přirovnat k příslovecnému vrcholku ledovce. Hradiště totiž mohla vzniknout jen v případech, kdy hustota a ekonomický i sociální rozvoj osídlení dosáhl určité nutné minimální úrovně. Vedle své základní obranné funkce kumulovala každá fortifikace ještě celou řadu dalších – výrobní, správní a náboženskou. Byl to logický důsledek koncentrace obyvatelstva, nutné nejen ke stavbě a obraně, ale především k údržbě opevnění a zásobování příslušníků nadřazené společenské vrstvy (rodové aristokracie?), která nepochybně některá hradiska

trvale obývala. Datace hradišť, jejich velikost a geografická poloha umožňuje v kombinaci s dalšími nálezy rekonstruovat alespoň v hrubých rysech vývoj a strukturu osídlení.

Po zatím nejstarším známém horizontu slovanského osídlení Domažlicka, charakterizovaném výše zmíněnými neopevněnými výšinnými sídlišti, která předběžně datujeme do osmého století, někdy kolem roku 800 začíná nejdůležitější a nejzajímavější etapa vývoje regionu. Jejím nejnápadnějším projevem je vznik nejstarších slovanských hradišť – Štítar a Krtina. Zatímco posledně jmenovaná lokalita svou periferní polohou v rámci osídlení ještě připomíná výšinná sídliště, štítarské hradisko představuje nový typ a snad již od samého začátku je lze považovat za hradiště tzv. kmenového charakteru. Jak napovídají výsledky archeologického výzkumu, první fáze fortifikace zanikla někdy v polovině devátého století požárem, lokalita sama však v následujícím velkomoravském období zažila pozoruhodnou prosperitu, již mimo jiné dokumentuje rozloha opevněné plochy (13 ha). Štítary jsou největším slovanským hradiskem v západních Čechách. Prosperita skončila v prvních desetiletích desátého století, kdy zanikl požárem val akropole a došlo ke změně keramické tradice. Nejpozději v polovině desátého věku se výrazně snížila intenzita osídlení, které se nadále koncentrovalo jen v okolí dnešního kostela. A přibližně ve stejné době vzniklo na nízkém návrší u Smolova nové správní středisko kraje – hradisko Tuhošť.

Podobný vývoj jako Štítary mělo také slovanské hradiště v Hradci u Stoda, které svou datací a geografickou polohou zřejmě představovalo nástupce staršího krutinského opevnění. Považujeme-li Štítary za správní centrum povodí horní Radbuzy ve velkomoravském období, pak Hradec u Stoda zřejmě představoval díky své poloze na rozhraní mezi Domažlickem a vlastním Plzeňskem dílčí správní středisko a snad hraniční opevnění předpokládaného předstátního útvaru. Toto hradisko však dále fungovalo po celé mladohradištní období (*Justová 1979, 189*).

Zatímco v povodí horní Radbuzy neznáme jediný pohřeb, který bychom mohli bezpečně datovat do starší či střední doby hradištní, zatím známé archeologické prameny dokumentující slovanské osídlení se na bavorské straně Českého lesa omezují jen na nálezy z řadových pohřebišť osmého až jedenáctého století. Tento rozpor nelze vysvětlovat odlišným charakterem osídlení, ale tradicí a úrovní archeologického poznání obou regionů. Nálezy keramiky ze štítarského hradiště a pohřebišť v Burglengenfeldu a Nabburgu (*Stroh 1954*) jsou ve tvarech, výzdobě i způsobu zpracování keramické hmoty téměř totožné, zdá se tedy, že můžeme uvažovat o jednotném regionálním typu slovanské keramiky v bavorském a českém podhůří Českého lesa. Tento archeologický poznatek bývá obvykle pova-

žován za doklad blízké příbuznosti, ne-li politické či etnické jednoty takovýchto oblastí. Výše uvedené archeologické prameny tedy nasvědčují tomu, že po obou stranách Českého lesa byl usazen jeden slovanský kmen, jehož bavorská větev byla v historických pramenech označována jako Nábšti Slované (*Nabavinidi*), případně Nábšti Srbové (*Sorabi*), jméno jeho české větve nám písemné zprávy nezachovaly. Není vyloučeno, že tento etnický celek byl spolu s dalšími slovanskými kmeny usazenými mezi Dunajem a pohraničními horami a v jižních a jihozápadních Čechách v pramenech devátého století pojmenován jako *Behemani*, *Bohemi* (*Vaněček 1949, 45*). Jeho osud v průběhu první poloviny desátého století objasňují archeologické nálezy a částečně i písemné prameny (spíše svým mlčením). Není vyloučeno, že v době po pádu Velké Moravy podlehl tento předpokládaný předstátní útvar náporu svých nepřátel, kteří si rozdělili jeho území. Kraje mezi Dunajem a horami připadly Východofrancké říši, prostor uvnitř České kotliny vznikajícímu přemyslovskému státu. Jak snad naznačují některé písemné prameny a místní názvy, nebylo toto rozdělení tak striktní a českému raně feudálnímu státu ještě nějakou dobu náležela část krajiny na dnešní bavorské straně Vserubského průsmyku (*Niederle 1919, 84*).

Teoreticky můžeme předpokládat, že trasy dálkových obchodních cest kromě morfologie terénu ovlivňovaly také politické události a změny osídlení s nimi spojené. Situaci poněkud komplikuje skutečnost, že archeologické nálezy odporují tradiční představě o tom, že původně existoval jeden přechod přes pohraniční hory a teprve rozvojem osídlení a prokácením („proražením“) hvozdu vznikly podmínky pro užívání dalších. Spíše musíme od počátku počítat s paralelní existencí více přechodů, o jejichž oblibě rozhodovaly mimo jiné také geopolitické důvody. Již v přehledu historického vývoje jsem upozornil na to, že slovanské osídlení Domažlicka mělo (stejně jako pravěké) jistý asymetrický charakter ve vztahu k přírodním podmínkám, neboť jeho ekumena byla vysunuta daleko do hor. Lze to vysvětlit tím, že hřeben Českého lesa netvořil kulturní a zřejmě ani politickou hranici a naopak byl společným územím dvou větví jednoho etnického celku. Proto také dálkové cesty musely tuto skutečnost respektovat a od sedmého až do první poloviny desátého století v prvé řadě představovaly nejkratší spojnici mezi těmito dvěma ekumenami. Z toho důvodu (analogicky s pravěkým obdobím) hrál rozhodující úlohu přechod pod Lysou horou a stezka podél horního toku Radbuzy, kterou vyznačují osady v horách (Velký Horšín), výšinná sídliště (Svržno-Černý vrch) a později hradiště (Štítary). Za štítarskou soutěskou nebo u starého brodu přes Radbuzu v Horšovském Týně (hradiště na k. ú. Věvrov nasvědčuje spíše druhé možnosti) odbočovala důležitá větev této stezky na sever k Sedmihoří

(jak ukazuje strážíště na Rozsoše a výšinná osada na Chlumu v masivu Sedmihoří – viz *Bašta-Baštová 1988*) a podél Úhlavky na Kladruby a údolím Úterského potoka na Manětínsko a dále do severozápadních Čech. Trasu této cesty vyznačují nálezy keramiky výrazné severočeské provenience jak z vlastních Štítar, tak zejména ze šipínského hradiště (*Baštová 1984, obr. 6:6,9*) a bezemínských mohyl (nepublikovaný výzkum *H. Svobodové* ze ZČM z roku 1989). Hlavní stezka sledovala svůj základní severovýchodní směr podél toku Radbuzy do středu Plzeňské kotliny. Na rozhraní Domažlicka a vlastního Plzeňska vyznačuje její průběh fortifikace v Hradci u Stoda.

Přestože archeologické nálezy naznačují, že proces připojení Domažlicka ke vznikajícímu českému státu byl poměrně dlouhodobý a prošel zajímavými peripetiemi, jeho výsledek znamenal nejzávažnější zlom ve struktuře a vývoji osídlení, který jsme za celé sledované období (prakticky již od eneolitu) zaznamenali. Změnila se totiž kulturně-politická orientace regionu, převládající vazby na horní Podunají s příbuznými slovanskými kmeny byly zpřetrhány a nově vzniklá hradská organizace pevně připoutala povodí horní Radbuzy k raně feudálnímu státu Přemyslovců. Archeologicky nejnápadnějším projevem tohoto procesu bylo přenesení správního centra oblasti ze Štítar na nově vzniklé hradisko u Smolova. Tyto hluboké strukturální změny se samozřejmě odrazily v přesunu nejdůležitější obchodní cesty ze starého přechodu pod Lysou horou do komunikačně neméně výhodného Vserubského průsmyku. Jedním z nejzajímavějších dokladů těchto procesů je zjištění výšinného sídliště v Domažlicích (*Procházka 1987, 43*). Při drobném záchranném výzkumu v roce 1987 jsme získali menší soubor keramiky, který lze zhruba datovat do 11.–12. století, přičemž pro bližší časové a kulturní určení mají mimořádný význam ty zlomky, jejichž přímé analogie nalézáme na smolovském hradišti. Lokalita ležela nad prostorem, kde byl později postaven kostel Věch Svatých a kam tradice klade původní trhovou ves Domažlice. Vzhledem k tomu, že oproti dřívějším předpokladům zde bylo poprvé zjištěno starší slovanské osídlení, navíc v charakteristické poloze, spojujeme tuto výšinnou osadu s předpokládaným tržištěm a celnicí známou z listiny Boleslava II. hlásící se k roku 993 (spurium 13. století – k této problematice *Nový-Sláma-Zachová 1987, 362, 403*). Ze sídelně-geografického hlediska tvořilo smolovské hradisko, ona Tuhošť dobových pramenů a výšinná osada v Domažlicích dvojici vzájemně se doplňujících lokalit – první představuje hradisko střežící zemskou stezku a druhá, jež vyrostla v komunikačně výhodnější poloze, tržiště s předpokládanou celnicí. Není také vyloučeno, že jeden z důvodů preference této nové trasy hlavní obchodní stezky byla skutečnost, že ve druhé polovině desátého století náležela k Čechám část území na bavorské straně Vserubského prů-

smyku, jak jsem se již zmínil výše. Přestože význam štitarského hradiště v mladohradištním období nápadně klesl, archeologické nálezy dokazují, že s pokračujícím osídlením této klíčové lokality je třeba počítat i v jedenáctém a dvanáctém století (*Woldřich 1893*, 11–13), byť ve změněné podobě. Při výzkumu v roce 1988 jsme v podorníční vrstvě našli úlomek keramické dlaždice s motivem románského pletence, kterou lze na základě analogií s nálezy z kláštera v Ostrově u Davle datovat do druhé poloviny dvanáctého až první třetiny třináctého století (*Hejdvová–Nechvátal 1970*, 151). Význam tohoto objevu podtrhuje skutečnost, že Štitary jsou po Starém Plzenci–Hůrce teprve druhou západočeskou lokalitou s podobným nálezem, který lze vysvětlit snad jen existencí honosného objektu náležícího s největší pravděpodobností panovníkovi (obdoba Počápel–Králova Dvora?). To spolu se zjištěným rovinným sídlištěm ve Velkém Horšíně nasvědčuje tomu, že stezka podél horního toku Radbuzy sice ztratila svůj dřívější význam, ale byla i nadále používána. Tato skutečnost se ukazuje jako velmi důležitá pro hodnocení významu Horšovského Týna, kde dlouholeté výzkumy L. Krušinové zachytily významnou mladohradištní fázi osídlení a opevnění lokality (*Durdík–Krušinová 1986*, 128–130, ústní informace L. Krušinové z podzimu 1988). Nalezenou slovanskou keramiku lze předběžně datovat do jedenáctého až třináctého století a zjištěnou fortifikaci snad považovat za biskupský dvorec, který byl předchůdcem raně gotického hradu. Vzhledem k jeho poloze na křižovatce dálkových cest se nabízí logický závěr, že toto opevnění převzalo část funkcí, které původně vykonávalo štitarské hradisko. Není také vyloučeno, že s tímto přesunem fortifikace souvisí pozdní zmínka o biskupské celnici v Horšovském Týně, kterou obnovil Karel IV., výsadou z roku 1375 (*Vávra 1973*, 45). Archeologické nálezy totiž mohou nečekaně osvětlit některé zdánlivě nepochopitelné zmínky v písemných pramenech. Vedle zmíněné celnice v Horšovském Týně je to zejména otázka tzv. kladrubských Chodů, které I. Vávra (1973, 55) předpokládá v okolí zemské brány v Kladrubech na základě exempční formulace v tzv. zakládací listině Kladrubského kláštera. Autorův předpoklad, že jejich rozložení mapuje trasy zemských stezek, trochu paradoxně potvrzují nálezy z katastru obce Darmyšl, které leží stranou jím předpokládaných komunikací.

Je pozoruhodné, že doklady nejstaršího slovanského osídlení v podhůří Českého lesa vesměs nalézáme v oblastech, kde jsou později jmenována jednotlivá střediska Chodů (Bělá nad Radbuzou, Stráž u Tachova, Planá). V okolí prvních dvou městeček se nacházejí lokality Svržno–Černý vrch a Darmyšl–Chlum, o kterých je podrobně pojednáno výše, proto se informativně zmíníme o Plané u Mariánských Lázní. Jak prokázaly výzkumy Západočeského muzea (*Frýda 1978*, 63), lze na této lokalitě počítat se slovanským

osídlením od osmého století. Nalezená keramika ve své nejstarší fázi vykazuje charakteristické rysy (např. velmi střídmapodobá) slovanské keramiky hornopodunajské, v mladším období (9.–10. století) pak zcela převládaly vztahy k hornímu Poohří, což je logické, uvážíme-li, že Planá leží na nejkratší spojnici mezi Plzeňskem a Chebskem. Podobné archeologické doklady však zatím chybějí pro nejznámější chodskou oblast v okolí Domažlic, takže s úvahami o možném využití hmotných pramenů k řešení otázky původu Chodů musíme počkat na další vývoj bádání. S ohledem na to, že Chodsko tvoří z národopisného a dialektologického hlediska mimořádně zajímavou samostatnou oblast západních Čech, nemůžeme vyloučit ani možnost, že ve vrcholném středověku došlo ke vztažení názvu instituce na původní etnický celek, tak, jak to opět pozorujeme v posledních stoletích, kdy se název původní středověké instituce postupně změnil v označení antropogeografické.

Přestože jsou publikované výsledky plně poplatné současné, nepříliš uspokojivé úrovni archeologického poznání Domažlicka doby hradištní, přinášejí ke studiu vzájemného vztahu osídlení a dálkových cest řadu nových podnětů. Jejich konfrontace s tradičním postupem historické geografie ukazuje, že rekonstrukce trasy zemských stezek vycházející z písemných (a někdy také numismatických) pramenů nepostihuje raně středověkou situaci. V našich poměrech má své oprávnění a vykazuje vyšší spolehlivost zřejmě až od konce třináctého století.

Literatura

- Bašta, J.–Baštová, D. 1988: Pravěké osídlení Sedmihoří, AR XL, 378–400, 477–479.
 Baštová, D. 1984: Šipín a Všeruby – nové hradištní nálezy z Plzeňska, AR XXXVI, 498–511, 599–600.
 Čujanová–Jílková, E. 1966: Domažlicko s okolím v pravěku a na počátku dějin. Domažlice.
 Čujanová E.–Prokop, R. 1968: Měděná ložiska v západních Čechách jako možný zdroj suroviny v době bronzové, AR XX, 312–329, 415–416.
 Dostál, B. 1985: Břeclav–Pohansko, časně slovanské osídlení III. Brno.
 Durdík, T.–Krušinová, L. 1986: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně, AH 11, 127–142.
 Eisner, J. 1952: Devínská Nová Ves. Bratislava.
 Frýda, F. 1978: Planá, okr. Tachov, BZO 1975, 63.
 Hejdvová, D.–Nechvátal, B. 1970: Raněstředověké dlaždice v Čechách I–II, PA LXI, 100–183, 395–458.
 Justová, J. 1979: Slovanské hradiště v Hradci u Stoda a Stodsko v raném středověku, PA LXX, 131–212.
 Klápště, J. 1985: Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest, AR XXXVII, 502–515.
 Niederle, L. 1979: Slovanské starožitnosti III. Praha.

- Nový, R.–Sláma, J.–Zachová, J. 1987: Slavníkovci ve středověkém písemnictví. Praha.
- Pleiner a kol. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Pleslová-Štiková, E. 1969: Nová eneolitická výšinná sídliště v západních a jižních Čechách, AR XXI, 69–94.
- Procházka, Z. 1987: Domažlice, okr. Domažlice, BZO 1984–1985, 43.
- Spal, J. 1964: Jména řek v Západočeském kraji, Minulost Západočeského kraje III, 170–181.
- Stroh, A. 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Kallmünz Opf.
- Vávra, I. 1973: Řezenská a Norimberská stezka, Historická geografie 11, 31–100.
- Woldrich, J. N. 1893: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, V, Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 23, 1–39.

Zusammenfassung

DIE FRAGE DER LANDESPFÄDE IN DER GEGEND VON DOMAŽLICE (TAUS) IM LICHT DER ARCHÄOLOGISCHEN FUNDE

Die Problematik der Untersuchung der frühmittelalterlichen Kommunikationen war bislang in der tschechischen Historiographie und Archäologie eher eine Randfrage, obwohl die geographische Lage und die Kommunikationsgünstigkeit mancher Regione zweifellos die Intensität und den Umfang der prähistorischen oder frühmittelalterlichen Besiedlung beeinflusste. Wie J. Klápště in seiner Arbeit aus dem Jahre 1985 zeigt, steigt die Bedeutung dieser Frage vor allem in den Grenzgebieten. Die Gegend von Domažlice ist in dieser Hinsicht eine Modellregion, die die Konfrontation des traditionellen Verfahrens in der historischen Geographie mit den überraschenden Ergebnissen der neuen archäologischen Forschungen ermöglicht. Die Region kann als das Flussgebiet der oberen Radbuza definiert werden, die Fläche beträgt ca 1 000 km². Aus der geographischen Lage und der Geschichte der Besiedlung ergibt sich klar der Transitcharakter des Gebietes. Die Wahl der Arbeitsmethode erfolgte nach ähnlichen Prinzipien, die J. Klápště in seiner Arbeit verwendet hatte. Für die studierte Zeitperiode (7.–12. Jh.) setzen wir voraus, dass der Umfang und die Struktur der Siedlung nicht zu sehr unterschiedlich von den hochentwickelten prähistorischen Kulturen war. Aus diesem Grund ist der Verlauf der Fernwege von der eneolitischen Zeit bis zur Zeit der Völkerwanderung kurz bewertet. Da in der Urzeit der Gebirgskamm des Böhmisches Waldes nie eine kulturelle (und wahrscheinlich auch ethnische) Grenze war, deuten die isolierten Funde und Depote an die Nutzung fast aller bekannten Bergübergänge, vor allen für die Bronzezeit. Eine gewisse Asymetrie der Besiedlung in Bezug auf die Naturbedingungen beweist jedoch, dass die grösste Bedeutung der Weg hatte, der über das Gebirge an den Quellen der Radbuza unter dem Berg Lysá hora ging. Die Präferenz dieses Bergüberganges hatte wahrscheinlich mehrere Gründe, entscheidend war seine Lage an der Quelle des wichtigsten Flusses der Region, was wichtig war für die Orientierung der Karavannen von Kaufleuten in dem bewaldeten Bergterrain. Eine gewisse Rolle hat hier ebenfalls die Tatsache gespielt, dass in der Nähe bei Mutětin ein Kupfererzlager ist, wo sich immer Besiedlung konzentriert hat. Die prähistorischen Burgstätten und die Höhensiedlungen markierten den Weg entlang der Radbuza und die nördliche Linie, die über Sedmihoří in das Flussgebiet von Úhlavka und über das Gebiet von Stříbro und Manětín ins Nordwestböhmen führte. Diese Kommunikationen sind nachweisbar bis zu der grossen Regression der Besiedlung am Anfang des 4. Jhs v.

u. Z., deren weitere Benutzung sind nur durch isolierte Funde und Toponomastik dokumentiert. Die Namen der wichtigsten Flüsse (Radbuza, Přimda, Kouba – Cham) sind vorslawisch, vermutlich keltisch.

Aufgrund der archäologischen Forschung, die seit 1985 im Flussgebiet der oberen Radbuza im Laufe ist, können wir im Gegenteil zu den älteren Voraussetzungen auch die Anwesenheit der bedeutenden slawischen Besiedlung im 8.–10. Jh feststellen. Ihre Entwicklung und Struktur unterscheidet sich nicht von der der prähistorischen Zeit, ebenfalls in der Burgwallzeit können wir identische Kultur an beiden Seiten des Böhmisches Waldes feststellen. Es ist nicht ausgeschlossen, dass in dem Flussgebiet der oberen Radbuza und der Nába (Naab) zwei Linien eines slawischen Stammes lebten. Es war eine Situation, die eine Reihe von Analogien im den prähistorischen Kulturen hat und deswegen ist es nicht überraschend, dass die Strecke der Hauptkommunikationen fast identisch mit der oben erwähnten ist. Der Weg führte über den alten Übergang unter dem Berg Lysá hora entlang der Radbuza zu dem Verwaltungszentrum des Gebietes – der mächtigen Burgstätte bei Štítary. Hinter dem Engpass bei Štítary oder der Furt bei Horšovský Týn zweigte sich die nördliche Linie ab über Sedmihoří, die Gegend von Stříbro und von Manětín nach Nordwestböhmen. Der Verlauf des Weges wird von Keramikfunden nordböhmischer Provenienz aus Štítary und aus der Burgstätte Šipín und aus den vorgeschichtlichen Grabstätte Bezemín im Gebiet von Stříbro dokumentiert.

Man kann voraussetzen, dass die Strecken der Fernwege neben der Terrainmorphologie ebenfalls von den politischen Veränderungen und den damit verbundenen Besiedlungsverschiebungen beeinflusst worden waren. Nach dem Anschluss der Region um Domažlice zu dem frühfeudalen böhmischen Staat wurde das Verwaltungszentrum der Region an die Burgstätte bei Smolov übertragen und die Haupthandelskommunikation rückte in den Engpass von Všeruby. Dies war wahrscheinlich die Folge der wichtigen politischen Ereignisse – nach dem Untergang des Grossmährischen Reiches kam es auch zur Destruktion des vorstaatlichen Gebildes in dem Flussgebiet von Radbuza und Nába und ihr Territorium teilten sich der frühfeudale Přemysliden-Staat und das Ostfränkische Reich.

Mit dem Handelsweg durch den Všeruby-Engpass, mit dem neuen Verwaltungszentrum bei Smolov und der vorausgesetzten Marktstätte und dem aus den schriftlichen Quellen bekannten Zollhaus kann die neu entdeckte Höhensiedlung in Domažlice verbunden werden. Der alte Weg entlang des oberen Radbuza-Flusses wurde jedoch nicht verlassen, wie die schriftliche Erwähnung des bischöflichen Zollhauses in Horšovský Týn und der Fund des romanischen Kachels bei Štítary beweist.

Obwohl die veröffentlichten Überlegungen dem heutigen, nicht zu befriedigenden Niveau der archäologischen Forschung bei Domažlice in der Burgwallzeit tributpflichtig sind, bringen sie zur Forschung der gegenseitigen Beziehungen der Besiedlung und der Fernwege eine Reihe von interessanten Anregungen. Ihre Konfrontierung mit dem traditionellen Verfahren der historischen Geographie (Vávra, 1973) zeigt, dass die Rekonstruktion der Strecke der Landespfade, die aus den schriftlichen (manchmal auch numismatischen) Quellen herausgeht nicht die frühmittelalterliche Situation erfasst.

PETR SOMMER

PRVNÍ DVĚ STOLETÍ BENEDIKTINSKÝCH KLÁŠTERŮ V ČECHÁCH

Se vznikem prvního českého státu a s vývojem jeho církevní organizace jsou neoddělitelně spjaty klášterní instituce. Vymežíme-li si období, které zde označujeme jako nejstarší, na základě vývojové problematiky klášterů, můžeme s velkou přesností říci, že jde o dobu od 70. let 10. stol. do r. 1140. Tento časový úsek dlouhý přibližně 170 let začíná dobou, ve které u nás vznikly první řádné řeholní komunity, jejichž činnost kromě vlivu na společnost znamenala také spoluvytváření sídlištního systému raně středověkých Čech, a to formou nových specifických jednotek. Na konci tohoto vývojového úseku skončil řádový monopol benediktinských společenství příchodem nových řádů, které byly nositeli nových prvků jak v oblasti řeholního života, tak v oblasti materiální kultury.

Dobou svého vzniku patří mezi nejstarší české kláštery vlastně pouze několik lokalit. Kromě výjimečné fundace u sv. Jiří na Pražském hradě jde výlučně o mužská benediktinská opatství, a to o kláštery v Břevnově, na Ostrově u Davle, v Sázavě, v Opatovicích nad Labem, v Kladrubech, Postoloprtech a ve Vilémově. Se samozřejmostí o těchto lokalitách hovoříme jako o typických zástupcích řeholního principu v raně středověkých Čechách. Shrneme-li však pozitivní informace o nich, zjišťujeme, že první dvě století jejich existence jsou velice spoře osvětlena nejenom písemnými prameny, ale i prameny všech dalších historických disciplín, archeologii nevyjímaje. Co se týká jejich podoby a funkce, je stále zřejmější, že do představ o vzhledu a schématu nejstarších českých klášterů anachronicky vnášíme poznatky o vrcholně středověkém klášteře a že tyto představy bude třeba korigovat na základě nových archeologických výzkumů (*Sommer 1985*). Dříve, než se však budeme věnovat přehledu nových poznatků o podobě nejstarších českých řádových lokalit, pokusme se jednotlivé domy zařadit do historických souvislostí, a to jako fenomény vývoje církevních poměrů českého státu – součásti středověké střední Evropy.

Princip benediktinského kláštera byl do Čech přinesen zvenčí jako součást procesu christianizace země. Vývoj benediktinského schématu byl již tehdy ukončen a nelze očekávat, že by rozvoj klášterní kultury v Čechách vytvářel něco zcela jiného, než dovolovala prefabrikovaná představa západoevropského mnišství o způsobu života a s ním spjaté hmotné kultuře, z níž zvláště stavební podoba řádových domů bývá označována za výsledek závazných kánonů (cf. např. *Schlosser 1989; Fendel 1927; Dehlinger 1936; Braunfels 1969; Binding, Untermann 1985*). Je však třeba zdůraznit, že užívání termínu kánon není nejšťastnější a že nevystihuje fakt, že ustanovení benediktinské řehole každému klášteru vtiskla pouze základní rysy související s ideovým a provozním posláním a účelem lokality. Důležitou roli hrály i takové faktory, jako byl ekonomický potenciál stavebníků, záměr založení a charakter místa založení.

Jak je známo, nejstarším benediktinským založením v Čechách je konvent benediktinských paní u sv. Jiří na Pražském hradě (Kosmas I, XXII, 43–44). Toto založení úzce koresponduje s řadou typově a účelově podobných institucí vzniklých na území západně od Čech v době 2. pol. 10. stol. Tato založení označovaná v německé literatuře jako *Damenstifte* představují pro svatojiřský dům přímé příklady, a to počínaje volnou návazností na řeholi sv. Benedikta z Nursie a přímou vazbou na nejvyšší společenské kruhy, uplatněním analogických stavebních principů konče. V tomto smyslu jde především o Essen a saské Gernrode, v rámci ottonských založení pak jde dále o Quedlinburg a principiálně (nikoli formálně) i o dolnorýnský Hochelten (stručný přehled problematiky s výčtem příslušné monografické literatury cf. *Binding, Untermann 1985*, 89–92 a přísl. bibliogr. kapitoly). Svatojiřská problematika byla již důkladně publikována (zvl. *Merhautová 1966; Borkovský 1975*) a proto se v této souvislosti omezíme na připomenutí uvedených souvislostí a na zdůraznění zvláštností nejstaršího schématu odrážejících se ještě v mladších podobách konventu, jak na to upozornila v souvislosti s rozбором textu *Ordo servicii Dei A. Merhautová (1962)*.

Teprve asi 20 let po založení svatojiřského domu došlo v Čechách k fundaci prvního mužského konventu. Stalo se to přibližně v letech 992–993 v Břevnově u Prahy (*CDBI*, č. 38, 43–46; č. 375, 347–350). Protože se na tomto založení podílela kromě knížete výrazná osobnost biskupa Vojtěcha, bývá v literatuře tento akt spojován s proniknutím principů clunyjské reformy do Čech, především v souvislosti s biskupovou snahou o uplatnění církevních zásad v denním životě laiků i duchovenstva a v souvislosti se snahou o dosažení církevní emancipace ve vztahu ke světské moci (z novější literatury např. *Turek 1973*, 21 ss.; *Turek 1982*, 41, 123; velmi strážlivě *Nový 1987*, 48, 55; *Sláma 1987*, 398 aj.). Jestliže však na Vojtěchových

snahách můžeme spatřovat alespoň prvky souhlasné s clunyjskou orientací, je jasné, že v době po jeho definitivním odchodu z Čech a po pádu Slavníkovců došlo k přerušení počátečního vývoje břevnovského kláštera a ke zcela novému formování jeho dalšího života (cf. *Merhautová, Třeštík 1983*, 64). Rozhodujícím podnětem k reformě benediktinského mnišství, která skutečně hluboce ovlivnila Čechy, se však stalo intenzivní pronikání reformního hnutí z lotrinského kláštera sv. Gorgonia u Mét. Toto hnutí založené na principech cášských synod z let 816/817 již v roce 934 proniklo z Gorze do kláštera sv. Maximina v Trevíru a v době vlády Otty I. se odtud rychle šířilo po francké říši. Významné kláštery Weissenburg, Reichenau, St. Gallén, Einsiedeln, Echternach, Tegernsee a Ellwangen buď řídili přímo opati z Trevíru, nebo byly reformovány trevírskými mnichy. Pro naši historii je důležité, že v další vlně této reformy vzniklo podobné reformované centrum v Řezně, kam v r. 974 pozval biskup Wolfgang jako opata kláštera sv. Emmerama trevírského mnicha Ramwolda (např. *Binding, Untermann 1985*, 79; *Wallrath 1950*, 57). Z Řezna se trevírská reforma přenesla do Niederalteichu, jehož přímé kontakty s nejstaršími českými kláštery jsou zřejmé a již v této rané fázi oboustranné. Je např. známo, že jedním z významných opatů Niederalteichu a zároveň severoitalského gorzsky orientovaného kláštera San Leno byl benediktin českého původu Václav (jde o 60. léta 11. stol.; *Novotný 1913*, 126–127; *Hallinger 1971*, 167, 174). Snad ve druhém nebo třetím desetiletí 11. století navázal nebo upevnil kontakt Niederalteichu s břevnovským klášteřem durynský urozenec Guntherus (Vintř), kterého získal pro mnišský a eremitský život Godehardus, neideralteišský opat, žák Ramwoldův. Guntherus, jehož stopy sledujeme až v Uhrách, patřil nesporně mezi významné osobnosti říšské politiky (*Lang 1941*). V případě Břevnova se dokonce zasadil o uvedení člena neideralteišského konventu na břevnovský opatský trůn. Tímto opatem byl známý Meginhardus (*Hallinger 1971*, 176), který vládl do r. 1089, a s nímž je spojena výstavba stabilních kamenných budov kláštera nahrazujících počáteční provizorium (*FRB II*, 251). Vztahy Niederalteichu k Břevnovu dále potvrzuje skutečnost, že Vintř byl v Břevnově pohřben (*FRB II*, 250). Tyto úzké kontakty dokládá ještě ve 13. stol. skutečnost, že neideralteišské nekrologium uvádí k 18. květnu jméno opata Dluhomila (*Hallinger 1971*, 176, pozn. 2; *Novotný 1928*, 892), který v Břevnově vládl v letech 1219–1235/8, a dále to (jak již v r. 1885 zjistil *J. Truhlář*), že za Dluhomilovy vlády byla mezi dolnoalteišským klášteřem a mezi Břevnovem uzavřena konfraternita.

Ve stejné vazbě k neideralteišskému klášteru žil i druhý mužský klášter v Čechách, konvent sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle. Byl založen na přelomu tisíciletí, přičemž přinejmenším myšlenka jeho vzniku souvisí ještě

s knížetem Boleslavem II. Zpráva o založení se zachovala v privilegii Přemysla II. hlásícím se k r. 1205 (*CDB I*, č. 40, 46–47), není však pochyb o tom, že zachycuje pravdivé skutečnosti. Podle ní se stal prvním opatem Ostrova dolnoalteišský mnich Lantbert, protěžovaný žák již zmíněného opata Godeharda. Skutečnost, že se Godehardův chránělec Lantbert stal ostrovským opatem, dosvědčují i niederalteišské prameny, stejně jako to, že svazky Ostrova s Niederalteichem trvaly delší dobu. Dokládá to např. zápis Lantbertova jména do niederalteišského nekrologia učiněný ve 13. stol. (*Hallinger 1971*, 171).

Spojení prvních dvou českých mužských klášterů s Niederalteichem, a tím s okruhem lotrinského mnišství, celkem jednoznačně charakterizuje jejich orientaci jakožto zástupců monastické reformy, která žádným způsobem neruší dosavadní poměr světské a duchovní moci. Opačný směr v této době představovalo clunyjské hnutí, které usilovalo o emancipaci církve. Poměr obou reformních směrů bychom mohli nejlépe charakterizovat jako vztahy císařských a papežských straníků (kromě citované základní *Hallingerovy* práce cf. např. *Hauck 1958*, 516 ss., *passim*).

Vzájemný poměr burgundské a lotrinské reformy však nebyl mimo politickou oblast tak jednoduše definovatelný. Ačkoliv Cluny ještě celou 1. pol. 11. stol. nemělo přímý vztah ke klášterům v říši, je např. možné, že se liturgické zvyky Cluny, formulované v tzv. *Ordo Cluniacensis*, šířily v hlavních klášterech gorzské reformy zásluhou Viléma z Volpiana (†1031), bývalého clunyjského professa (*Binding, Untermann 1985*, 94). Jak dalece se tento vývoj odrážel v českém monastickém prostředí nelze zatím specifikovat. Přijímání clunyjských principů se ostatně zjevně odráží i v reformních hnutích 2. pol. 11. stol., a to zejména ve směru hirsauškém a v centrech St. Blasien a Siegburg (*Dehlinger 1936; Binding, Untermann 1985*, 133–139). Z našeho hlediska je důležité, že hirsauský směr souvisí s klášterem v Zwiefalten, odkud, jak víme, třikrát přišla nová komunita do konventu v Kladrubech (zal. v r. 1115), která se připojila k již existující komunitě domácích. Spory, které se zde vlekly až do r. 1130 (jejich podrobnosti známe díky zápisům zwiefaltenských mnichů Ortlieba a Bertholda), dávají nahlédnout do poměrů domácího benediktinství, neboť domácí kladrubský konvent pocházel z některého českého benediktinského kláštera (*Novotný 1932*, zvl. 18–29). V úvahu přicházejí již uvedené kláštery v Břevnově a na Ostrově, stejně jako mezitím vzniklé konventy v Sázavě a v Opatovicích. Při tom je zřejmé, že kromě ostrovského kláštera, o jehož osazenstvu víme velmi málo, je v Sázavě i v Opatovicích od závěru 11. stol. doložitelný přímý vliv Břevnova.

Sázavský klášter (založený ve 30. letech 11. stol. – podle rkp. C Kosmovy

kroniky v r. 1032, resp. 1033, Kosmas I, XLI, 77 – viz také *Chaloupecký 1953*, 54, pozn. 109, 55, pozn. 115) byl v r. 1097 obsazen břevnovskými mnichy (*FRB II*, 252) a Opatovický klášter založený kol. r. 1086 měl soudě podle falsa zakládací listiny mateřský konvent rovněž v Břevnově (*CDB I*, č. 386, 368–371).

Čeští mniši v Kladrubech mohli alespoň teoreticky pocházet také z Postoloprte, o jejichž založení a o původu konventu víme jenom tolik, že jsou spojeny s dobou mezi léty 1119–1121 (podle datování druhé knihy Kosmovy kroniky hovořící o již existujícím konventě; *Sommer, Štauber 1983*, 540), což potvrzuje Mnich sázavský konstatováním, že v r. 1147 zemřel již pátý postoloprtský opat (*FRB II*, 262).

O původu a zaměření konventu v Postoloprtech víme stejně málo, jako o posledním benediktinském klášteře období do r. 1140 založeném v Čechách. Jde o vilémovský konvent, který byl založen před r. 1131 (*Novotný 1913*, 696–7). Není zcela vyloučeno, že jsou jeho začátky spojeny s Vladislavem I., respektive s jeho manželkou Richenzou z Bergu, na jejíž podnět, nebo za jejíž podpory by měla provést fundaci hrabata ze Sulzbachu. Dovedena do důsledků by tato teorie měla zákonitě vést k závěru, že i ve Vilémově lze očekávat zwiefaltenský vliv, neboť Richenza zwiefaltenský klášter protěžovala jako rodinnou fundaci (*Novotný 1932*, 19). Potíž je ovšem v tom, že domácí zwiefaltenská analistika o Vilémově neví, ačkoliv bedlivě sleduje kladrubský vývoj. Přijmeme-li však alespoň jako možnou alternativu to, že vilémovský konvent mohli založit příslušníci nobility, stojíme před prvním případem polosoukromého založení v Čechách, pokud pomineme poněkud komplikovaný případ kláštera sázavského.

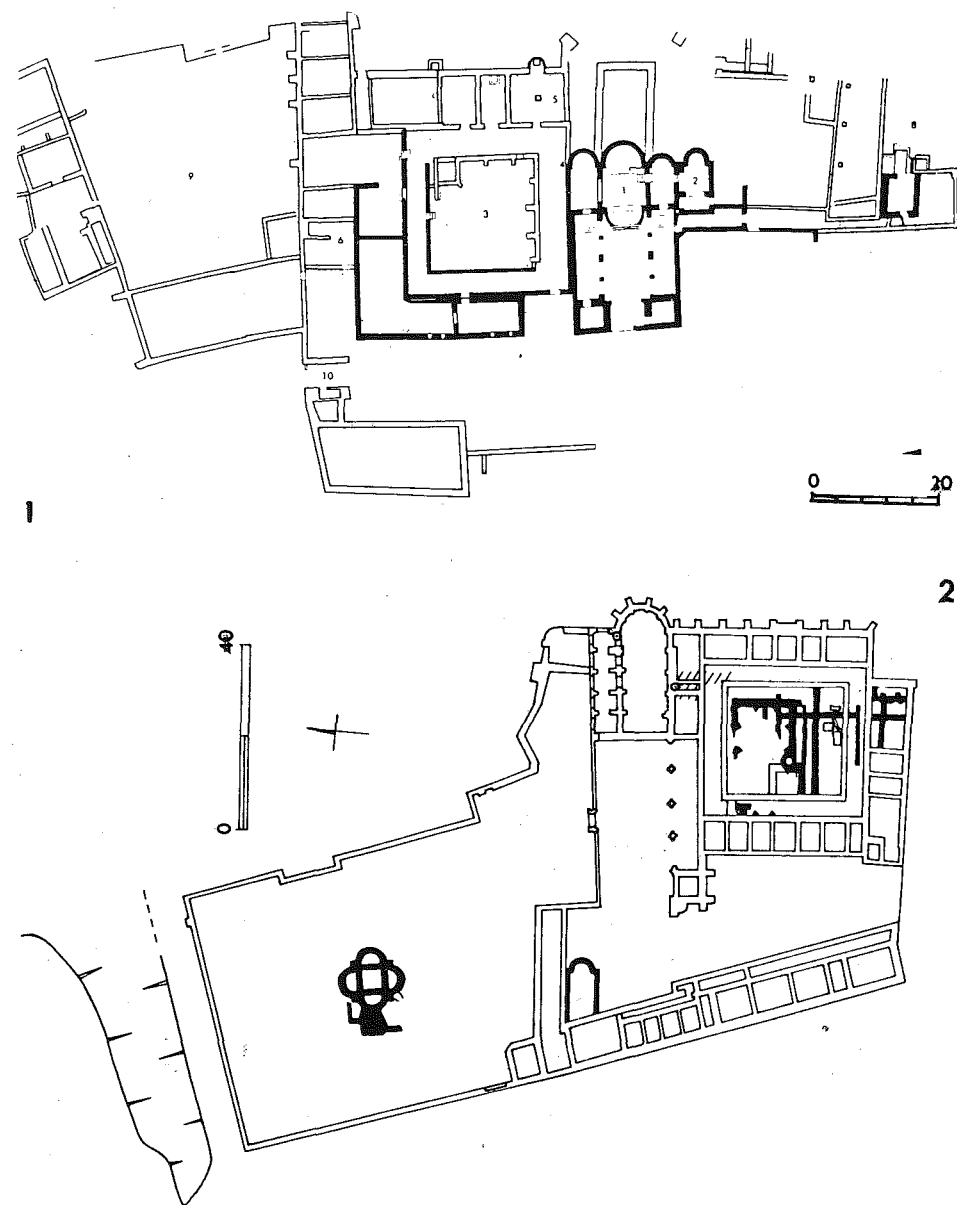
Zcela soukromého původu je založení posledního předhusitského benediktinského konventu v Podlažicích z doby před r. 1160 (k tomuto roku uváděn opat Hugo, *CDB I*, č. 208, 196, ř. 16). Jako poslední je možné označit jej ovšem pouze pokud nebereme v úvahu břevnovská proboštství v Polici n. Metují a v Broumově, pražské Emausy, konvent od sv. Ambrože a řadu menších filiálních fundací.

Pokusíme-li se z uvedeného přehledu usoudit na nějaké souvislosti v zakládání českých konventů se západoevropským monastickým vývojem, dospějeme k poměrně skromným závěrům. Kromě nepopíratelného vlivu gorzské linie reformního hnutí 10. stol., která zasáhla Břevnov a Ostrov, můžeme registrovat i proměnu tohoto hnutí pod vlivem mladoclunyjského směru, který v 11. stol. do území lotrinské reformy zasáhl především prostřednictvím Hirsau (*Dehlinger 1936*), k nám pak prostřednictvím Zwiefalten. Pokud se za jeden z hlavních rysů gorzského mnišství chápe princip říšského, tedy procísařského mnišství, je tento rys (projevující se poddaností

církve světské moci) jasně doložitelný i v raně středověkých Čechách. Těžko jej však můžeme vysvětlovat jenom zahraničním monastickým vlivem, neboť jde o rys vlastní celé mladé české církvi (přehled literatury Sommer 1982). Jestli lotrinská reforma a její vývojové etapy ovlivnily formálně i ideově nejstarší české kláštery, nemůžeme rozhodnout, mimo jiné i proto, že podobu prvních českých klášterů známe velmi torzovitě.

Pro studium otázek spjatých s problémy funkce a úlohy benediktinských klášterů v raně středověkých Čechách v posledních desetiletích přinesla nejvíce nového materiálu archeologie. Výzkum se soustředil právě na nejstarší představitele klášterních fundací, což se ukazuje jako správná orientace především poté, co si uvědomíme, že naše dosavadní představy o prvních českých kláštorech zatím vycházejí ze znalostí jejich podoby od 12. stol. výše, nebo z přenášení zahraničních analogií do našich poměrů. Kromě svatojiřské basiliky a přiléhajícího domu benediktinských paní (liter. viz výše), které představují jev do značné míry vybočující z prostředí raně středověkého benediktinství, a kromě východní krypty břevnovského chrámu (Piša 1968; 1974; 1986; 1968a; Hejna 1956; Stehlíková, Sommer 1985; Merhautová, Třeštík 1983, 70) sousedící s malými dosud známými torzy románského kláštera jsme až dosud neměli žádný další příklad osvětlující tuto problematiku. Teprve nové výzkumy na Ostrově u Davle a v Sázavě (shrnutí s literaturou Sommer 1986), o kterých se zmíníme poněkud podrobněji, přinesly řadu nových podnětů a mnoho nového materiálu k poznání schématu a podoby českých klášterů 11.–12. stol. Poskytují zatím obraz neostrý, ale rozhodně překvapivý. Ostatní kláštery zůstávají až dosud spíše nadějí pro budoucí výzkum. V Postoloprtech se zatím podařilo alespoň lokalizovat jádro opatství, které pravděpodobně představovalo architektonicky velmi hodnotný celek (Sommer, Štauber 1983). Kladruby figurují ve fondu naší románské architektury monumentální basilikou, která je ovšem až dílem druhé stavební etapy kláštera (svěcena v r. 1233, Merhautová 1971, 140). Opatovice (Smetánka 1967 a výsledky drobné sondáže F. Šebka) a Vilémov (již Čermák 1892 nebo Birnbaumová 1929, 345–6) pouze rámcově lokalizujeme a Podlažice, které představují komplex svým pravděpodobným založením překračující časový rámec tohoto příspěvku, přibližně známe v půdorysné podobě gotické etapy, a víme, že gotická stavba pravděpodobně spočívala na románských základech 12. stol. (dokumentace výzkumu z poč. století uložena v muzeu v Chrástu u Chrudimě).

Nové doklady o českých kláštorech 11.–12. stol. tedy pocházejí především z Ostrova u Davle a ze Sázavy (jde o dosud probíhající výzkumy, první prováděný M. Richtrem, druhý P. Sommerem). Pokud byla v předchozím textu zmínka o překvapivosti zdejších nových zjištění, jde především

Obr. 1. 1. Půdorys ostrovského kláštera na základě výsledků výzkumu z 30. let. Nejstarší dřevěná zástavba byla odkryta při současném archeologickém výzkumu pod základy severního a západního ramene klauzury (klauzura označena číslem 6). 2. Půdorys sázavského kláštera, dnešní stav (černě vyznačeny půdorysy objektů odkrytých při novém systematickém výzkumu). Šrafovaný prostor jižně od gotického presbytáře konventního kostela označuje místo nálezu dřevěné stavby 11. století.

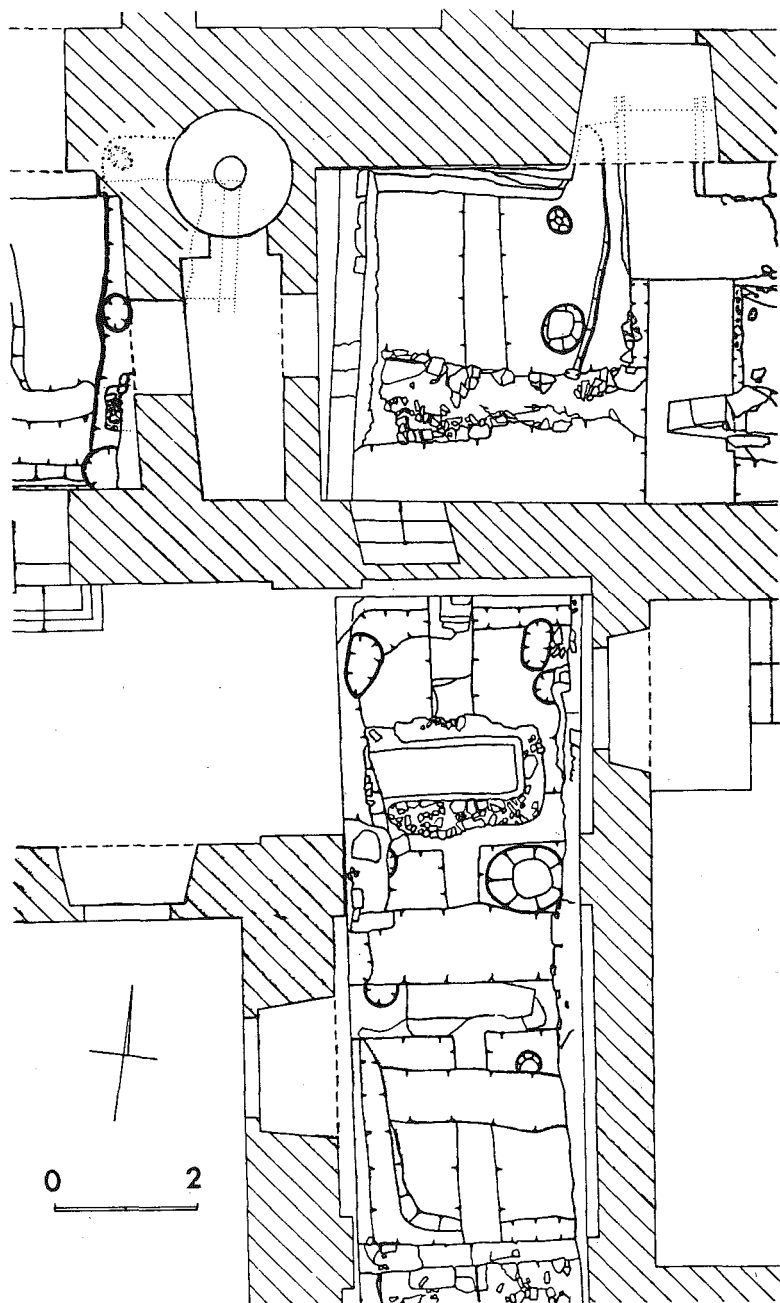
o doklady o nejstarší podobě staveb na těchto lokalitách. V úrovni nejstarších horizontů byla totiž na obou lokalitách nalezena torza rozsáhlých dřevěných objektů, které nesou všechny znaky tradičních mladohradištních domácích budov, jak se s nimi setkáváme na běžných sídlištích laického prostředí. V ostrovské i v sázavské architektuře se uplatňují objekty budované na povrchu stávajícího terénu, jejichž základním konstrukčním prvkem jsou nosné dřevěné kůly, nebo se zde setkáváme se zahloubenými objekty, rovněž s kúlovou konstrukcí. Toto zjištění by samo o sobě nebylo zvláštním překvapením, neboť bychom je tradičně mohli ztotožňovat s obdobím počátečních stavebních provizorií. To je nutné předpokládat u začátků každého z klášterů, v němž bylo nejprve třeba zajistit základní životní a provozní podmínky, než bylo možné uvažovat o budování definitivních zpravidla stavebně náročných objektů z kamene. Na Ostrově u Davle a v Sázavě se však dřevěná architektura uplatnila ve značném měřítku, a je výzkumy doloženo, že nesloužila jenom v začátcích obou klášterů, ale že v případě Sázavy šlo o dobu asi 120 let, zatímco na Ostrově šlo asi o 200 let. Takové časové úseky však již můžeme jenom těžko spojovat s dobou provizoria, neboť během nich se oba kláštery staly významnými politickými, kulturními, ale i ekonomickými centry. Je ovšem pravda, že rozdílnost zachování prvotní zástavby na Ostrově a v Sázavě je příčinou toho, že výsledky obou výzkumů dovolují rozdílnou úroveň závěrů. Zatímco na Ostrově se podařilo získat územně širší poznatky o rozsahu zástavby sestávající z dřevěných objektů budovaných do zahloubeného lůžka nebo na úrovni terénu, je obtížnější vyjádřit se o nich detailně. Jednak se tyto stavby prolínají v několika horizontech, jednak jsou poškozeny mladšími kamennými stavbami. V Sázavě je tomu právě naopak – doklady dřevěné zástavby pocházejí z menších prostorových úseků, ale k podobě jednoho stavebního celku je možné vyjádřit se relativně podrobně. Na Ostrově ze sledování zbytků dřevěné architektury vyplývá především jeden velmi důležitý závěr. Zahloubené a povrchové stavby se zde koncentrují do prostoru dvou ramen pozdější románské a gotické klausury, přičemž nevstupují do prostoru středověkého rajskeho dvora. Zatím není proveden výzkum východního ramene klusury, a proto závěr, že již dřevěná zástavba respektovala monastický stavební záměr, je třeba přes všechnu pravděpodobnost brát zatím s jistou rezervou.

Objev dlouhodobě existující dřevěné zástavby vede zákonitě ke změnám v posuzování a datování ostrovského stavebního kamenného celku, jehož dispozici známe již od doby výzkumu ve 30. letech. Kromě toho, že nový výzkum vyloučil tzv. 1. jižní kapli jako stavbu předrománské periody, se ukázalo, že teprve ve 30. letech 12. stol. proběhla první fáze výstavby

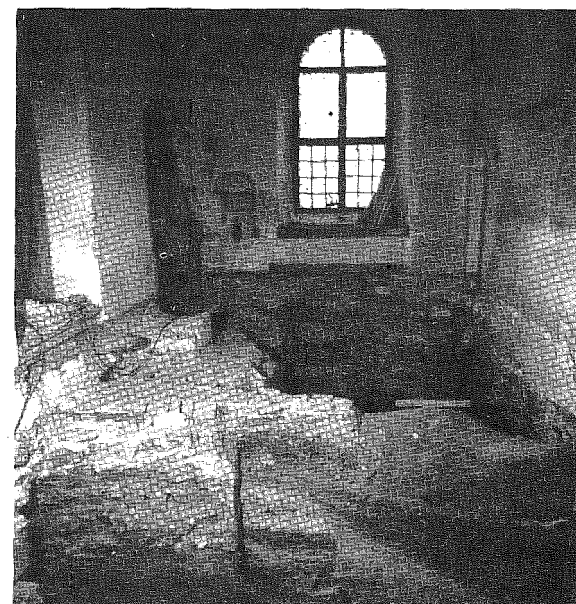
konventní basiliky, kterou důvodně považujeme za první kamenný klášterní objekt na Ostrově. Její etapovitá výstavba probíhala v románské době až do 1. čtvrtiny 13. století, kdy se k ní mohly začít přidružovat další kamenné klausurní a sakrální objekty. Samotný začátek této kamenné stavby však překračuje časovou hranici námi sledovaného období a je proto možné vyslovit již uvedený pracovní závěr, že druhý nejstarší mužský benediktinský klášter v Čechách existoval prvních dvě stě let jako rozsáhlý konglomerát dřevěných objektů budovaných tradiční domácí technikou, které však asi byly (patrně aditivně) řazeny do schématu připomínajícího rozvrh benediktinské klauzury. Jestliže dále připustíme, že sporadické nálezy z interiéru románské basiliky, především výjimečný hrob s kamenným obezděním pod severní zdí severní chórové kaple, svědčí o tom, že i původní – nutně dřevěný kostel pravděpodobně zaujímal místo na území kostela románského, můžeme se odvážit i druhého pracovního závěru. Že totiž konsekvence dřevěných a kamenných objektů potvrzuje užití principu stabilitatis loci při budování nových variant klášterního celku. Tento princip, obvyklý a doložený běžně v době vrcholného středověku, by tedy i na Ostrově měl zaručovat, že místo původního kostela má sloužit jako staveniště pro kostel nový, nová klausura má spočívat přibližně na základech staré klauzury atd.

V Sázavě se při současném výzkumu podařilo rovněž nalézt zbytky rozsáhlé dřevěné zástavby, kterou zatím známe ze dvou poloh v rámci dnešního klášterního areálu. Vzdálenost obou poloh, která činí asi 65 m, nasvědčuje, že i zde musíme počítat s velkým rozsahem zastavěné plochy, a to již v první etapě existence kláštera.

Nález s největším významem pro poznání prvního sázavského kláštera představuje velký zahloubený dům situovaný pod gotické kapitulum, sakristii a kapli P. Marie. Stavba byla orientována svou delší stranou ve směru S–J a zachovává tak linii pozdějšího kamenného východního křídla klauzury. Pokud lze soudit, hlavní prvek její konstrukce tvořily mohutné nosné kůly usazené do jam o průměru i více než 50 cm, zapuštěných do sterilního podlaží. Tyto kůly lemují obvod zahloubeného lůžka stavby, jehož dno leželo nejméně 150 cm od povrchu terénu 11. stol. Kůly vzdálené od sebe v intervalech 2–2,5 m nesly další konstrukční prvky, jejichž zbytky se však většinou nezachovaly ani v negativním otisku. Souběžně s obvodovými řadami nosných kúlů se v interiéru stavby (opět ve směru S–J, rovněž v intervalech 2–2,5 m) zachovaly jámy po středových nosných kúlech, které z popisovaného prostoru vytvářely dvojloď. Pro interpretaci stavby je důležité její datování, které bylo možné výjimečně přesně vrocit do období mezi založením kláštera ve 30. letech 11. stol. a mezi vznikem románské klauzury,

Obr. 2. Dřevěný zahloubený dům nalezený pod sakristií, ambitem a kaplí P. Marie v býv. sázavském klášteře.

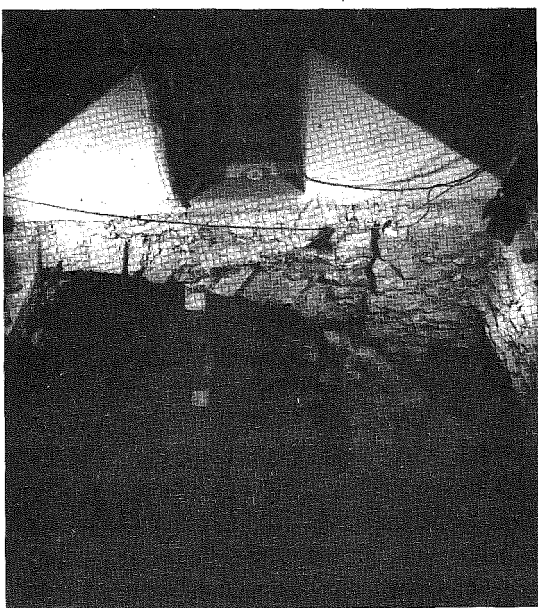

1

2

Tab. I. Výzkum v sakristii sázavského klášteře. 1. Celkový pohled od západu. 2. Detailní záběr (od JZ) části odkrytého dřevěného domu se dvěma křivými jámami ve východním průčelí.

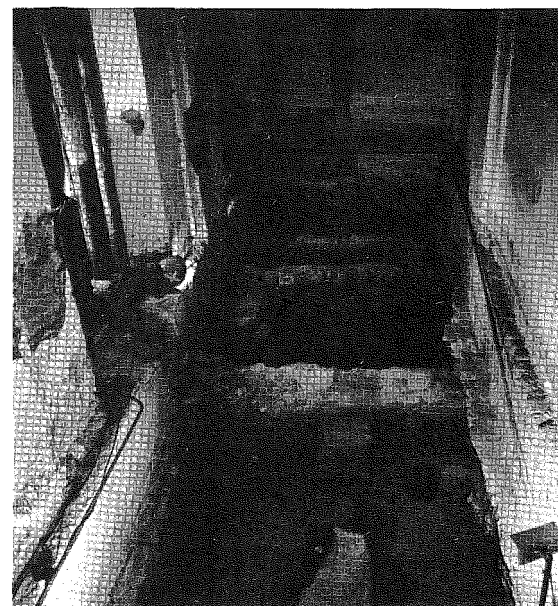

1

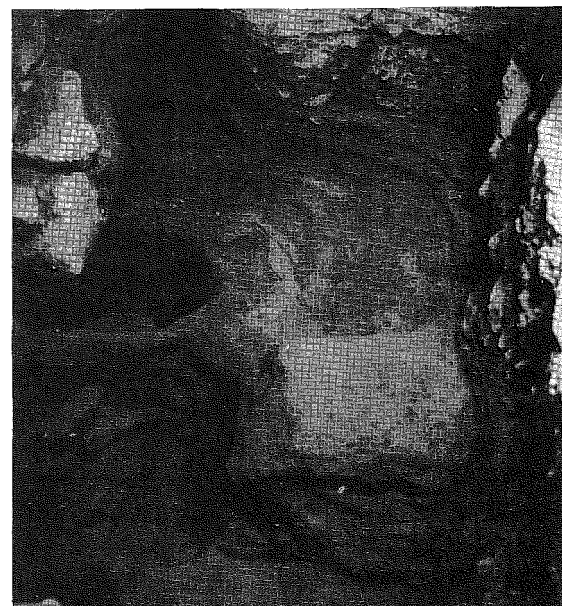

2

Tab. II. Sázavský klášter, výzkum v kapli P. Marie. 1. Celkový pohled na dokončený výzkum (od Z). 2. Detail západního průčelí dřevěného domu s kúlovou jámou a zříceným nosným dřevěným sloupem (od JZ).

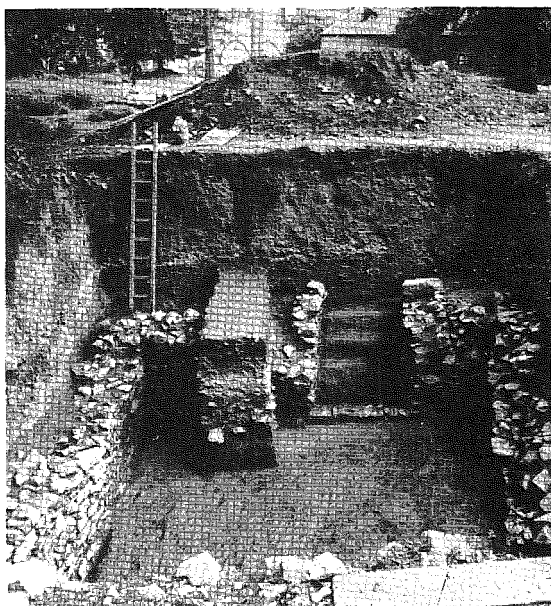

1

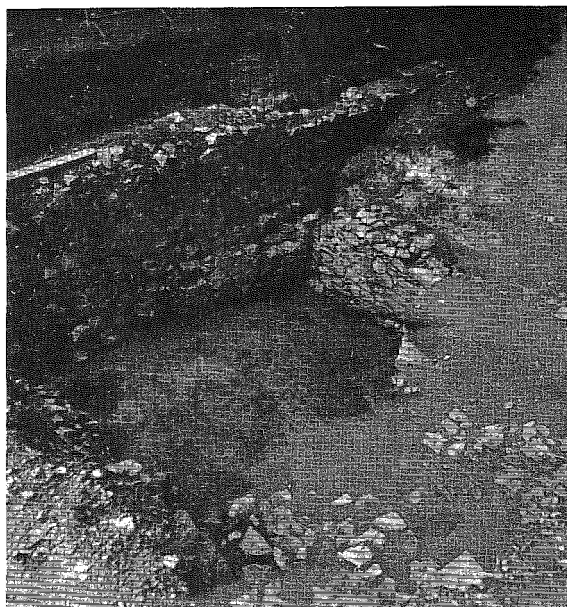

2

Tab. III. Sázavský klášter, výzkum ve východním rameni ambitu. 1. Celkový pohled (od J). 2. Dvojice kúlových jam po nosných dřevěných sloupech domu z 11. století.

1

2

Tab. IV. Sázavský klášter, severní zahrada. Výzkum zemnice 13. stol. 1. Pohled od S. 2. Pohled od JZ.

1

2

Tab. V. Sázavský klášter, severní zahrada. Výzkum sídlištních horizontů 11.–13. století. 1. Pohled na část výzkumu od S. 2. Vypreparovaná plocha sídliště s jednotlivými objekty v superpozici (od J).

doložené Mnichem sázavským k době kolem poloviny 12. stol. Zprávu Mnicha sázavského, že totiž opat Silvestr vystavěl nový klášter, potvrzuje archeologické datování zánikového horizontu dřevěné stavby, v němž kromě úlomků dlaždic dosud tradičně klasifikovaných jako vyšehradské (nové hodnocení viz *Merhautová 1980*) spočíval i denár knížete Soběslava I. (1125–1140).

Ačkoliv je nález dřevěné stavby ve východním prostoru sázavského kláštera dosud ojedinělý ve své úplnosti, umožňuje již dnes vyslovit hypotézu, že přibližně 100–120 let po svém založení trval sázavský klášter ve své dřevěné počáteční podobě. Již tento dlouhý časový úsek svědčí o tom, že dřevěné stavby kláštera nesloužily jenom jako nutné nouzové provizorium, ale že představovaly do jisté míry definitivní stavební záměr. Oproti Ostrovu však v Sázavě vznikaly již v 11. stol. kamenné sakrální stavby, z nichž jedna s tetrakonchální dispozicí byla objevena na severní zahradě dnešního kláštera (*Reichertová 1978*). Další kamennou stavbou musel být konventní chrám. Nálezy terakotových dlaždic v zánikovém horizontu dřevěného domu umožňují (v kombinaci s nálezovou situací starého výzkumu z 50. let – cf. *Ječný 1962*) vyslovit domněnku, že hlavní klášterní kostel byl do r. 1161 přestavěn opatem Silvestrem (*FRB II*, 259, 267). První varianta tohoto kostela byla již v 11. stol. vybudována rovněž z kamene (šlo o kostel opata Božetěcha, svěcený v r. 1095 – *FRB II*, 251–252). Obě stavby – vzájemně navazující – stály v blízkosti nalezené dřevěné budovy. Zatím částečná znalost nejstaršího půdorysného schématu sázavského kláštera neumožňuje hovořit o charakteru celé dispozice. Pouhým předpokladem může být proto hypotéza, že i zde se uplatňoval princip *stabilitatis loci*.

Oproti ostrovské situaci však v Sázavě archeologický výzkum doplňují dochovaná svědectví písemných pramenů. Kromě již uvedené kroniky Mnicha sázavského, vzniklé v 70. letech 12. stol., jsou to prokopské legendy, zvláště tzv. *Vita minor*, latinská legenda sepsaná zřejmě ještě v době trvání dřevěné sázavské stavby (datování legendy viz *Chaloupecký 1953*, 62). V kapitole 22. se zde dozvídáme o jakémsi Martinovi, který „... *proposito conversus ... cellula propria secus sepe dictum cenobium degebat*.“ (*Chaloupecký, Ryba 1953*, 154, ř. 2–3). Co znamená tato *cellula* ve schématu kláštera nevíme, nevíme ani, byla-li solitérní nebo typickou součástí periferní klášterní zástavby. Podle toho, že však zlodějům stálo za to ukrást „*omnem supellectilem*“ (*l. c.*, ř. 5–6), nešlo asi jenom o primitivní poustevnický příbytek. Ještě zajímavější je kapitola 23., která vypráví o jakýchsi sestřích, které u kláštera „... *sub iugo Christi expedibiliter degebant*...“, a kterým zloději ukradli „... *totas res usuales*...“ (*Chaloupecký, Ryba 1953*, 155. ř. 1–2). Obě příhody vyprávějí o zázračné pomoci sv. Prokopa, který byl v době popiso-

vaných událostí již mrtev. Legendista tedy své vyprávění vztahuje k době po r. 1053, kdy (25. 3.) Prokop zemřel (*FRB II*, 246). Toto datování bychom mohli ještě upřesnit, neboť kontraverze sázavských se zloději neodrazila *Vita antiqua*, latinská legenda vzniklá podle *Chaloupeckého (1953, 61)* překladem původní staroslověnské legendy o sv. Prokopovi ze 60. let 11. stol., která tak poskytuje terminus post quem pro líčené události. Protože pak legendista o obou příhodách hovoří jako o událostech dávno minulých, i proto, že za vlády opata Dětharda na Sázavě nemůžeme předpokládat existenci ženského konventu, je možné uvažovat o datování obou událostí do doby před r. 1097, kdy Sázava prožívala závěr svého slovanského období. Nejsou-li obě epizody pouze hagiografickým výmyslem, měly by tedy dokládat rozrůstání dřevěného sázavského kláštera o nové prvky a to v době po r. 1067 (nejzazší termín pro vznik slovanského Života sv. Prokopa – podle *Chaloupeckého, o. c.*, 61) a před r. 1097 (příchod latinského konventu z Břevnova).

Důležité sdělení obsahuje také 26. kapitola *Vitae minoris* (*Chaloupecký, Ryba 1953*, 157), která referuje o slepé a chromé ženě, která přišla „*ad monasterium*“ (ř. 4) a „... *in die preclare dominice Nativitatis infra sacra missarum sollempnia in ecclesia vivifice Crucis ei lumen oculorum et sospitatem membrorum per sanctum patrem Procopium concessit divinitas*“ (ř. 6–8). Poté, co se jí „*populus presens*“ (ř. 11) vyptal na podrobnosti zázraku „*Unde mox in unum coadunatur ... laudans ... Deum*...“ (ř. 14–15). Zatímco zprávu o sestřích, které žily u kláštera, neumíme přesně vysvětlit, zprávu o zázračném uzdravení ženy interpretovat můžeme. *Ecclesia vivifice Crucis* by měla být bez problému ztotožnitelná s kostelem sv. Kříže, který byl podle Mnicha sázavského svěcen v r. 1070 (*FRB II*, 250) a který byl výzkumem *K. Reichertové (1978)* nalezen na severní zahradě dnešního sázavského areálu. Důležitá je zvláště zmínka o lidu, který byl přítomen při mši v den narození Páně. Tato zpráva, hovořící o události datovatelné rovněž do doby po Prokopově smrti (resp. po napsání slovanského Života) a před smrtí opata Dětharda v r. 1133 (do jehož doby *Chaloupecký, o. c.*, 62, datuje vznik *Vitae minoris* s největší pravděpodobností), by mohla být zásadním argumentem pro vysvětlení funkce tetrakonchu sv. Kříže. V okolí tetrakonchu bylo totiž odkryto pohřebiště s evidentně laickými pohřby, a to i žen a dětí. Někteří mrtví byli vybaveni esovitými záušnicemi datujícími začátek pohřebiště do mladohradištního období. Kromě toho byly za severní hranicí pohřebiště odkryty zbytky sídliště, které vykazuje mnohonásobné superpozice objektů jednoduché dřevěné konstrukce, s posledním horizontem 13. stol., kdy sídliště vévodila velká zemnice s obvodovou kamennou plentou. Z prozkoumaných částí sídliště lze soudit, že sídliště i pohřebiště spolu místně a časově souvisely.

Tento závěr podporuje skutečnost, že hřbitov i sídliště vzájemně respektovaly svá území. Je proto velmi pravděpodobné, že tetrakonchos byl vybudován jako stavba sloužící duchovní správě laického služebnického sídliště na severním okraji území kláštera (zpráva Vitae minoris o lidu přítomném bohoslužbám), a to v centru prostoru vyhrazeného pro mrtvé z tohoto sídliště. O tom, že tetrakonchos nevznikl až dodatečně na již existujícím pohřebišti, svědčí skutečnost, že svými základy neporušil žádné starší hroby; rovněž není důvod předpokládat, že byl budován pro jiné účely, než pro duchovní správu blízkého sídliště laiků. Lze proto rok vysvěcení tetrakonchu považovat zároveň za přibližný termín vzniku sídliště i pohřebiště.

Poskládáme-li tedy mozaiku písemných a archeologických pramenů, dospějeme k takovému obrazu sázavského kláštera do r. 1140, na němž je nejbližší okolí kamenného konventního chrámu zaplněno dřevěnou zástavbou; severně od ní nacházíme další kamenný kostel, který je obklopen laickým hřbitovem, s nímž na severu koresponduje služebnické sídliště. Asi někde na periférii těchto okruhů se rozložily poustevny (nebo poustevna) a příbytky sester „Deo famulantium“. Poslední dva prvky byly asi pouze dočasnou součástí klášterního areálu, pokud vůbec existovaly. Komplex těchto staveb doplňovala budova špitálu, o níž se dozvídáme z kroniky Mnicha sázavského k r. 1132 (*FRB II*, 258). Po nástupu opata Silvestra na trůn (1134) se ovšem organismus sázavského kláštera začal pronikavě měnit.

Již v úvodu tohoto přehledu nových poznatků o kláštorech na Ostrově u Davle a v Sázavě jsme naznačili závěr, že totiž nově odkryté rozsáhlé zbytky dlouhodobé dřevěné zástavby našich nejstarších klášterů svědčí o běžném užívání dřeva jako stavebního materiálu i tam, kde se tradičně nepředpokládá existence nejjednodušších domácích technik, a kde se naopak soudí na budování nejstarší monumentální architektury vycházející svými kořeny ze soudobých kulturních a uměleckých proudů západní Evropy. Výsledky výzkumů na Ostrově a v Sázavě však nejsou tak zcela výjimečné a neočekávané. Užití dřeva jako momentálně nejlepšího řešení i s výhledem do budoucna je docela běžné v analogických politických nebo ekonomických podmínkách po celé Evropě. Jenom namátkou uvedme např. benediktinský klášter Bakonybél, který vznikl kolem r. 1026 iniciativou krále Štěpána a poustevníka Vintře, jehož činnost známe i z našeho území. Dřevěné stavby tohoto kláštera byly nahrazeny kamennými objekty až po dvou stech letech trvání opatství (*Hallinger 1971*, 174). Jiný příklad poskytuje opatství St. Trond, kde již v r. 1034 známý benediktinský stavitel Poppo ze Stabla zahájil výstavbu nového opatského kostela, ale kde ještě v r.

1114 jeden z opatů „... *convertit se ad edificandam quartam partem claustrum versus aquilonem ex lignorum materia.*“ (*Schlosser 1896*, 244).

Nejlepší analogické příklady pak poskytují opět výsledky archeologického výzkumu. Na prvním místě stojí v této souvislosti objevy u sv. Ulricha a Afry v Augsburgu, kde se podařilo odkrýt několikanásobnou superpozici monastických budov, jejichž základní konstrukci tvořily řady zapuštěných dřevěných kůlů. Podle *G. Pohla* (1977) jde o stavby 8.–9. stol., které teprve v 10.–11. stol. nahradila kamenná stavba. Podobnou analogii – tentokrát z jihobavorského prostředí – poskytují *Sageho* pozorování v Scharnitz (citovaná rovněž *G. Pohlem*). Jiné příklady uvádí *C. Ahrens* (1982), který např. na str. 531 svého katalogu přepisuje velmi instruktivní pasáž zwiefaltenské kroniky, která k r. 1098 říká, že „... *totum claustrum novis ... lignis ... decentissime constructum* ...“

Vidíme tedy, že i v prostředí s vyspělou monastickou kulturou existují příklady, které užití dřeva jako materiálu pro dlouhodobou konventní zástavbu dobře dokládají. Je ovšem třeba připustit, že jenom dlouhodobé trvání dřevěných objektů neopravňuje zcela k tomu, abychom ze zažité představy jednoduchého počátečního provizoria (mimochodem beze vší pochybnosti doloženého písemnými prameny ve všech úrovních monastického prostředí – viz např. Jarlochem uváděná *habituacula lignea* na Strahově, *FRB II*, 486) vyčleňovali speciální skupinu dřevěných staveb, které byly míněny jako na určitý čas definitivní – tedy nikoli nouzové – řešení. Jediným vodítkem při pokusu o vyčlenění této skupiny může být znalost podstatných částí půdorysného schématu dřevěných klášterů. Jenom pak můžeme soudit, zda dispozice dřevěných staveb skutečně umožňuje jenom nejzákladnější funkci konventu, nebo zda si klade již vyšší cíle saturace požadků komplikovaného benediktinského officia a všech ostatních oblastí života konventu, jak je ustanovuje a řídí řehole.

Z našeho území podobný příklad zatím naznačuje pouze nálezová situace na Ostrově u Davle, kde se prvky domácí tradiční architektury (promítané ostatně i do dalších typů sakrální architektury raně středověkých Čech, cf. *Sláma 1983*, 162) snad podřizují myšlence jakési klausury. Kvalitativně lze ostrovské nálezy přirovnat k souboru augsburgských objektů.

Princip rozlišení kvality dřevěné zástavby v našich nejstarších kláštorech bude třeba uplatnit i u dalších českých opatství, z nichž však zatím nejsou k dispozici archeologicky podložené argumenty. S dřevěnými stavbami však budeme muset počítat i u nich. Např. analýzy Hradištsko-opatovické hovoří o novostavbě sešlého opatovického kláštera k vládě opata Myslocha, který v r. 1152 zbořil staré a zahájil výstavbu nového, a to proto, že „... *monasterii huius edificia pro vetustate antiquitatis videns partim corruiisse partim*

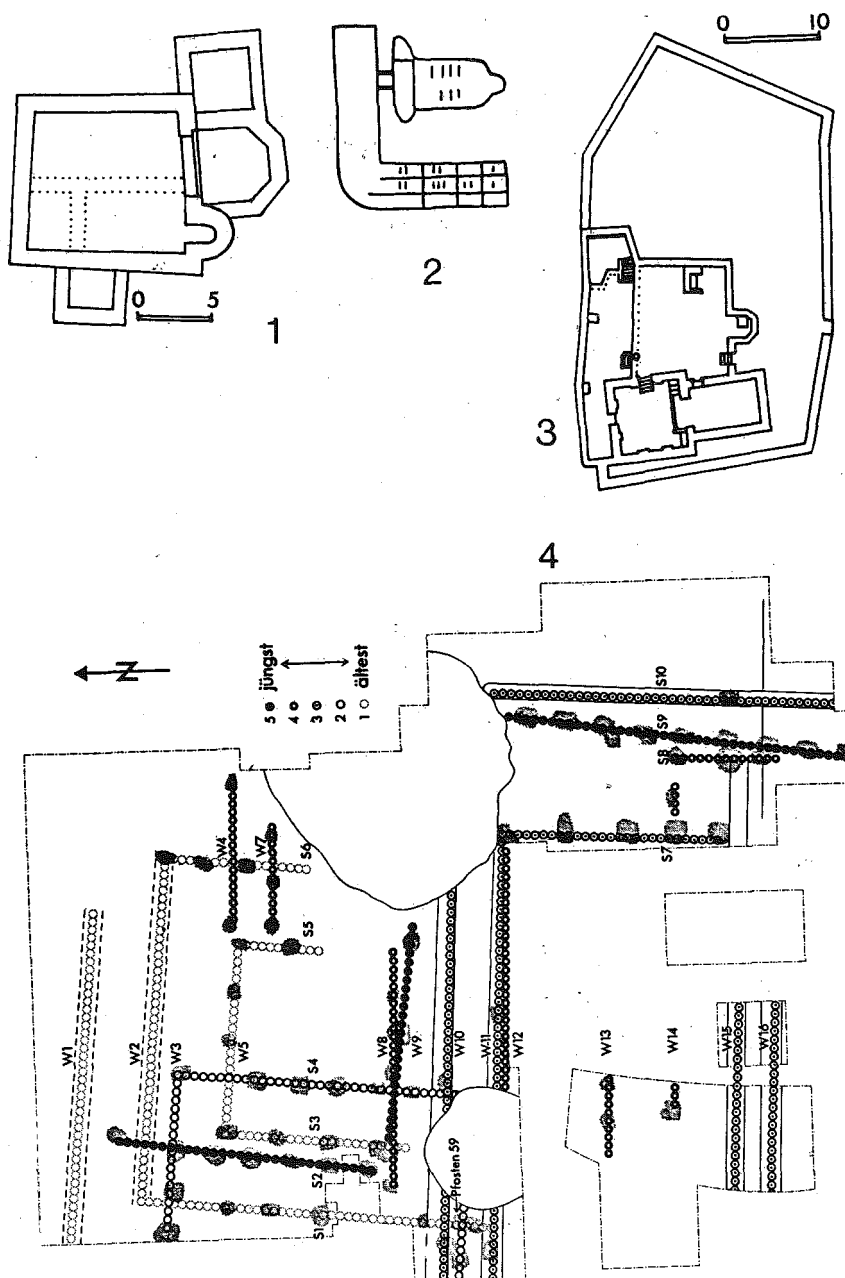
casu minari . . .“ (*FRB II*, 399). Těžko si představit, že by po 66 letech od založení kláštera tak dalece zchátrala kamenná stavba, a podle sázavského a ostrovského příkladu nemusela dosloužit ani stavba ze dřeva. Na druhé straně však budování kamenné opatovické novostavby mohly usplnit změněné společenskoekonomické podmínky českého státu 12. stol., v rámci něž kláštery tvořily již skutečnou a významnou sílu se značnou ekonomickou potencí. Bez významu v opatovickém případě nemusí být ani již dlouho předpokládaný Myslochův vztah k novocunsky orientované vlně benediktinských reforem 11. a 12. stol. (cf. *Nohejlová 1925*, 15), která představuje řehole o službě v Boží dílně – tedy v klášteře – spojila s nádherou nově koncipovaných konventních chrámů bez krypty. Tento Myslochův záměr neschválili všichni členové konventu, a to proto, že se obávali vysokých nákladů („ . . . *quibusdam . . . pro parvitate sumptus renitentibus* . . .“, *FRB II*, 399). I to by mohlo podporovat předpoklad, že klášterní budovy byly dosud dřevěné, protože malé důchody neumožňovaly velkolepější stavbu.

Existenci prvotní dřevěné stavby můžeme předpokládat i u našeho nejstaršího mužského kláštera v Břevnově. Tento klášter se zřejmě vymykal z poměrů běžně sledovatelných u dalších fundací, a to díky své politické a kulturní exponovanosti, díky svému výjimečnému postavení a díky téměř nepřetržitému zájmu a podpoře vládnoucí nobility. Již v r. 1045 se zde setkáváme s vynikající architekturou konventního chrámu, který dnes ovšem reprezentuje jenom východní krypta. Ze severu na kostel navazovala klauzura, která (stejně jako kostel) v jádře vznikla za vlády niederalteišsky orientovaného opata Menharta, označovaného Mnichem sázavským jako: „ . . . *abbas sancti Adalberti monasterii Breunouensis, a quo constructum est*.“ (*FRB II*, 251). Pokud můžeme soudit z výzkumu *V. Piši* (viz výše) a z barokní dokumentace (*Franz 1942; Lorenz, Libal 1955*), šlo o klasickou benediktinskou stavbu. Menhart nastoupil na opatský trůn v době vlády Břetislava I., a proto teprve v 30. letech 11. stol., ale spíše ještě později, zanikly počáteční stavby kláštera. Dozvídáme se o nich zprostředkovaně z první redakce Pulkavovy kroniky, které s ohledem na řadu dalších přesných údajů o začátcích Břevnova nemáme proč nevěřit (Pulkava se mýlil snad jenom v tom, že považoval břevnovský farní chrám za prvotní konventní kostel z doby začátků kláštera). Z jeho kroniky víme, že opat Anastasius se svým konventem „ . . . *locum sanctum sibi commissum ceperunt excolere suisque manibus laborabant ecclesiam et alias officinas, que nondum erant perfecte sive constructe, in brevi tempore tamen Dei adiutorio et ipsius beati Adalberti suffragio construebantur* . . .“ (*FRB V*, 27–28).

Až potud bychom se mohli spokojit s konstatováním, že v době prvního Vojtěchova konventu proběhlo obvyklé stadium budování a užívání provi-

zória, které pak fungovalo v době dočasného útlumu břevnovské komunity na konci 10. a zač. 11. stol. Pulkava však ještě informuje o tom, že sv. Vojtěch daroval ze svého dědictví „ . . . *necnon famulos ad calefaciendas stubas, aliosque operatores diversorum operum* . . .“ (*FRB V*, 27). Kromě topičů se uvádějí již jenom mlynáři, ševci a kuchaři. Profese topičů, v jiných případech uváděná např. v souvislosti se založením kapituly v Litoměřicích (*CDB I*, č. 55, 56), kláštera v Hradišti u Olomouce (*CDB I*, č. 79, 84) nebo kláštera v Kladru-bech (*CDB I*, č. 390, 399), souvisí s významným prvkem raně středověké české – především monastické – architektury, který blíže charakterizuje podobu prvního břevnovského kláštera. Stuba (vyskytující se v pramenech 10.–12. stol. i samostatně) je na základě rozboru *J. Macka (v tisku)* totožná s jizbou, tedy tepelně izolovanou a uzavřenou obytnou prostorou vytápěnou pecí. Šíření stubae z Itálie směrem na sever dobře koresponduje s faktem, že první břevnovský konvent přivedl sv. Vojtěch z Říma. Představa jizby budované ze dřeva dosud bez odvodu kouře do komína navíc výborně zapadá do rámcové rekonstrukce dřevěného břevnovského provizória. I když výskyt stubae neříká nic bližšího o dispozici, v níž se uplatnila, je významným upřesněním detailu při objasňování charakteru našich nejstarších klášterů. Jak se zdá, v pozdější raně středověké terminologii stuba splývala s pojmem kalefaktoria, jak to alespoň naznačuje Jarlochova zpráva o Gotšalkově Želivi (*FRB II*, 494). Pro počáteční břevnovskou fázi z toho však těžko můžeme činit závěry.

S břevnovským klášterem souvisí ještě jeden problémový okruh, který je historickým bádáním téměř nedotčen. Jde o poměrně širokou otázku statutárně nižších monastických fundací, která zahrnuje problematiku takových založení, jako byla opatovická Mikulcova cela z doby před povýšením na opatství (viz výše), ale i takové lokality, jako je již dlouho diskutovaná Plzeň-Doubravka (zvl. *Mencl 1959; Merhautová 1963*). Zatímco o lokacích typu cela nemáme zatím co konkrétního říci, zdá se, že v Plzni-Doubravce (bez ohledu na problematiku datování) můžeme na základě dalších analogií, jako je náš Velíz u Kublova (*Sklenář 1975*) nebo Altmichaelisstein u Blankenburgu (*Stein 1978*), pracovně stanovit typ méně významné monastické stavby úrovně např. proboštsství. Půdorysné dispozice těchto lokalit naznačují, že se setkáváme s typem klášterní stavby, který stojí na pomezí kategorie provizória a funkčně redukované „stabilní“ stavby vyhovující omezenému provozu menší komunity. Je pravděpodobné, že se budoucí výzkum s podobnými typy objektů setká častěji a že se je podaří alespoň v některých případech zařadit do nejstaršího období našich klášterů. Stejně tak je věcí budoucího výzkumu zásadněji přispět k objasnění podoby a funkce hospodářského a výrobního zázemí nejstarších řádových domů, jak je dokládají

Obr. 3. 1. Půdorys kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce (podle V. Mencla 1959). 2. Dispozice probošství na Velízu zaznamenaná V. Krolmusem (podle K. Sklenáře 1975). 3. Probošství v Altmichaelssteinu u Blankenburgu v Harzu (podle G. Steina 1978). 4. Nejstarší úroveň dřevěných monastických staveb nalezených na rajském dvoře konventu sv. Ulricha a Afry v Augsburgu (převzato od G. Pohla 1977, 473).

písemné prameny nebo nová archeologická zjištění (Richter 1982 s přehledem literatury a pramenných odkazů).

Pokusíme-li se na závěr shrnout poznatky o přibližně prvních dvou stole-
tích českých benediktinských klášterů, můžeme konstatovat následující:

1 – Vznik a rozvoj prvních benediktinských fundací je organickou součástí budování církevní organizace středověkých Čech. Projevuje se při tom přímá návaznost na podobný vývoj v západní Evropě. V době přelomu tisíciletí jde téměř výlučně o vlivy vycházející z okruhu reformy v Gorze, počínaje 12. stol. lze pozorovat další ozvuky reformních zásahů spjatých s novoclunyjskou orientací zprostředkovávanou přes schwarzwaldskou Hirsau. S celkovou orientací českého benediktinství souvisejí projevy lotrinského respektování nadřazenosti světské moci, což ovšem přímo souvisí s celkovou orientací české církve, v níž se uplatňují principy vlastnictví a zakladatelských práv. Pod tímto úhlem pohledu ovšem příslušnost konventů k jednotlivým monastickým proudům vyplývá ze zájmu fundátora. Celkově jde tedy o příznačné projevy ne zcela jasných a koncepčních záměrů, vyplývajících z faktu počátků a konstituování první úrovně českých klášterních fundací.

2 – Toto počáteční období je charakterizováno uplatňováním domácích stavebních tradic při budování nových klášterních lokalit. Nálezové situace na Ostrově u Davle, možná i v Sázavě, však naznačují, že při užití domácích stavebních prvků se ve schématu nově budovaných objektů může uplatňovat monastický plán nejdůležitějších okruhů benediktinského kláštera. První redakce Pulkavovy kroniky však také naznačuje, že i u prvních českých monastických fundací se můžeme setkat s tak pokročilým prvkem, jako je stuba.

3 – Kromě velkých založení můžeme již od nejstaršího období asi předpokládat účelově reduované objekty statutárně nižší monastické úrovně (cella, probošství).

4 – Písemnými prameny doložené zázemí hospodářského a výrobního charakteru musí být rovněž nedílnou součástí budoucího výzkumu, neboť již dosavadní především archeologická zjištění přispívají nejenom k interpretaci vlastního klášterního schématu, ale i k závěrům v rámci řešení obecně sídelně-historické problematiky.

Literatura:

- Ahrens, C. 1982: Frühe Holzkirchen im Nördlichen Europa; Zur Ausstellung des Helms-Museums, Hamburg-Altona, Veröffentlichung des Helms-Museums Nr. 39.
- Binding, G., Untermann, M. 1985: Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland, Darmstadt.
- Birnbaumová, A. 1929: Soupis památek historických a uměleckých (XLIV) v politickém okr. čáslavském, Praha.
- Borkovský, I. 1975: Svatojiřská basilika a klášter na Pražském hradě, Praha.
- Braunfels, W. 1969: Abendländische Klosterbaukunst, Köln.
- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I, ed. G. Friedrich, Pragae 1904–1907.
- Čermák, K. 1892: Zříceniny kláštera ve Vilémově, PA XV, 123–124.
- Dehlinger, A. 1936: Die Ordensgesetzgebung der Benediktiner u. ihre Auswirkung auf die Grundrißgestaltung des Benediktinischen Klosterbaus in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung der Reform aus Hirsau, Borna-Leipzig.
- Fendel, J. 1927: Ursprung u. Entwicklung der deutschen Klosteranlage. Die frühmittelalterlichen Anlagen. Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde. Friedrich – Wilhelm Universität Bonn.
- Franz, H. G. 1942: Die Kirchenbauten des Christoph Dientzenhofer, Brünn-Wien-München.
- FRB II: Fontes rerum Bohemicarum II, ed. J. Emler, V. V. Tomek, Praha 1874.
- FRB V: Fontes rerum Bohemicarum V, ed. J. Emler, Praha 1893.
- Hallinger, K. 1971: Gorze-Cluny. Studien zu den monastischen Lebensformen u. Gegensätzen im Hochmittelalter I–II, Lizenzausgabe der Studia Anselmiana XXII–XXIII, Graz.
- Hauck, A. 1958: Kirchengeschichte Deutschlands III, Berlin.
- Hejna, A. 1956: Ke stavební minulosti břevnovského kláštera, PA XLVII, 151–170.
- Chaloupecký, V. 1953: Historický rozbor, in: Chaloupecký, V., Ryba, B., Středověké legendy prokopské, Praha 1953, 9–108.
- Chaloupecký, V., Ryba, B. 1953: Středověké legendy prokopské, Praha.
- Jecný, H. 1962: Staroslovanský klášter na Sázavě – stavební historie do doby husitské, disertace – strojopis, Praha.
- Kosmas: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, ed. B. Bretholz, MGH SRG, N. S. II, Berlin, 1923.
- Lang, G. 1941: Gunther der Eremit in Geschichte, Sage u. Kult, Studien u. Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner Ordens LIX, 1–80.
- Lorenz, V., Libal, D. 1955: Situování a půdorys středověkého kláštera v Břevnově, ZPP XV, 187–188.
- Macek, J., v tisku: K sémantice středověkého domu a jeho vnitřního zařízení.
- Mencl, V. 1959: Architektura předrománských Čech, Umění VII, 331–353.
- Merhautová, A. 1962: Poznámky k průzkumu kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, Umění X, 177–181.
- 1963: Poznámky k původu kostelíka sv. Jiří v Plzni-Doubrovce, Umění XI, 207–209.
- 1966: Basilika sv. Jiří na Pražském hradě, Praha.
- 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- 1980: Středověké podlahy s obrazem císaře Nerona, Umění XXVIII, 246–258.
- Merhautová, A., Třeštík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha.
- Nohejlová, E. 1925: Příběhy kláštera opatovického (Příspěvek k vlastivědě země české), Práce z vědeckých ústavů XII, Praha.
- Novotný, V. 1913: České dějiny I/2, Praha.
- 1928: České dějiny I/3, Praha.
- 1932: Začátky kláštera Kladrubského a jeho nejstarší listiny, Rozpravy České akademie věd a umění, Tř. I, č. 79, Praha.
- Nový, R. 1987: Slavníkovci v raně středověkých Čechách, in: Slavníkovci ve středověkém písemnictví, Praha, 11–92.
- Piša, V. 1968: Předrománský Břevnov (předběžná zpráva o výzkumu první benediktinské krypty v Čechách), Umění XVI, 604–614.
- 1974: Zu den Anfängen des ersten Benediktiner-Klosters in Böhmen, in: Bohemia sacra (Das Christentum in Böhmen 973–1973), Düsseldorf, 475–480, 586.
- 1986: Raně středověký Břevnov – odraz vztahů Čech k Itálii, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, UK Praha, 45–87.
- 1986a: Raně středověký Břevnov (Odraz vztahů Čech k Evropě), SbNM, A – Hist., XXXIX, 1985, 183–192.
- Pohl, G. 1977: Die frühmittelalterlichen bis neuzeitlichen Baubefunde, in: Die Ausgrabungen in St. Ulrich u. Afra in Augsburg 1961–1968, hrsg. J. Werner, Münchner Beiträge zur Vor- u. Frühgeschichte, Bd. 23, München, 465–484.
- Reichertová, K. 1978: Stavební počátky bývalého slovanského kláštera na Sázavě, Umění XXVI, 134–155.
- Richter, M. 1982: Hradištko u Davle – městečko ostrovského kláštera, Praha.
- Schlosser, J. v. 1889: Die abendländische Klosteranlage des frühen Mittelalters, Wien.
- 1896: Quellenbuch zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters, Wien.
- Sklenář, K. 1975: Archeologie Berounska a Hořovicka v zápiscích Václava Krolmuse (1852–1861), Vlast, řada B, VII. 15–45.
- Sláma, J. 1983: Přinos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu, SbNM A, Hist., XXXVII, 159–169.
- 1987: Výkladový heslář, in: Slavníkovci v raně středověkých Čechách, Praha, 383–456.
- Smetánka, Z. 1967: Výzkum na předklášterním Ostrůvku v Opatovicích n. Labem, AR XIX, 471–477.
- Sommer, P. 1982: Postavení církve v době vzniku a upevňování raně středověkého českého státu (možnosti archeologie při řešení problematiky), in: Metodologické problémy čs. archeologie, ARÚ Praha, 126–133.
- 1985: Otázky výzkumu řeholních domů v Čechách, Archaeologia historica 10, 409–413.
- 1986: Ostrov by Davle and Sázava – excavations in Early Medieval monasteries, in: Archaeology in Bohemia 1981–1985, AI Prague, 209–220.
- Sommer, P., Štauber, B. 1983: Příspěvek k lokalizaci postoloprtského kláštera, AR XXXV, 540–551, 596–600.
- Stehlíková, D., Sommer, P. 1985: Krypta kláštera v Břevnově, Praha.
- Stein, G. 1978: Zu einer neuentdeckten mittelalterlichen Ruine bei Zweibrücken, Pfälzer Heimat XXIX, 121–128.
- Truhlář, J. 1885: Několik bohemik mnichovských, III. Jména Benediktinů Břevnovských za opatování Dluhomilova 1217–1236, ČČM LIX, 269.
- Turek, R. 1973: Svatý Vojtěch, in: Tisíc let pražského biskupství, Praha, 15–44.
- 1982: Slavníkovci a jejich panství, Hradec Králové.
- Wallrath, R. 1950: Zur Bedeutung der mittelalterlichen Krypta (Chorumgang u. Marienkappelle), in: Beiträge zur Kunst des Mittelalters, Berlin, 54–69.

DIE ERSTEN ZWEI JAHRHUNDERTER DER BENEDIKTINERKLÖSTER IN BÖHMEN

Die Entstehung und Entwicklung der ersten Benediktinerfundationen ist ein organischer Bestandteil der Bildung der kirchlichen Organisation im mittelalterlichen Böhmen. Dabei zeigt sich die direkte Verbindung mit der ähnlichen Entwicklung in Westeuropa. In der Zeit der Jahrtausendwende handelt es sich fast ausschliesslich um die aus dem Reformkreis in Gorze stammenden Einflüsse; angefangen im 12. Jh. können Reaktionen auf die mit der Neuculony Orientierung verbundenen Reformeingriffe verfolgt werden, übermittelt über Schwarzwalders Hirsau. Mit der Gesamtorientierung des böhmischen Benediktinertums hängen die Äusserungen des lothringischen Respektierens der Überlegenheit der weltlichen Macht zusammen, was direkt mit der Gesamtorientierung der böhmischen Kirche zusammenhängt, in der die Prinzipien des Eigentums und der Gründerrechte zur Geltung kommen. Unter diesem Blickpunkt allerdings ergibt sich die Angehörigkeit der Konvente zu den einzelnen monastischen Strömungen aus den Interessen des Fundators. Allgemein handelt es sich also um charakteristische Äusserungen von nicht ganz klaren Konzeptionsabsichten, die sich aus dem Fakt der Anfänge und des Konstituierens des ersten Niveaus der böhmischen Konventfundationen ergeben.

Diese Anfangsperiode ist durch Anwendung der einheimischen Bautraditionen beim Bau des Konventareals gekennzeichnet. Die Fundsituationen in Ostrov bei Davle und möglicherweise auch in Sázava deuten jedoch an, dass bei der Anwendung der einheimischen Bauelemente in dem Schema der neu gebauten Objekte der monastische Plan der wichtigsten Objekte des Benediktinerklosters zur Geltung kommen kann. Die ersten Redaktionen der Pulkavas Chronik deuten jedoch ebenfalls an (bei der Schilderung der Anfänge von Brevnov), dass wir auch bei den ersten böhmischen monastischen Fundationen so ein fortgeschrittenes Element treffen können, wie die Stube.

Neben den grossen Fundationen können wir bereits seit der ältesten Zeit wahrscheinlich die Existenz der zweckmässig reduzierten Objekte vom statutarisch niedrigeren monastischen Niveau (Zelle, Probstei) voraussetzen.

Das von den schriftlichen Quellen nachgewiesene Hinterland vom wirtschaftlichen und Produktionscharakter müssen ebenfalls ein untrennbarer Bestandteil der künftigen Forschung sein, denn die bestehenden vor allem archäologischen Feststellungen tragen nicht nur zu der Interpretierung des eigentlichen Klosterschemas bei, sondern ebenfalls zu den Schlussfolgerungen im Rahmen der Lösung der allgemeinen siedlungs-historischen Problematik.

ANEŽKA MERHAUTOVÁ

POSTAVA VICTORIE NA DENÁRU BOŘIVOJE II.?

Na líci jednoho z denárů Bořivoje II.¹⁾ je zpodoben trůnící panovník. Figura pojatá en face, oděná v přepásané roucho a plášť, sedí na trůně bez opěradla, v pravici drží kopí a v levici štít. Trůn má poněkud nezřetelný tvar, podle jeho pravé dopředu směřující nohy šlo nejspíše o *sellu currulis*.²⁾ V opisu, odděleného od obrazu perličkovou kružnicí, je uvedeno Bořivojovo jméno. Na rubu téže mince nalézáme v opisu Václavovo jméno a obraz, rámovaný perličkovou kružnicí, představující profilovou trůnící mužskou postavu s překříženými lýtky, oděnou dlouhým rouchem a pláštěm, držící v pozdvižené levici kruhový předmět ve tvaru kotouče, zatímco nad kotouč pozvednutá pravice se sevřenou pěstí míří ukazováčkem dopředu. Trůn s opěradlem dosahujícím ramene postavy má plný bok sedadla horizontálně členěný do dvou polí, zdobených vždy dvěma prolomenými obdélníky.

Lícni obraz en face trůnícího panovníka ikonograficky navázal na starší domácí tradici. Podobně byla zpodobena figura sv. Petra na minci brněnské,³⁾ vladařská figura na minci Oldřicha brněnského,⁴⁾ na rubu mince olomoucké Eufemie⁵⁾ a na mincích Vratislava II.,⁶⁾ ač s odlišnými nebo alespoň s jedním podobným atributem. O domácích ikonografických kořenech není třeba pochybovat, z nich lze odvodit i podobu roucha (vyskytovalo se dlouhé i kratší) s pláštěm, který se u celých figur stojících či trůnící

¹⁾ F. Cach 1972, č. 419. J. Hásková 1975, obr. 23, kde denár datuje do let 1100–1107.

²⁾ Trůn analogické podoby se vyskytl např. v tzv. Kodexu Vyšehradském v iniciále D s postavou trůnícího knížete Václava, srov. Merhautová – Třeštík 1984, obr. 43.

³⁾ F. Cach 1972, č. 407 – jde o trůnící figuru s Petrovým jménem v opisu, s kopím v pravici, avšak bez štítu.

⁴⁾ F. Cach 1972, č. 391 – trůnící se jménem sv. Petra v opisu, s kopím v pravici.

⁵⁾ F. Cach 1972, č. 380, rub – trůnící panovník s kopím v pravici a s nezřetelným předmětem v levici.

⁶⁾ F. Cach 1972, č. 344 – trůnící Vratislav s žezlem v pravici a s jablkem v levici; č. 347 – trůnící Vratislav s mečem v pravici.

cích vyskytoval již v 11. století, např. na minci Břetislava I.,⁷⁾ Oldřicha⁸⁾ a i pozdějších dalších. Kopí bylo atributem postav na mincích od 11. století,⁹⁾ štít podobného tvaru doplňoval stojící figuru na minci Oldřicha brněnského.¹⁰⁾

Ani pro profilovou trůnící postavu na rubu nechyběly v domácích ražbách ikonografické předstupy. V profilu byla zpodobena trůnící figura panovníka na líci mince Břetislava II. (*Cach* 1972, č. 388), kde trůn měl rovněž opěradlo. Trůnící profilová figura zdobila i minci Oldřicha Brněnského (*Cach* 1972, č. 401). Rovněž podobný kotouč se vyskytoval v souvislosti s trůnící figurou na starších českých mincích, např. na ražbách Vratislava II. (*Cach* 1972, č. 344 a 355) a na denáru olomoucké Eufemie (*Cach* 1972, č. 379). Tradiční je i motiv perličkové kružnice, oddělující od opisu plochu vymezenou obrazu.

Zatím pomineme ryze výtvarné pojetí obrazů a položíme si otázku, co tyto obrazy vyjadřovaly. Trůnící postava na aversu nepochybně reprezentovala vládnoucího českého panovníka, jak napovídá jeho jméno v opisu, jeho zpodobení a na trůně a atributy kopí a štítu. O tom snad není pochyb, zatímco smysl obrazu na rubu není chápán jednotně. *J. Hásková* (1975, 13) dříve mínila, že „Zahraniční inspirační zdroje lze vytyšit nejen z výrazně antikisujících motivů na ražbách ... Bořivoje II. ..., ale přímo odvodit z jeho vojenského tažení a pobytu v Itálii v letech 1081–1083“, což výslovně vztáhla k našemu denáru. Sama jsem soudila,¹¹⁾ že na této Bořivojově minci je zpodoběn kníže Václav pravděpodobně především jako trvalý panovník české země. Nedávno na konferenci „Stát Přemyslovců“, pořádané filozofickou fakultou UK 20. května 1987, znovu se dotkla tohoto obrazu na rubu mince *J. Hásková* a viděla v něm zpodobení Victorie – námětu antického původu. Podle našeho názoru se představa Victorie jeví neúnosnou, a to především proto, že Victorii vždy znázorňovala ženská postava¹²⁾ – nejčastěji okřídlená – a na rubu naší mince jde nesporně o figuru mužskou. Proto lze představu Victorie odmítnout. Nezbývá, než abych se vrátila k vlastnímu názoru (*Merhautová – Třeštík* 1985, 82 n.), že na rubu Bořivojova denáru je zpodoběn kníže Václav, jak vyplývá i podle jeho jména na opisu. Kníže tu

zřejmě reprezentoval trvalého vladaře české země,¹³⁾ jak to bylo později přesně formulováno např. na pečetích Vladislava II. Na jiném místě jsem již uvedla, že tato specificky domácí ikonografická linie se postupně vytvářela asi do doby Vratislava II. a připojila se k nadále trvajícím liniím mnohem staršího původu, která zdůrazňovala Václavovo svědectví či mučednictví.

Literatura:

- Cach, F.* 1970, 1972: Nejstarší české mince. I. České denáry do mincovní reformy Břetislava I. Praha. – II. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové. Praha.
- Hásková, J.* 1975: Česká mince v době románské. Příspěvek k ikonografii českých denárů 10.–12. století. Cheb.
- Kirschbaum, K. (Hrsg.)* 1972: Lexikon der christlichen Ikonographie. Rom–Freiburg–Basel–Wien.
- Merhautová, A. – Třeštík, D.* 1984: Románské umění v Čechách a na Moravě, 2. vydání. Praha.
- Merhautová, A. – Třeštík, D.* 1985: Ideové proudy v českém umění 12. století, Studie ČSAV 2/85. Praha.

Zusammenfassung

DIE FIGUR VON VICTORIA AN DEM DENAR DES BOŘIVOJ II?

An der Rückseite eines von dem böhmischen Fürsten Bořivoj II. (1101–1107) geprägten Denars befindet sich in der Umschrift der Name des heiligen Wenzels und ein Bild gerahmt von einer Kreislinie aus kleinen Perlen. Auf dem Bild ist eine männliche Figur, die auf dem Thron sitzt, angezogen in langem Gewand und einem Mantel und in der Hand hält sie einen runden Gegenstand, wobei die hochgehobene rechte Hand mit dem geballten Faust mit dem Zeigfinger nach vorne zeigt. Manche Numismatiker sehen in diesem Bild die Abbildung des antiken Themas der Victorie, jedoch die Verfasserin hält diese Interpretierung für unbegründet. Victoria wurde immer von einer Frauenperson (meistens mit Flügeln) dargestellt, wobei an der untersuchten Münze eine männliche Figur zu sehen ist. Die Verfasserin ist also der Meinung, dass an dem Denar der heilige Wenzel abgebildet ist, wie auch sein Name in der Umschrift beweist.

⁷⁾ *F. Cach* 1970, č. 317 – zvláště dobře patrné dlouhé roucho s pláštěm na rubní figurě s Václavovým jménem v opisu.

⁸⁾ *F. Cach* 1970, č. 296 – trůnící Oldřichova figura v dlouhém roucho.

⁹⁾ *F. Cach* 1972, např. na mincích Spytihněvových č. 330 a 331 a Vratislavových č. 348 a č. 349, kde ruka třímá kopí a v opisu je Václavovo jméno.

¹⁰⁾ *F. Cach* 1972, č. 399 – stojící postava na rubu mince.

¹¹⁾ *A. Merhautová–D. Třeštík* 1984, 123; *titíž* 1985, 88.

¹²⁾ Viz např. heslo Victoria in *E. Kirschbaum* 1972, 457 n., kde je citována i literatura.

¹³⁾ Tomu vyhovuje i atribut kruhového kotouče, spíše globu než vladařského jablka. Na téže minci, zakreslené u *Cacha* 1972, č. 419, má totiž analogicky komponovaná Václavova postava obě paže pozdvíženy, v jedné ruce drží globus a v druhé jablko, tedy vladařské atributy. Podle toho lze soudit, že na jednotlivých vydáních téhož obrazu se atributy obměňovaly či některé vypouštěly, což bylo obvyklé i na starších domácích mincích.

ZDENĚK SMETÁNKA

CAMPUS IUXTA SUADOW ET IUXTA COLASOY ET IUXTA
HRIUNATECZ.

(K otázce systému obdělávání polí v raném středověku)

Při diskusích o kontinuitě a diskontinuitě ekonomického vývoje mezi raným a vrcholným středověkem vystupuje přirozeně do popředí otázka typu a vývoje systému obdělávání polí, především pak problém prvního výskytu a posléze prosazení systému trojpolí, nazývaného též systémem trojhonným. Stanoviska, která uvádějí jak historici, tak archeologové, jsou značně rozkolísaná. Vedle názorů těch archeologů, kteří počítají s existencí trojpolí hluboko v raném středověku, někdy až v 8. a 9. století,¹⁾ vznikají i mezi samotnými archeology námitky proti těmto závěrům.²⁾ Mezi historiky naopak převládlo mínění, že s trojpolím je možno počítat teprve od 13. století, a to až v souvislosti se všemi převratnými změnami, které přinesla

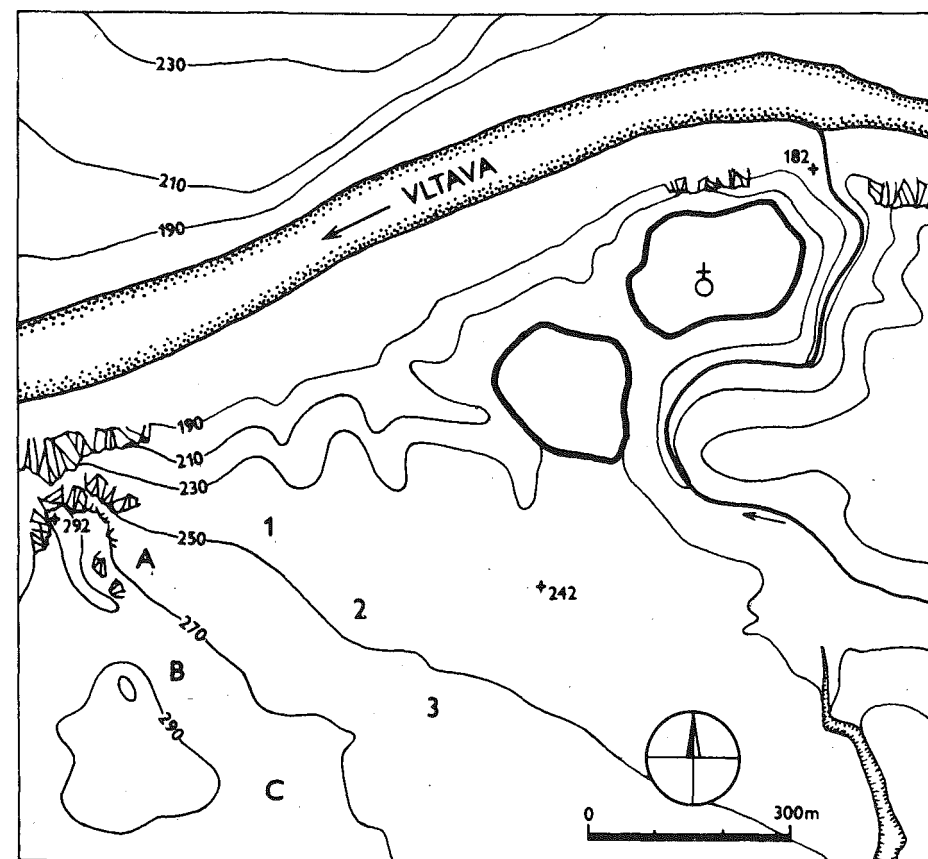
¹⁾ J. Kudrnáč: Staroslovanské obilnářství v českých zemích, PA XLIX, 1958, 478–498, zvl. 491–495; k tomu též J. Kudrnáč: Klučov. Staroslovanské hradistě ve středních Čechách, Praha 1970, zvl. 160–162 a J. Kudrnáč: Hospodářství v Čechách v době předvelkomoravské, Časopis Moravského musea LVII, 1972, 157–116. Z dalších badatelů se v souvislosti s celkovým stavem velkomoravské ekonomiky přiklonili k ranému datování trojpolí J. Poulik: K otázce počátků feudalismu na Moravě, PA LII, 1961, 498–505, zvl. 502 a též autor v souhrnné práci Staří Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1960, 154; obdobně např. V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravský Velehrad, Praha 1965, 238 a D. Bialeková: Orně a žatevné náradie zo slovan-ského hradiska v Pobeďime, Agrikultúra 16, 1979, 5–25, zvl. 21.

²⁾ M. Beranová: Zemědělství v Čechách na počátku feudalismu, AR XV, 1963, 471–483, zvl. 475; dále M. Beranová: Osadnictvo i hospodarka na terenie Czech w VI–VIII w., Kwartalnik historii kultury materialnej 24, 1976, 429–439; M. Beranová: K otázce systému staroslovanského zemědělství v druhé polovině 1. tisíciletí n. l., PA LIII, 1962, 196–202. V základě úvah o uplatnění trojpolí před 10. stoletím leží ne zcela přesná představa o nevykonnosti extenzivních zemědělských systémů a dále představa, že v okolí různých sídelních aglomerací relativní nebo i absolutní nedostatek zemědělsky obdělátné půdy vede k nutnosti zavádění trojpolí. Zároveň se při úvahách o trojpolí v raných fázích raného středověku uplatňují vývoody F. Loma (Vývoj osevních postupů a soustav hospodaření v Českých zemích. Metodologická studie, Vědecké práce zemědělského muzea 13, 1973, 215–263) o „samovolném“ vzniku trojpolí. M. Beranová: Types of Slavic Agricultural production in the 6th–12th centuries A. D., Ethnologia Slavica 16, Bratislava 1986, 7–48; souhrnný výklad o významu a využitelnosti trojpolí M. Beranová: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně III/1, Praha 1975, 48–52. Autorka odmítá existenci trojpolí v časných fázích raného středověku a uvažuje o zkracujícím se přílohu.

doba intenzivní výstavby země, to jest v Čechách doba posledních Přemyslovců.³⁾ Nicméně i mezi historiky zabývajícími se zemědělskou problematikou se objevují snahy počítat s výskytem trojpolí v raném středověku, tedy před 13. stoletím. Ne sice již v období před 10. stoletím, jak to činí část archeologů, ale s ohledem na to, co pro pochopení převratných změn ve 13. století znamenalo století předcházející, kladou možnost jeho existence již do století dvanáctého.⁴⁾

Jedním z klíčových bodů argumentace je známá únětická listina kanovníka Zbyhněva z let 1125–1140,⁵⁾ která uvádí dvě indicie spojované s trojhonným systémem. Na jednu z nich upozornil Vr. Šmelhaus. Počet pozemků označených v Úněticích jako „ager“, tedy orné pole, ať už původně patřících Zbyhněvovi nebo Zbyhněvem přikoupených, je dělitelný třemi.⁶⁾ Používat ovšem tohoto zjištění, které je ojedinělé a může být tedy náhodné, k tak závažným dedukcím, jako je existence trojhonného systému, nelze považovat za metodicky přijatelné ani k prokázání trojhonného systému v tomto jednotlivém konkrétním případě, natož pak obecněji a pro širší území ve 12. století.

Za druhý náznak existence hospodaření na třech honech bývá považován záznam v téže listině o pozemskové držbě dušníka Ostoje, sídlícího neda-leko Únětic na Levém Hradci, který zní: „*Status autem campi istius est iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz.*“ F. Graus se svého času domníval, že má k dispozici první bezpečný doklad pro existenci trojpolního hospodaření u nás . . . , protože je zde „uvedeno pole („campus“), které je lokalizováno na třech místech a přitom tvoří všechny tři části jeden celek – právě pole“⁷⁾ Zřejmě vyjmenování tři odlišně pojmenovaných poloh vedlo pravděpodobně autora logicky k představě trojstranného uspořádání Ostojo-

Obr. 1. Schematický náčrt hradiště „Levý Hradec“ a jeho západního a jihozápadního předpolí. A – Hriunatecz-Rivnác, B – Colasoy-Kolačov, C – Suadow-Svádov. 1 – iuxta Hriunatecz, 2 – iuxta Colasoy, 3 – iuxta Suadow.

vých pozemků a uspořádání trojstranné souvisí s vysokou pravděpodobností s trojhonným (trojpolním) systémem. Předpoklad trojstranného uspořádání (tj. existence tří kusů polí rozložených na třech odlišně pojmenovaných a tedy i odlišně položených místech v katastru), se ukázal v případě Ostojova majetku jako nejednoznačný až nesprávný.

V polovině padesátých let, při příležitosti archeologického průzkumu Levého Hradce, uspořádal I. Borkovský zjišťovací akci mezi svými nejstaršími dělníky pocházejícími ze Žalova a Levého Hradce.⁸⁾ Všichni shodně označili tři polohy pojmenované již novodobě znějícími názvy, Rivnác, Kolačov,

³⁾ J. Petráň a kol.: Dějiny hmotné kultury I/1, Praha 1985, 335; Přehled dějin Československa I/1 (redig. J. Purš a M. Kropilák), Praha 1980, 192. Z územních monografií srovn. např. J. Zemlička: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980; k tomu též M. Štěpánek: Strukturální změny středověkého osídlení I a II, ČSCH XVII, 1969, 457–488 a 649–680.

⁴⁾ L. Nový a kol.: Dějiny techniky v Československu, Praha 1974, 77–78, kde autoři stati o zemědělské technice J. Pátek a V. Urbanová zaujímají poněkud nejasné stanovisko a soudí, že trojpolní systém se začal důrazněji prosazovat v rané feudální období „a přibližně ve 13. st. definitivně vítězí“. Doklady pro jeho prosazování v rané feudální období v českých zemích však chybí; za první doklad považují s opatrností, patrně podle F. Grause, listinu kanovníka Zbyhněva z let 1125–1140, protože se v ní hovoří „o třech částech pole tvořících jeden celek“ (k tomu viz dále). Z archeologů představu o trojpolí na základě únětické listiny přebírají např. J. Kudrnáč, op. cit. v pozn. 1, PA XLIX, 1958, 492 a M. Beranová: op. cit. v pozn. 2, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně III/1, 1975, 49; též autorka zdrženlivěji v op. cit. v pozn. 2, Ethnologia Slavica 16, 1986, 8–9.

⁵⁾ G. Friedrich: CDB I, Pragae 1904–1907, n. 124, 129–131.

⁶⁾ Vr. Šmelhaus: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Praha 1980 (Prameny a studie 21, ÚVTIZ – Zemědělské muzeum), 84–86.

⁷⁾ F. Graus: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I., Praha 1953, 118.

⁸⁾ Zjišťování jsem byl jako asistent přítomen a výpovědi pro dr. I. Borkovského jsem zaznamenával.

Svádov. Jmenované tři polohy leží těsně vedle sebe, jedna navazuje na druhou a jsou vzdáleny od Levého Hradce maximálně 700 m na západ od okraje předhradí Levého Hradce. Bohužel tento výsledek zveřejnil I. Borkovský až o mnoho let později, a to jen okrajově a ne zcela úplně.⁹⁾ Revize o třicet let později skončila hůře – nikdo z dotázaných již neznal všechny tři polohy. Všichni uvedli Řivnáč, podle výrazného skalního bradla nad Vltavou, které je všeobecně známo jako orografický pojem. Pouze jeden tázaný znal ještě další, naštěstí střední, to jest nejdůležitější, protože řídicí název „Kalošoy“ – Kolačov.¹⁰⁾ Z těchto identifikací vyplývá, že pokud bychom spolu s F. Grausem uvažovali o trojhonném uspořádání, v žádném případě by to nebyl systém klasický, trojstranný. Nesdílím však ani naprostou jistotu Vr. Šmelhause o úhorovém trojhonném hospodaření, byť koncentrovaném na jedno místo. Na základě zmínky ve Zbyhněvově listině jsou rozhodně ještě jiné, přinejmenším rovnocenné možnosti výkladu. Více-méně vše záleží na tom, jak budeme vykládat termín „campus“ – přesný jednoznačný překlad se jako obvykle ukázal nemožný.

Termín „campus“, jak lze zjistit náhledem do příslušných pomůcek, nemá jen význam „pole“ ve smyslu pravidelně zemědělsky obdělávané role; to je jen jedna z více možností.¹¹⁾ Významové pole termínu „campus“, je neobyčejně rozlehle a přesahuje i významy spojené se zemědělstvím. Pro bližší objasnění významu v únětické listině je potřebné se pokusit zejména o určení vztahu k nepochybně orné půdě, nazývané v listině „terra ad aratrum“, na niž jest „ager“¹²⁾ a přihlídnout i k ostatním listinám datovaným do konce 12. století a nepominout ani pozdější spuria a falza, která se snaží hlásit se alespoň zčásti do 12. století. Pomiňme zde v první řadě případ, kdy „campus“ má význam pole válečného.¹³⁾ V jednom případě má „campus“ význam pozemku k chovu případně pastvě koní,¹⁴⁾ jednou má význam blížeji neurčitelný a odlišuje se pouze od luk („cum pratis“¹⁵⁾), jednou pak má význam zcela neurčitý,¹⁶⁾ jednou je „campus“ a „ager“ patrně totožného významu¹⁷⁾ a jednou je „terra ad aratrum“ na místě označeném jako

⁹⁾ I. Borkovský: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha 1965, 81.

¹⁰⁾ Přesně si vzpomenul a polohu Kolasoy – Kolačov (Koláčov) určil v roce 1984 doc. ing. J. Foltýn, z VÚRV Praha – Ruzyně, který ji umístil na malý samostatný kopeček vedle hřbetu Hřivnáče a zkonstatoval, že v době jeho dětství byla poloha všeobecně známým místem zimmich her dětí a mládeže.

¹¹⁾ Latinitatis Medii Aevi Lexicon Bohemorum 4, Praha 1981, 505–507 (LMALB). Srovnej též Lexicon mediae et infimae latinitatis Polonorum, Vol. II, Fasc. 1 (9), Wrocław – Kraków – Warszawa 1959, 83–86; du Cange: Glossarium II (1983), 67–69.

¹²⁾ CDB I, n. 124, 130:16, 19.

¹³⁾ CDB I, n. 328, 301:32.

¹⁴⁾ CDB I, n. 55, 55:9–10.

¹⁵⁾ CDB I, n. 375, 348:12–13.

¹⁶⁾ CDB I, n. 386, 369:25.

¹⁷⁾ CDB I, n. 227, 205:9.

„campus“.¹⁸⁾ Dvakrát se, ovšem jen v pertinenční formuli, vyskytuje „campus“ jako pozemek zřetelně jiného významu než „ager“.¹⁹⁾ Rýsuje se tedy s jistotou pravděpodobností možnost rozlišit kvalitu pozemku „campus“ od pozemku označeného jako „ager“.

Abychom se mohli ještě dále přiblížit přesnějšímu výkladu, pokusme se posoudit všechny vztahy a významy přímo jen v listině Zbyhněvově. V listině jsou charakterizovány dva ekonomické celky, statek v Úněticích a usedlost Ostojova. V obou případech zápis zřetelně odlišuje kvalitu pozemků označených jako „ager“ a „campus“ a navíc ještě od obou odlišuje pozemky označené jako „prata“. Záměna není možná.²⁰⁾ Je to o to cennější, že to není v pertinenční formuli, která může, ale i nemusí být klíšé, ale ve skutečném popisu nemovitostí. V Úněticích je poznamenáno „decem et VIII agri et IX, que a fratre emi“²¹⁾ a několikrát se vedle toho vyskytují pozemky označené jako „campus“. Jednou bez přesnějších určení,²²⁾ z něhož by bylo možno vysoudit cokoliv o povaze pozemku, třikrát zřetelně v souvislosti s lesem²³⁾ a jednou ne sice tak zřetelně, ale ze souvislosti vyplývá, že se jedná rovněž o vztah k lesu (Huatym-Chvatim).²⁴⁾ Jednou je uvedeno, že při humně,

¹⁸⁾ CDB I, n. 383, 364:36; cf. CDB I, n. 55, 58:5. Doklad je ovšem až značně pozdní, v textu starším se nevyskytuje; „Campus“ zde může znamenat též obecné označení pozemku, na němž je pole. Zároveň se naskytá otázka, zda přece jen zde není zachycena část minulé reality – viz dále.

¹⁹⁾ CDB I, n. 210, 198:11 seq.; n. 305, 275:37.

²⁰⁾ Úvaha Vr. Šmelhause, op. cit. v pozn. 6, str. 85 a 86, ztotožňující „campi“ s pastevními lukami při velké řece a jejich přítocích, nebo uvádějící je jako „nivy při velkých řekách (Labi, Vltavě, Ohři, Mži, Moravě, Dyji) a jejich přítocích s množstvím žirných pastevních luk (campi) a soustředěným pastevním chovem koní a skotu“ neodpovídá v případě Levého Hradce ani Únětic místní situaci. „Campus“ Ostojův je bezpečně mimo vltavskou nivu, dokonce vysoko nad ní. V Úněticích, jak vyplývá z popisu lokality, se „campus“ pravděpodobně nacházel rovněž na rovině, nad údolím potoka „Slatyunič“ protékajícího vsí, protože tam jsou „duo pomeria in monte, quod est in orreo“ (CDB I, n. 124, 130:20) a „Juxta orreum est medietas campy“ (ibid. 23). Představa o pastevních lukách je nedopatřením vzniklým promítnutím až terciárního mladšího vývojového stadia říční nivy zpět do starší doby, kdy niva takto podle novějších paleobotanických výzkumů vypadat nemohla. K tomu viz: E. Opravil: Údolní niva v době hradištní, Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně XI – 2, Praha 1983; k retrogresivnímu promítání ještě cf. Z. Smetánka rec. Opravilovy studie PA LXXVII, 1986, 276. Pro výživu dobytka samozřejmě nebyla niva bez významu ani ve svém primárním a sekundárním víceméně uzavřeném stadiu. Okrajová pásma a spodní bylinné a keřovité patro příležitostnou pastvu poskytuje a patro stromové je významným zdrojem krmiva v podobě ořežávané letniny.

²¹⁾ CDB I, n. 124, 130:11
²²⁾ ... et ad hec unus campus, quem a Mylhost mercatus sum – ibid. 13.

²³⁾ ... Rouen sylvam cum campo – ibid. 8; silva Scepena cum campo – ibid 10; silva Scala cum campo – ibid 11. Ani v tomto jediném případě neexistuje možnost, že „campus“ by mohl být možná položen též v údolní nivě Slatyunič (dnes Únětický potok), neboť okolí průrazu potoka mezi dvěma skalami Kozích hřbetů nelze ztotožnit bezpečně s názvem „silva Scala“; na toto místo se nejspíše vztahuje ... „Bridce rupis aspiens aliam rupem ultra rrvum, qui Slatyunič vocatur; ... – ibid. 9–10. Je to jeden z mála popisů drobných geomorfologických situací, který lze z období raného středověku ztotožnit s konkrétními dochovanými terénními objekty.

²⁴⁾ Ibid. 8.

tedy v blízkosti vlastní vsi je prostředek „campy“ a v dalším případě se mluví nepřímě o jiném takovém prostředním pozemku, který se nazývá „Brestí“, možná Břeží.²⁵⁾ Vzpomeňme při této příležitosti na vlastnosti břízy, šířící se lehce náletem na uvolněné plochy.²⁶⁾

Zřetelnější je situace na Levém Hradci. Zde je „terra ad aratrum“, nejspíše na předhradí a právě zde je „ager“, tedy pole, kromě toho humno a zahrada s usedlostí. Mimo je, jak již víme, pozemek „campus“, který se rozkládá přes tři místní polohy. Největší vzdálenost jak byla odhadnuta od okraje předhradí pro tento „campus“ je 700 m. Ve skutečnosti mohla být podstatně menší a mnohé záleží na výkladu vícevýznamového slůvka „iuxta“. Jeho užití nemusí ani zdaleka znamenat, že jmenovaný „campus“ ležel přímo na polohách „Suadow“, „Colasoy“ a „Hriunatecz“, spíše naopak. Při detailní topografické znalosti můžeme spíše soudit, že je mnohem pravděpodobnější, že pozemek „campus“ ležel opravdu spíše „vedle“ nebo „poblíž“ jmenovaných tří poloh, to jest na rovinách směrem ještě o 200–300 m blíže k Levému Hradci,²⁷⁾ než je oněch odhadnutých maximálních 700 m. Je to topograficky, ekonomicky, to jest především energeticky mnohem reálnější.

Velikost tohoto „campus“ poblíž tří výslovně jmenovaných poloh nemůžeme přesněji odhadnout, ale z toho, co dosud konkrétně víme, můžeme se domnívat, že to musel být mnohahektarový pozemek, s vysokou pravděpodobností asi ona zvláštní zóna, ani „ager“, ani „silva“. Připomeňme si opět v této souvislosti, že v listině je „campus“ několikrát vypočítáván v souvislosti s lesem, ale nikoliv jako les. Nahlížíme-li znovu do LMALB zjišťujeme, že právě takovému stavu pozemku by nejlépe odpovídal význam dosvědčený bohužel až dosti pozdě, vyjádřitelný vztahem „campus“ = „chrastina“;²⁸⁾ tedy pozemek částečně zarostlý, na němž se při delším odpočinku vyskytuje samovolně uchycená slabá, ale silící vegetace, křoví, výmladky apod.

Zbývá ještě zodpovědět otázku, co to vše znamená pro získání představy o systému obdělávání polí, když s představou trojhonného systému se

²⁵⁾ Et alter („campus“) est Brestí. . . – ibid 24. K tomu ještě „campus qui dicitur Brezník“ – CDB I n. 55, 58:5; a ibid. n. 383, 364:36.

²⁶⁾ I když nemůžeme z názvů, které lze případně dávat do souvislosti s břízou mnoho vyvodit, je nutno upozornit, že v okolí Levého Hradce není na geobotanické klimaxové rekonstrukční mapě indikován porost, kde by se měla běžněji bříza vyskytovat (Geobotanická mapa ČSSR, list M–33–XV Praha; k tomu R. Mikyška a kol.: Geobotanická mapa ČSSR 1. Česká země, Praha 1968), přece jen v nálezech uhlíků z Levého Hradce, určených dr. J. Slavíkovou z přírodovědecké fakulty UK Praha, se v malém množství bříza vyskytuje (elaborát uložen v odd. středověké archeologie ARÚ ČSAV). Název Bresník z n. 383, 364:36 vykládá G. Friedrich (CDB I, index nominum s. 467) s pochybností jako Vřesník. Tento výklad je opravdu nepravděpodobný, když paralelní místo v n. 55, 58:5 má zřetelné a jasné „Brezník“. Pokud se týče výkladu názvu Brestí v n. 124, 130:24 (CDB I, index nominum s. 467) jako „Břešť“ není uvedeno žádné bližší vysvětlení.

²⁷⁾ Lexicon totius latinitatis (F. Corradini – I. Perin) II, 974.

²⁸⁾ Op. cit. v pozn. 11, LMALB 4, 506.

pozvolna loučíme. Předem je třeba si uvědomit, že cílem žádného spisovatele listiny nebylo popsat systém obhospodařování polí a potom to, že vlastně v neobyčejně sdílné listině únětické zachycujeme pouze stav existující právě v okamžiku jejího pořizování. Nelze tedy automaticky očekávat naprostou shodu údajů na obou lokalitách, na Levém Hradci a v Úněticích. Naopak, určitá nejednotnost v lokalizaci „campus“ a „ager“ z hlediska umístění v místním prostoru je sama o sobě vynikající indicií, kterou budeme mít ještě příležitost znodnotit.

Jelikož je vysoká pravděpodobnost, že Ostoj se svou rodinou sídlil na bývalém předhradí, neboť bývalá akropole s nejstarším kostelem a později logicky i se sídlem „úředníků“ zůstávala ještě v knížecím držení,²⁹⁾ potom se musíme ptát, zda pole, které je možno umístit na plochu předhradí, vůbec mohlo, nebo do jaké míry asi mohlo, uživit Ostoje a jeho lidi. To má určitý význam pro určení systému hospodaření. Levý Hradec je šťastnou shodou okolností možná asi jedinou lokalitou raného středověku v Čechách, kde plocha přicházející v úvahu pro pole je známa a je geomorfologicky dobře vymezena a tedy i omezena, a kde tedy vůbec má smysl se o takový odhad pokusit. Plocha předhradí měří asi 2,8 ha, čili 280 arů.³⁰⁾ Z této plochy musíme odečíst plochu jádra usedlosti a zahrady. Plošnou výměru jádra raně středověké usedlosti neznáme, ale známe díky geodeticko-topografickému výzkumu reálné výměry plně zformovaných jader usedlostí a zahrad z konce 13. století.³¹⁾ Jejich výměry se pohybovaly cca od 10 do 23 a, zcela výjimečně byla výměra díky neobvykle velké zahradě cca 28 a. Použijeme-li druhou největší výměru,³²⁾ nikoliv výměru extrémní, připočteme-li k ní ještě několik arů na humno a jistý díl hůře obdělávatelné půdy, můžeme ornou půdu, která živila Ostojovu rodinu, odhadnout na plochu něco kolem 2,5 ha. Modelově se předpokládá, že asi při 90% krytí energetické potřeby jednotlivce cerealiemi (a ve skutečnosti to mohlo být i číslo poněkud menší) se průměrná roční spotřeba průměrného jedince pohybuje asi kolem 200 kg obilí. I při značně nízkých výnosech, asi 600 kg z hektaru, které v pedologicky a klimaticky příznivé situaci jsou opravdovým a asi nepravděpodobným minimem, by „terra ad aratrum“, „ager“ na předhradí Levého

²⁹⁾ G. Friedrich: CDB II, Pragae 1912, n. 387, 435–436 (r. 1221).

³⁰⁾ I. Borkovský: op. cit. v pozn. 9, 32.

³¹⁾ Z. Smetánka: Život středověké vesnice. Zaniklá Svidna, Praha 1988, z moravských výsledků máme vlivem místní situace zachovány jen plochy jader usedlostí, dvorů, které se v ZSV Mstěnicích u Hrotovic pohybují cca mezi 3–5a (Vl. Nekuda: Základní otázky historického studia vesnického sídla, domu a dvora, Archaeologia historica 12, 1987, 33–46). Situace v ZSV Pfaffenschlagu u Slavonic není co do výměr jednoznačně určitelná (V. Nekuda: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno 1975).

³²⁾ ZSV Svidna, parcela č. 3, dvůr se dvěma zahradami cca 23 a z doby kolem r. 1300. Ve skutečnosti můžeme počítat pro raný středověk i s výměrou menší; naprosté jistoty však nemáme, neboť opačně může působit i nedostatek pevnější půdorysné vazby.

Hradce sama o sobě mohla uživit asi čtyři, možná i pět průměrných jedinců, tedy něco nepatrně více než modelovou průměrnou rodinu. Tedy zhruba rodinu Ostojovu, jak si ji můžeme celkem reálně představit.³³⁾

Tato zcela jen modelová, poněkud napjatá úvaha zesiluje pravděpodobnost, že „ager“ a „campus“ na Levém Hradci a v Úněticích jsou pozemky odlišných kvalit. „Ager“ intenzivněji právě obdělávané pole a „campus“ větší pozemek odpočívající, částečně a různorodě využívaný – pro pastvu, nějakou příležitostnou kulturu a nebo z části prostě zarůstal a poskytoval v případě delšího odpočinku běžné palivové dřevo a samozřejmě po vyčerpání pole na Levém Hradci byl opět ze značné části přeměňován na orné pole.³⁴⁾

Vše, co jsme dosud uvedli, vede tedy nezbytně k hypotéze, nebo snad dokonce již teorii, že v první polovině 12. století dušník Ostoj nehospodařil rotačně na polích uspořádaných do tří honů, ale nejspíše naopak praktikoval ještě starší systém přílohu, přičemž nevíme, jak dlouhého. V době sepisování listiny leželo jeho obdělávané pole shodou okolností v těsném sousedství jeho usedlosti, přímo za humny a pozemky „odpočívající“, využívané jinak, charakterizované jako „campus“ v bližším sousedství, západně od jeho sídla. Že se umístění „ager“ a „campus“ může střídát, a že tedy mohlo docházet k obměně ploch, i když ne v pravidelné třístranné rotaci, naznačuje zmínka z Únětic, kde naopak „campus“ se nacházel v době sepisování listiny v sousedství humna,³⁵⁾ tedy v těsné blízkosti usedlosti, a „agri“ byla zřejmě naopak poněkud vzdálena.

³³⁾ E. Neustupný – Z. Dvořák: Výživa pravěkých zemědělců: model. PA LXXIV, 1983, 224–257, zvl. 251–252. Pokud by v dalším testování tento model navržený převážně na základě energetické bilance neobstál, zůstává ještě další, po mém soudu za současného stavu méně pravděpodobná možnost, leč reálnější, než trojpolí, na níž svého času na základě etnografie upozornila M. Beranová, op. cit. v pozn. 2, AR XVI 1963, 479 a násl.; „Ager“ by potom byl blízký pozemek pečlivěji a víceméně stále obhospodařovaný, což na půdě a kulturní vrstvě Levého Hradce je dobře možné, a „campus“ by pak byl víceméně dlouhodobý přílohu, jen nepravidelně a podle potřeby též užívaný pro rostlinnou výrobu. Jistou roli by potom hrála i jeho hodnota pro pastvu, nikoliv však ve smyslu žirných nivních pastvin jak usuzoval Vr. Smelhaus (viz pozn. 20).

³⁴⁾ Představa, že v raném středověku byl kácen původní les nejen za účelem získání polí, ale mimo to zvláště i palivového dřeva, je pravděpodobně mylná, neboť za tehdejší úrovně techniky, kdy nebyla známa v Čechách velká pila (cf. R. Bechmann, Des arbres et des hommes. La forêt au moyen-âge. Paris 1984) to byla práce nesmírně namáhavá a energeticky náročná. Získávání palivového dřeva mnohem přijatelnějším způsobem umožňuje právě pastevní zóna lesa, nebo dále zarůstající část přílohu. Takovýto způsob získávání dřeva v pastevním lese, je znám z období vrcholného středověku v Anglii a zde je považován za způsob, který může mít i starší kořeny (cf. O. Rackham: The Forest: Woodland and Wood-Pasture in Medieval England. In: Archaeological Approaches to Medieval Europe, Ed: K. Biddick, Studies in Medieval Culture XVIII, MIP Western Michigan University, Kalamazoo 1984, 69–101. Podobné možnosti zisku palivového dřeva poskytoval i „campus“ ve výkladu, o který jsme se pokusili v této studii. Podrobnější srovnání pojmu „campus“ v tomto pojetí a „saltus“, které se nabízejí, se zatím zdá mimo možnosti naší pramenné základny.

³⁵⁾ Na výklad termínu „horreum“ jako humna a nikoliv jako sýpky nebo stodoly v selském hospodářství raného středověku správně upozornil Vr. Smelhaus, op. cit. v pozn. 6, 76–78.

Znamenalo by to, že s výkladem o trojpolí v konkrétním levohradeckém případě, ale patrně i celkově v Čechách, se u selských hospodářství pro první polovinu 12. století musíme se značnou pravděpodobností rozloučit. Takový výsledek souhlasí v zásadě se vším, co víme dosud o celkovém stavu ekonomiky raně středověkého přemyslovského státu, nad jejíž rovinu by se v opačném případě zdvíhala osamocená, bez vazby na jakékoliv ostatní pokročilé prvky ekonomické a sociální struktury zcela překvapivá existence trojhonného systému hospodaření. Svým způsobem by to byla ojedinělá a překvapivá výjimka, jediný jev buď současný nebo i předčasný ve srovnání s ostatními evropskými, prokazatelně ekonomicky pokročilejšími územími,³⁶⁾ k jejichž úrovni (s touto jedinou osamocenou výjimkou?) se Čechy teprve chystaly vykročit. Vyrovnání určitého zpoždění, jak známo, se podařilo relativně rychle, ale přece jen až později.

Rozbor únětické listiny a zřejmě domnělých dokladů pro trojpolí vyvolává kromě vlastních věcných problémů i znepokojivou otázku metodickou, již je možnost dospět nad týmž materiálem ke zcela protichůdným výsledkům.³⁷⁾ Jsem si plně vědom, že překlad termínu „campus“, což je

³⁶⁾ G. Duby: L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe–XVe siècles) I, Paris 1962; 80–84, zde značná skepse k existenci trojpolí v 9.–10. století, snad s výjimkou některých velkých klášterních celků, kde můžeme předpokládat snahu o racionální hospodaření; 172–184 ještě v období zemědělského vzestupu v 11.–13. století existují starší způsoby obdělávání polí a prosazení trojpolí nikdy nebylo úplné, vzhledem k rozmanitosti místních podmínek a rozhodující dobou i na těchto ekonomicky pokročilejších územích bylo až 13. století. K tomu srovnej též: G. Duby: Guerriers et paysans 7.–12. siècle. Premier essai de l'économie européenne, Paris 1973, 214–225. G. Fourquin: Le temps de la croissance, In: Histoire de la France rurale (Ed. G. Duby et A. Wallon), Paris 1975, 373–547, zvl. 424–425. Koncepcce využití trojpolí se zde zásadně neliší od starší práce G. Dubyho z roku 1962; k existenci trojpolí v raném středověku též cf. G. Fourquin, ibid. Le premier moyen âge 287–371, zvl. 334–336. Viz též R. Fossier: Paysans d'Occident XIe–XIVe siècles – Paris 1984, 113–115. Podrobněji a silně skepticky k existenci a rozšíření trojpolí v nejlepších částech Francie, patřících k nejprogresivnějším územím Evropy vůbec, viz R. Fossier: Enfance de l'Europe. Aspects économiques et sociaux. 2 – Structures et problèmes, 654–656. – V zásadě se nevyklučuje ojedinělý výskyt trojpolí již v karolinské době na nejlepších půdách a v nejlépe zorganizovaných velkých klášterních doménách, ale ještě do 12. a 13. století i dále se běžně udržují jednodušší systémy. Prosazování trojpolí i v selském hospodářství je pozvolné a je součástí celkového zrychlujícího se hospodářského vzestupu mezi 11.–13. stoletím. Rozhodujícím obdobím, a to i ve velmi pokročilých územích, je až relativně pozdní období, konec 12. a 13. století (!). Celkově se zdůrazňuje, že vládní značná nepravidelnost ve volbě různých systémů, v jejich úplnosti a pravidelnosti a poukazuje se na značný význam místních, zejména půdních i klimatických podmínek a na celkový stav zemědělské výroby, obdobně jak to učinil již v r. 1953 F. Graus (op. cit. v pozn. 7). Tím pozoruhodnější je skutečnost, že relativně rané svědectví z listiny únětické se zdálo přes svou ojedinělost vždy naprosto jednoznačně vysvětlitelné. Všeobecně se v novější literatuře zdůrazňuje mnoho možných odchylek a nepravidelností od „klasických“ a plně zformovaných systémů.

³⁷⁾ Tato situace není typická jen pro archeologii, kde jako jedna z příčin bývá uváděna chronicky neúplná pramenná základna, nebo namnoze dosud ne plně stabilizovaná základna metodická, zvláště v oblasti archeologie středověku. Jedním z posledních domácích příkladů např. v oblasti dějepisu umění je diskuse o ikonografii a ikonologii scény na amuletu z Lito-
měřic (F. Gabriel – Vl. Denkstein: Románský reliéf z Lito-
měřic, AR XXXVII, 1985, 615–627)

úhelný kámen problému, nemůže být naprosto jednoznačný a že, podobně jako u jiných problémů, zůstává jen výkladem, nebo lépe jedním z možných výkladů, a tedy předložené závěry jsou jen jedněmi z možností závěrů. Přesto se domnívám, že obě možnosti – trojpolí, nebo starý, blíže nespecifikovatelný příloh – nejsou navzájem rovnocenné. Soudím, že argumenty a indicie pro příloh mají přece jen větší váhu, než přímočarý překlad „campus“= „ager“, neboť vycházejí ze širší kontextuální základny.³⁸⁾

Zusammenfassung

CAMPUS IUXTA SUADOW ET IUXTA CALOSOY ET IUXTA HRIUNATECZ (ZUR FRAGE DES SYSTEMES DER FELDERBEBAUUNG IM FRÜHEN MITTELALTER)

In der Studie befasst sich der Verfasser mit der Analyse des Systemes der Felderbebauung des Untertans genannt Ostojs, der in der ersten Hälfte des 12. Jhs an der einst wichtigen, zu dieser Zeit jedoch bereits in der Bedeutung gefallen Burgwall Levý Hradec, gelebt hatte. Die Notiz über den in drei Lagen liegenden „campus“ (*Suadow, Colasoy, Hriunatect*) in der von dem Domherrn Zbyhněv in den Jahren 1125–1140 ausgestellten Urkunde (*G. Friedrich, Codex diplomaticus et epistolarium regni Bohemiae I., Pragae 1904–1907, 124, 129–131*) wird von den Historikern und Archäologen mit grösserer oder kleinerer Sicherheit als ältester böhmischer Beweis des Dreifeldbebauungssystemes dargelegt. Die Berechtigung dieser Darlegung wurde vor allem durch die hypothetischen Überlegungen über die mögliche Existenz des Dreifeldsystemes bereits tief im frühen Mittelalter unterstützt.

Unter dem heutigen Wissensstand kann das Problem des Dreifeldsystemes in Böhmen wie folgt zusammengefasst werden: Die Existenz der Dreifelder ist im ganzen frühen Mittelalter in Böhmen höchst unwahrscheinlich. Vor allem in der älteren Zeit im 8.–11. Jh sind alle Überlegungen über seine Existenz an unsicheren, indirekten oder mehrdeutigen, vor allem an archäologischen Indizien gegründet. Die Existenz der Dreifelder ist – mit Rücksicht an diese Tatsachen – in der älteren Periode des frühen Mittelalters absolut unnachgewiesbar. Unreal ist sie ebenfalls wegen der gesamten wirtschaftlichen, sozialen und siedlungs-geographischen Situation in Böhmen der Zeit.

Ebenfalls die Notiz aus der Urkunde des Domherrn Zbyhněv als Beweis für die Existenz der Dreifelder bereits in der ersten Hälfte des 12. Jhs muss abgelehnt werden. Die drei in der

s neobyčejnou erudicí brilantně zhodnocenou *VI. Denksteinem* (viz též K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění, *Rozpravy ČSAV 97/2, 1987, 84–93* a též autor; *Motiv ozdravění haimorroisy v starokřesťanském a románském umění, Umění XXXV/1987, 473–477*). Nicméně tento jednosměrný, ale do hloubky propracovaný výklad biblického děje dochází za pomoci jiného srovnávacího materiálu k výkladu naprosto odlišnému, směřujícímu do oblasti „kultivovaného citu milostného“ (*J. Klápště: K interpretačním souvislostem středověké reliéfní destičky z Litoměřic – srov. str. 117–123 tohoto sborníku – autorovi děkuji za umožnění náhledu do rozpracovaného rukopisu*). Jde o zajímavý problém, jehož vysvětlení spadá nejen do oblasti metodologie vědy, ale nepochybně i do sféry sociologie vědy.

³⁸⁾ Propočítání úživnosti je provedeno za předpokladu oddělení jedné třetiny zrna na výsev a za předpokladu, že platbu 12 denárů bylo možno získat jinak než za obilí, např. prodejem dobytka, pro jehož chov byl příloh vhodný. – V roce 1990 proběhla opakovaná revize poloh; podařilo se ověřit údaj o poloze „Svádova – Svárova“ – byl zjištěn majitel tam položených polí (V. Liška, Únětice čp. 21).

Urkunde angegebenen Lagen sind durch mikrotopographische Untersuchung direkt in Terrain lokalisiert worden. Diese Lokalisierung negiert mit Sicherheit die Vorstellung der klassischen dreiseitigen Anordnung des Dreifeldsystemes, denn der zum Ostojs Einzelhof gehörende „campus“ bildet ein einheitliches Grundstück und die Urkundennotiz ist also eher eine Beschreibung der Stelle, wo der campus liegt, jedoch kein sicherer Beweis der Unterteilung des Grundstückes in drei Gewanne. Aus der Untersuchung des Kontextes, wo der Termin „campus“ in den Originalurkunden, Spurien und in den Fälschungen, die sich ins 12. Jh melden, vorkommt und vor allem durch die Untersuchung des Termines „campus“ direkt in der Urkunde von Zbyhněv ergibt sich deutlich, dass „campus“= „ager“ nur eine von mehreren Möglichkeiten ist, in dem konkreten Fall der Urkunde von Únětice noch die am wenigsten wahrscheinliche. Im Gegenteil ist es höchst wahrscheinlich, dass „campus“ in dieser Urkunde nicht dem Termin „ager“ gleich ist in dem Sinne „terra ad aratrum“. Höchstwahrscheinlich ist also die Schlussfolgerung, dass die Benutzung der Termines „campus“ in der Urkunde von Únětice ein Beweis für ein älteres System der Felderbebauung, für einen näher unspezifizierten Typ, ist (langjährige Brache).

JAN KLÁPŠTĚ

**K INTERPRETAČNÍM SOUVISLOSTEM
STŘEDOVĚKÉ RELIÉFNÍ DESTIČKY Z LITOMĚŘIC**

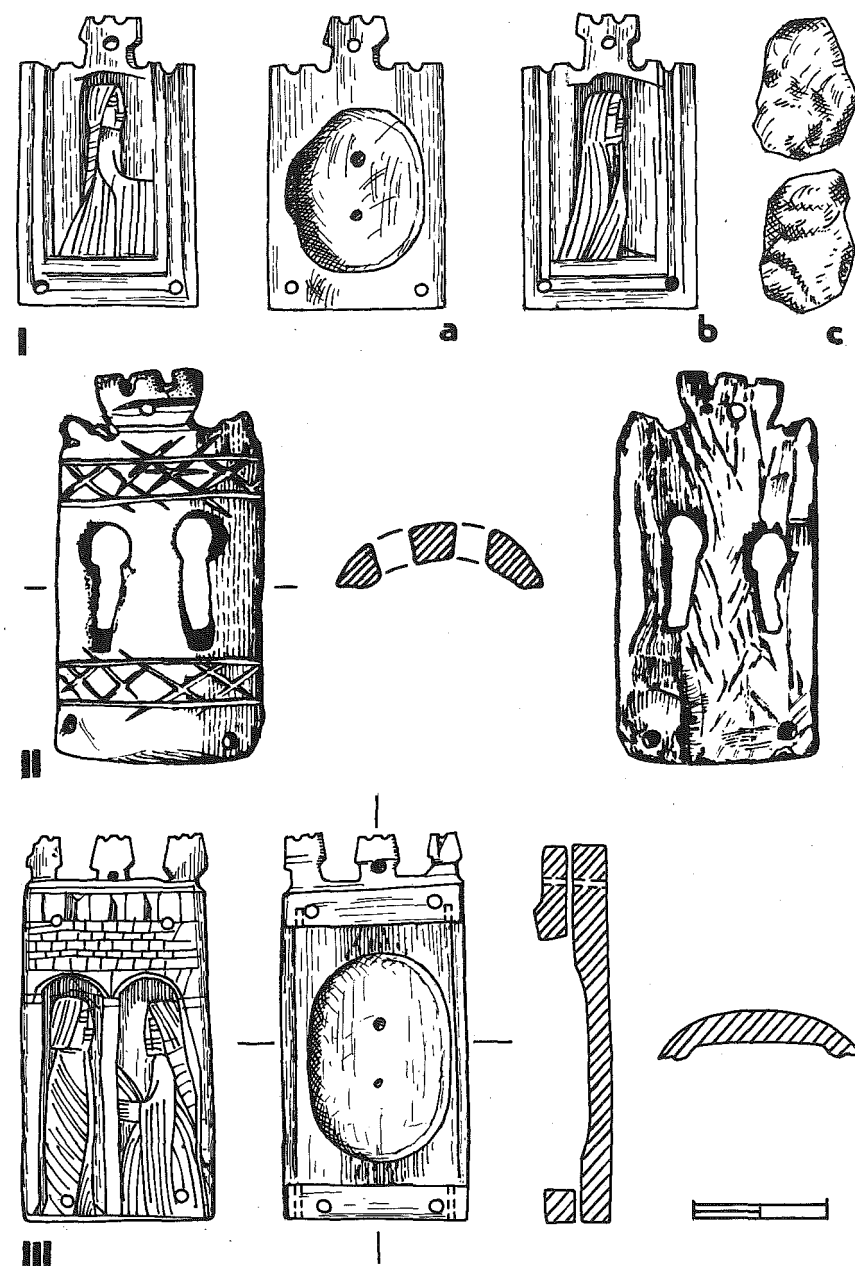
Vzhledem ke skladbě pramenné základny z přechodného období spojujícího raný a vrcholný středověk vyvolává značnou pozornost každý archeologický nález, který obohacuje výčet předmětů uměleckořemeslné povahy. Reliéfne zdobená parohovinová destička, nalezená v r. 1982 při archeologickém výzkumu v Litoměřicích, dovolila dokonce aplikovat přístup ikonografické analýzy (*Gabriel-Denkstein 1985; Denkstein 1987a; 1987b*). Vracíme-li se znovu k její problematice, chceme v prvé řadě připomenout dva podle našeho názoru srovnatelné nálezy. Domníváme se, že významové souvislosti, které se tak odhalují, by neměly při interpretaci litoměřické destičky zůstat stranou.

I. – Hitzacker (Elbe), hrad Weinberg; SRN, Dolní Sasko. Lokalita v labském údolí, na místě slovanského hradiště v polovině 12. stol. vybudován hrad Jindřicha Lva. Při archeologickém výzkumu v r. 1974 nalezeny dvě parohovinové destičky s reliéfní výzdobou, uložené ve vrstvě předběžně datované do 12. stol. (*Wachter 1972; 1975, 279; 1976, 129*). Oba kusy jsou v podstatě tvarově totožné, jejich výška činí 44 mm, šířka zhruba 26 mm a síla 4,5 mm (obr. 1:I). Horní okraj rozčleňuje středový výběžek, ve vrcholové partii rozšířený a na zakončení rozdělený dvojicí zářezů. Po obou bocích výběžku provedeny další dvojice zářezů. Na rubu destiček vyhloubeny oválné prohlubně o osách 19×26 mm, při svislých osách leží dvojice drobných jamek. Ke spojení destiček sloužila trojice otvorů, umístěných v dolních rozích a v horním výběžku. Boční hrany k sobě těsně přiléhaly, na horním i dolním obvodu však zůstávaly mezery. Prostor vytvořený oválnými prohlubněmi skrýval dva ploché štítky ze sádrové hmoty (tzv. Marienglas), které chránily organický materiál, z něhož se uchovaly pouze neurčitelné mineralisované stopy (*B. Wachter in litt. 9. 10. 1987*). Čelní plochy destiček nesou reliéfní výzdobu, jednoduché orámování na jedné straně uzavírá ženskou, na druhé mužskou postavu. Ženskou postavu charakterizuje

dlouhý účes snad spletený do copu, horní část těla zahaluje hladký oděv, od pasu až k zemi volně splývá nařasená sukně. Pravá paže je ohnuta v lokti a rýhy vedené od předloktí až k dolní hranici vyobrazení zřejmě naznačují volně splývající nařasenou látku, která skrývá i dlaň s prsty. Mužskou postavu zahaluje nařasený oděv volně spadající od ramen k zemi, který také zakrývá obě paže. Vlasy muže sahají k ramenům. Na pozadí obou postav byly registrovány stopy pozlacení.

II. – Sehlis, sídlištní poloha spojovaná se zaniklou vsí Cunradisdorf; SRN, Kr. Leipzig. V r. 1972 při povrchovém průzkumu na lokalitě datované od konce 10. do počátku 13. stol. nalezena na poli destička z parohoviny zdobená rytou výzdobou. Podle průvodních keramických zlomků zužují nálezcí datační interval na konec 12. a počátek 13. stol. (*Dunkel R. u. E. 1974*). Výška destičky činí 61 mm, šířka 31 mm, síla 6,5 mm (obr. 1:II). Horní okraj rozčleňuje středový výběžek, rozšířený směrem k vrcholové partii a na zakončení rozdělený dvojicí zářezů. Po obou bocích výběžku rozlišujeme hrubé stopy, které zřejmě svědčí o jednoduché úpravě skloněné od okrajů destičky ke středovému výběžku. K upevnění destičky sloužila trojice otvorů, umístěných v dolních rozích a v horním výběžku. Vnější konvexní plocha byla vyhlazena, na konkávní straně zůstaly ve zbytcích spongiózy hrubé pracovní stopy. Destičkou prochází dvojice vrtaných otvorů o průměru 8 mm, které směrem dolů rozšířily obdélné průřezy (12 resp. 14×5 mm). Na vnější ploše jsou tyto otvory rámovány dvěma pásy ryté výzdoby, tvořenými dvojicí paralelních rýh a krátkými šikmo se přetínajícími rýhami.

III. – Litoměřice, JV část městského jádra, jedna ze sídlištních poloh v jádru raně středověké aglomerace. Parohovinová destička pochází z objektu, který obsahoval početný keramický soubor, datovaný F. Gabrielem do intervalu let 1150–1250. Výška činí 57 mm, max. šíře 28 mm a síla až 5 mm (obr. 1:III). Horní okraj rozčleňuje trojice výběžků. V rozích obdélné plochy procházejí otvory s měděnými nýty, které na rubové straně přichycují dvě příčné lišty. Mezi lištami a středem prohnuté destičky zůstávají úzké mezery. Horní z lišt byla rozšířena o tři výběžky; středovým výběžkem vlastní destičky i příčné lišty prostupuje otvor. Horní plochy zdvojených výběžků zdobí vždy dva úzké zářezy. Při koncích příčných lišt procházejí vertikální otvory, v nichž se uchovaly stopy železných spojů. Do rubové plochy se zahlubuje oválná prohlubeň o osách 21,5×31 mm, při svislé ose leží dvě drobné jamky. Reliéfní výzdobu na konvexním líci tvoří pohled na architekturu s dvojicí arkádových oblouků, které podpírají zdivo naznačené v rádcích a ukončené reliéfně provedeným cimbuřím. V pravém z arkádových průhledů stojí žena s dlouhým účesem, snad spleteným do copu. Horní

Obr. 1. Středověké parohovinové destičky. I – Hitzacker (Elbe), SRN, a, b destičky, c štítky ze sádrové hmoty (*Wachter 1975, Abb. 6*); II – Sehlis, SRN (*R. u. E. Dunkel 1974, Abb. 4*); III – Litoměřice (*Gabriel – Denkstein 1985*).

část jejího těla zahaluje hladký oděv, od pasu k zemi volně splývá nařasená sukně. Levá ruka je ohnuta v lokti, rýhy vedené od předloktí až k dolní hranici vyobrazení snad naznačují volně splývající součást rukávu. Ruka vystupuje z rukávu a uchopuje látku (?), přicházející od středového sloupu arkády. V levé části reliéfu stojí muž s vlasy k ramenům. Celé jeho tělo i ruce zahaluje šikmo nařasená látka, jejíž okraje se stýkají v mírně prohnuté linii vedené od brady až k zemi. (Za ochotné zpřístupnění i. č. 71290 M Teplice děkuji *dr. F. Gabrielovi*).

Nálezy I, II a III spojuje základní tvarová shoda a totožné či obdobné řešení někdejších spojů. Podle dosavadních hodnocení pocházejí n. I a III z plochých amuletových schránek, zavěšovaných kolem krku (cf. problematiku staročeských návazů, *Němec 1980; Němec-Horálek a kol. 1986*, 326 n.). Pro n. II byl hledán odlišný výklad, destička snad měla tvořit součást výzdoby připojené k nějakému objemnějšímu předmětu, např. skříňce apod. (*R. u. E. Dunkel 1974*, 108; *Wachter 1976*, 129). Vzhledem k výše uvedeným charakteristickým znakům se však domníváme, že i n. II mohl plnit stejnou funkci jako n. I a III. Vyklenutější profil destičky mohl být snadno upraven a za prohnutou stěnou zároveň vznikala větší vnitřní prostor, který již nemusely rozšiřovat oválné prohlubně. Diskuse o interpretaci n. II ovšem probíhá na podstatně nižší důkazové úrovni než u n. I a III. Celkovou rekonstrukční představu dovoluje dvojice destiček n. I, která nepochybně skládala oboustranně zdobenou plochou závěsnou schránku. Nález III ukazuje odlišné řešení. Neúplně uchovanou stranu zřejmě uzavírala dvoukřídlá dvířka, otáčející se na železných stěžejkách zapuštěných do příčných listů (*Gabriel-Denkstein 1985*, 622). S otáčením dvířek snad souvisejí snížené hrany při bocích destičky.

Obsah schránky, tj. vlastní zdroj kouzla, které její nošení mělo zajišťovat, se ani u n. I nepodařilo určit. O povaze obsahu schránek se tedy můžeme jen dohadovat (*B. Wachter in litt. 9. 10. 1987; Gabriel-Denkstein 1985*, 622). Další část interpretace se proto opírá o rozbor výtvarné podoby dochovaných destiček. Prvý ukazatel poskytuje jejich základní tvar a úprava horních okrajů. Destičky ukončují cimbuří a věžovitě výběžky, tedy fortifikační prvky, vyvolávající představu ochrany a obrany. Druhý ukazatel platí pro n. I a III, přináší jej ikonografický rozbor jejich reliéfní výzdoby. Litoměřickou destičkou se právě z tohoto hlediska zabýval V. Denkstein. Ve svém výkladu vyšel ze dvou předpokladů: 1. vzhledem k době vzniku jde zřejmě o součást amuletu náboženského významu, 2. obě postavy patří k sobě jako spoluúčastníci dějového výjevu (*Denkstein 1987a*, 82). Nápadný – dějový – prvek ve vyobrazení tvoří gesto levé ruky ženské postavy. Při srovnání s biblickými texty spojuje V. Denkstein litoměřickou řezbu s novozákonním

uzdravením krvácející ženy, popisovaným v rámci příběhu vzkříšení dcery Jairovy (Mt 9, 20n., Mk 5, 25n., L 8, 43n.). Uvolnění vyobrazených postav vzhledem k biblickému podání vysvětluje odkazem na tradici spojenou s památníkem v Paneadě, jehož koncepce v podstatě slučovala obě dějství novozákonního líčení. Oproti oběma pečlivě vysledovaným tradicím, doloženým bohatou ikonografií, však ženská postava na n. III neklečí, ale stojí a vedle mužské postavy je vyjádřena zcela rovnocenným způsobem. Tento zásadní rozdíl, rozhodně neslučitelný s vlastní podstatou příběhu o uzdravení krvácející ženy, lze stěží vysvětlit poukazem na příliš omezenou plochu reliéfu (*Gabriel-Denkstein 1985*, 624; k postavení středověkých žen stížených hemoragií *Denkstein 1987a*, 84). Diskusi vyvolává i vztah látky dotýkané ženou k mužské postavě, látka totiž přichází od středového sloupu a obrys mužské postavy je právě na přivrácené straně uzavřen ostře rytou linií. Okruh otázek však podstatně rozšiřuje srovnání reliéfů n. I a III. Mnohé rysy obou vyobrazení ženské a mužské figury se nápadně shodují, odpovídá i gesto prostovlasé ženy oblečené do středověké sukně stažené kolem pasu. Uchopení předpokládané látky jasně vyjádřené na n. III je ve druhém případě snad znázorněno v odlišné a méně zřetelné podobě. Základní totožnost obsahu obou reliéfů však považujeme za velmi pravděpodobnou. V tomto případě by schéma zvolené u schránky z Hitzacker závažně ovlivňovalo diskusi o vztahu levé a pravé části litoměřického reliéfu a poznamenávalo předpoklad o jejich přímém dějovém sepětí. Zároveň se domníváme, že nutno ověřit i druhý z předpokladů, jimiž byl veden ikonografický rozbor reliéfu z Litoměřic. Diskusi o smyslu reliéfního vyobrazení zřejmě nelze omezovat jen na oblasti náboženskou. Možnost světské interpretace pravděpodobně přibližuje hřeben z Těšova u Uherského Brodu (*Kučera 1902; Kavan 1958*, 284; k chronologii *Hrubý 1955*, 121). Spojovací destičky hřebene nesou reliéfní výzdobu, kterou V. Denkstein jistě právem považuje za očividně příbuznou nálezů z Litoměřic (tj. i z Hitzacker). Na obou stranách je zobrazena ženská a mužská postava; zvláště muž se nápadně podobá n. III a I, žena však postrádá charakteristické gesto, její ruce úzký reliéf na hřebeni nezachycuje. Reliéfní destičku z Litoměřic a ji příbuzné nálezy by tedy podle našeho názoru bylo třeba podrobit dalšímu rozboru, sledujícímu širší okruh možných souvislostí, zahrnujících i časně projevy kultivovanějšího milostného citu.

Jeden z pozoruhodných aspektů nabízí společenský kontext a geografická distribuce srovnávaných nálezů. Destička z Litoměřic pochází z lokality, která v rámci významné raně středověké aglomerace zaujímal důležitá postavení, nejnověji je právě do těchto míst kladeno sídliště tzv. „prvého založení“ (*Smetana-Gabriel 1984*). Význam hradu Weinberg jsme již

připomněli, dosavadní předběžné zprávy ukazují nápadně vysokou úroveň jeho hmotné kultury, jíž odpovídá i pozlacená parohovinová schránka. Hrubě opracovaná destička z blízkosti vsi Sehlis je spojována se zaniklou vesnicí, keramika z této lokality mj. zachycuje počátky vrcholně středověkého zboží. Jednotlivé nálezy tedy pocházejí z různých společenských prostředí a odrážejí rozdíly v jejich nárocích. Společně přitom patří do citlivého historického období, v němž se střídaly dvě základní etapy středověkého vývoje. Příslušné lokality ovšem dělí značné vzdálenosti, např. Litoměřice a hrad Weinberg sice spojuje labská cesta, odděluje je však zhruba 600 km. Při srovnání litoměřické destičky a těšovského hřebene uvažoval V. Denkstein o jejich domácím původu (*Gabriel-Denkstein 1985*, 623), přiřadí-li ale dolnosaský nález, objevuje se i tato otázka v odlišném světle. Bylo by třeba podrobněji posoudit pracovní stopy a technické detaily, i na dostupných podkladech se však ukazují pozoruhodné vztahy (cf. dvojice jamek v oválných prohlubních na n. I a III).

V prvé řadě ale doufejme, že se podaří upřesnit výklad reliéfní výzdoby parohovinových destiček a tím i odhalit smysl závěsných amuletů, z nichž pocházejí.

Poznámka: Za dodatečnou konzultaci o daném tématu děkuji dr. P. Mrozowskému (Instytut Historii Sztuki i Architektury PAN Warszawa).

Literatura:

- Denkstein, V. 1987a:* K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění, Rozpravy ČSAV, SV, 97/2.
 – *1987b:* Motiv ozdravení haimorroúsy v starokřesťanském a románském umění, Umění XXXV, 473–477.
Dunkel, R. u. E. 1974: Eine spätromanische Turmdarstellung aus Sehlis, Kr. Leipzig, AuF 19, 103–109.
Gabriel, F.-Denkstein, V. 1985: Románský reliéf z Litoměřic, AR XXXVII, 615–627.
Hrubý, V. 1955: Staré Město – velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha.
Kaván, J. 1958: O zpracování a výzdobě kosti u západních Slovanů v době hradištní, VPS II, 253–285.
Kučera, J. 1902: Zprávy o předhistorických nálezech z okolí Uh. Brodu, ČVSMO XIX, 83–98.
Němec, I. 1980: Česká slova někdejší magické terminologie, LF 103, 31–39.
Němec, I.-Horálek, J. a kol. 1986: Dědictví řeči. Praha.
Smetana, J. – Gabriel, F. 1984: Poznámky k problematice počátků města Litoměřic, in: Urbes medii aevi. Praha, 65–85.
Wachter, B. 1972: Bericht über die Probegrabung auf dem Weinberg in Hitzacker (Elbe) in den Jahren 1965/66, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 7, 241–282.

- *1975:* Burghandwerk auf dem Weinberg in Hitzacker (Elbe) – Die Ausgrabung im Jahre 1974, NNU 44, 273–283.
 – *1976:* Mittelalterliche Knochenschnitzarbeiten von der Weinbergburg in Hitzacker (Elbe), Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 4, 123–130.

Zusammenfassung

ZU DEN INTERPRETIERUNGSZUSAMMENHÄNGEN DER MITTELALTERLICHEN RELIEFPLATTE AUS LITOMĚŘICE

Der ikonographischen Untersuchung der Reliefverzierung der hörnerner Platte aus Litoměřice hat V. Denkstein (1987a; *Gabriel-Denkstein 1985*; Abb. 1:III) eine grosse Aufmerksamkeit gewidmet, der seine Darlegung mit der Gesundung der blutenden Frau im Neuen Testament verbunden hat. Deswegen interpretierte er die Platte als ein Bestandteil eines hängenden Amuletts, das vor der Blutung schützen sollte. Der Autor macht auf gewisse Differenzen dieser Darlegung aufmerksam und vor allem erinnert er auf den Fund des Paares von hörnern Platten aus der Niedersächsischen Weinbergburg (*Wachter 1975; 1976*; wir danken herzlich Dr. B. Wachter für ergänzende Informationen; Abb. 1:I). Der Vergleich beider Funde beweist eine enge Verwandtschaft. Das bei dem Kasten von Hitzacker gewählte Schema unterstützt den Zweifel an der direkten Handlungsverbindung des linken und rechten Teiles des Reliefs von Litoměřice (nach Denksteins Darlegung berührt die Frau den Rand des Gewandes des Mannes). In dem generellen Blick ist der Verfasser der Meinung, dass der Fund von Litoměřice noch weiterer ikonographischen Untersuchung unterstellt werden muss, die den breiten Kreis von Zusammenhängen verfolgen wird, der ebenfalls die frühen Äusserungen des kultivierten Liebesgefühles mit einschliessen wird. Eine generelle Möglichkeit der weltlichen Interpretierung kann der Kamm aus Těšov bei Uherský Brod näher bringen, dessen Verzierung offensichtlich den erwähnten Platten nahe liegt (*Gabriel – Denkstein 1985*, Tab. I:2). Der Verfasser erwähnt ebenfalls die Funktionsinterpretierung des Fundes von Sehlis bei Leipzig (*R. u. E. Dunkel 1974*), der – seine Form und sein Verbindungsschema berücksichtigend – aus einem ähnlichen hängenden Amulettkasten stammen konnte.

ROSTISLAV NOVÝ

**DIPLOMATICKÉ POZNÁMKY K DONAČNÍM LISTINÁM
ČESKÝCH KLÁŠTERŮ A KAPITUL
DO KONCE 12. STOLETÍ**

Donační, případně fundační listiny, tykající se českých klášterů a kapitul do konce 12. století, představují důležitý pramenný soubor, který osvětluje v mnohém nejen počátky a vývoj těchto institucí, ale přináší i další závažné informace o vnitropolitickém a společensko-ekonomickém dění na českém teritoriu v období, dokumentovaném nejstaršími písemnými prameny. Předpokladem k všestrannému postihu adekvátnosti historické výpovědi těchto pramenů je přednostně jejich analytické diplomatické určení, a to maximálně exaktními diplomatickými metodami, jejichž hlavní postupy formuloval v širším historickém kontextu naposled *prof. J. Šebánek* (Možnosti dalšího vývoje diplomatiky v rámci historické medievistiky, SPFFBU–C 12, 1965, s. 33–52) a které je v odborné veřejnosti známé jako požadavek stanovení společenské funkce diplomatických produktů. V tomto smyslu se také přistupovalo v poválečném období v dílčích namnoze diplomatických analýzách k jednotlivým typům písemností, případně i jejich provenienčně či příjemecky identickým souborům (srv. *Z. Fiala*, K otázce funkce našich listin do konce 12. století, SPFFBU–C 7, 1960, s. 5–34; *J. Šebánek*, *S. Dušková*, Česká listina v době přemyslovské, SPFFBU–C 11, 1964, s. 51–72; *J. Pražák*, Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách, in: *Pocita V. Vaněčkovi k 70. narozeninám*. Praha 1975, s. 29–40). Dospělo se tak k nespornému naplnění požadavků diplomatické kritiky, ovšem za cenu značného roztříštění těchto poznatků. Účelem následného přehledu je tedy především poskytnutí určitého souhrnu dosavadního stavu znalostí a současně též – v některých případech – i jejich dalšího doplnění.

Není v těchto souvislostech od věci dodat, že se výrazným způsobem o hlubší komparativní a kulturně historické poznání diplomatických pramenů přičinila i právní historie (srv. *E. Ott*, Beiträge zur Rezeptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern, Leipzig 1879; *týž*, Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und

wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters, ZRG-KA 34, 1913, s. 1–107; *M. Boháček*, Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století, SAP 24, 1974, s. 461–486). Jmenovitě tím, že vyjasnila poznáním romanistických vlivů v domácích diplomatických pramenech důvody naprosté priority donačních a fundačních listin ve prospěch církevních ústavů v Čechách právě od 12. století, resp. i důvody vznikání aktových pořízení v období starším. Zdá se, že se v této kooperaci našla cesta k řešení základního dilemmatu české diplomatiky, totiž cesta k určení doby vzniku regulerního listinného pořízení. To je ovšem jen úvaha či námět, který přesahuje rámec faktografického sdělení.

Diplomatické hodnocení fundačních, resp. donačních listin, vzniklých do r. 1200, je samozřejmým předpokladem jejich historického využití, a to přednostně jako zdrojů informací o rozsahu a dislokaci pozemkové držby klášterů a kapitul v přemyslovském státě té doby. Jmenovitě s ohledem na toto funkční poslání celé rozpravy byla upravena i struktura jednotlivých příjemecky určených částí. A to tak, že do jednotlivých odstavců byly soustředěny informace jak o pozemkově vrchnostensky tematizované literatuře historické (*V. Novotný, F. Kloss*), tak zejména práce monografické. Osou každé příjemecky vymezené části je pak více či méně obsírné diplomatické hodnocení pramenů, doprovázené vesměs odkazy na speciální literaturu. Sporadicky uváděná jména patrocinií konventních a kapitulních kostelů mají tu jen stylistické zdůvodnění, neboť soustavné zpracování této problematiky pro uvedené období podal *Zd. Boháč* (Patrocinia kostelů při nejstarších kláštorech a kapitulách v českých zemích, HG 5, 1970, s. 51–77).

Kláštery a kapituly v Čechách, založené do konce 12. stol. a jejich písemnosti diplomatické povahy.

1. Sv. Jiří, Praha; benediktinský ženský klášter

Za knížete Vratislava (915–921) zřízen – podle tradice (srv. *G. Dobner*, Monumenta histor. Boemiae VI., str. 354) – při kostele sv. Jiří sbor kleriků, vedle nichž za Boleslava II. (967, resp. 973–999) povstal ženský klášter, řídící se regulí sv. Benedikta. První abatyší se stala Boleslavova sestra Mlada-Marie (srv. *Kosmas I.*, 22, ed. *Bretholz*, str. 42 n.) K dataci je možno užít též výkladu *Z. Fialy*, Sbor. historický 9, 1962, str. 56 nn o době založení pražského biskupství.

Pro dějiny kláštera srv.: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I., Praha 1864, str. 103 nn.; *J. Lippert*, Social-Geschichte Böhmens II., 1898, str. 51 n; *V. Novotný*, ČD I.2, str. 688 a I.3, str. 66 n. Doba od počátku 13. stol. do konce první třetiny není dokumentována žádným pramenem, který by podal

svědectví o rozsahu klášterního majetku. Protekční privilegium papeže Evžena III. z r. 1145 (*CDB I*, 142) je všeobecné. Kosmovo „*privilegium ecclesie sancti Georgii*“ (*Kosmas I.*, 22) je jinak neznámé. Teprve *CDB II*, 15 a 387 zahajují listinnou tradici. Souhrn klášterního majetku podávají teprve písemnosti, datovatelné velmi neurčitě do prvních desetiletí 13. století (cca 1228): *CDB II*, 378, 379 (chartae autographi instar). Význam bude mít dále jen *CDB II*, 378.

G. Friedrich vyslovil mínění, že listina je spurie, vzniknuvší ve druhé polovici 13. století. *J. Šebánek*, Listina v českém státě doby Václava I., Rozpravy ČSAV 1963, str. 29, pozn. 2 vyslovuje oprávněné přesvědčení, že *CDB II*, 379 „je dokonce ještě mladší, než se domníval *Friedrich*“, což lze vice versa vztahovat do určité míry i na *CDB II*, 378. Viz též *M. Šoltysová*, Problémy listin kláštera sv. Jiří v Praze v době přemyslovské, Folia diplomatica XIV–1, 1965/6, 8–13.

Seznam lokalit v *CDB II*, 378 však souhlasí s oním, který je uveden v protekčním privilegiu papeže Řehoře IX. z 2. VII. 1233 (*CDB III*, 40), čímž je fakticky určen nejzazší terminus ad quem soupisového a tudíž majetkového celku listiny–spurie. Doplnit je nutno, že textovou variantou, zjevně značně pozdnějšího původu, je soupis–opis klášter. majetku vyd. *G. Dobnerem*, c.d., str. 367n z rukopisu 14. stol. Dobnerova rukopisná a *Friedrichova* listinná varianta současně však naznačují, že zjevně existovala předloha (deperditum) pro texty oba, přesněji i pro *CDB III*, 40, resp. jeho podklad.

Vzájemnou konfrontací dochovaných majetkoprávních písemností svatojiřského kláštera do 13. století není možno určit přesnější terminus ad quem vzniku soupisu. Výraznou hranicí zůstává stále papežské privilegium z roku 1233. Seznamenaný rozsah držby pak musíme považovat za stav ante 1233.

Je přirozené, že uváděné lokality i důchody přirůstaly postupně. Srv. pokus u *V. V. Tomka*, Dějepis m. Prahy I., str. 86n. Ze struktury písemnosti *CDB II*, 378 však nelze usuzovat na určení třeba velmi relativní chronologie. Text je zredigován v jednolitý celek, a to na principu správního členění, které terminologicky odpovídá situaci přelomu 12. a 13. století (zvl. srv. *provincia Melnicensis*). O určení, ostatně velmi hypotetické a diskusní, základního majetku kostela sv. Jiří v době předklášterní (tj. pro 1. pol. 10. stol.) se pokusil *A. Frind*, c.d., str. 103nn. a v závislosti na něm pak *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, str. 21. Oba určují původní donaci 10. stol. do okolí pražského hradu: Holousy, Kněžves, Statenice, Bohnice, Votvovice, Šířejovice, Choroušky, Lichoceves, Panen. Břežany, Bořanovice, Doudlebece a Opolany. *Tomek*, c.d., str. 86 pak přikládá zásluhy o prvotní široké obvě-

nění přímo Boleslavu II.; dalším mezníkem je mu pak doba Vladislava I., ante 1145, kdy došlo k potvrzení klášterního majetku listinou.

Domnívám se, že však svatojiřský klášter v době svého založení nějaké speciální vyhrazené vesnice (jako zdroje důchodů) vůbec neměl. Tím spíše to platí o sboru kněží u sv. Jiří před klášterním založením. Umístění kláštera v areálu knížecího sídla, těsný příbuzenský vztah první abatyše ke knížeti, to vše spíše nasvědčuje tomu, že asi v 10. století byla fundace hmotně zajišťována přímo z knížecích prostředků, shromažďovaných ve hradě. K tomu srv. též Břevnov, Ostrov, Sázava, Litomyšl.

Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 12 sq.

2. Břevnov, mužský benediktinský klášter

Klášter založen v Břevnově u Prahy roku 993 Vojtěchem Slavníkovcem a knížetem Boleslavem II. Mnišskou kolonii uvedl do Čech Vojtěch už r. 992 z kláštera Monte Cassino. Záhy po usazení v Břevnově dostala nová fundace papežské protekční privilegium Jana XV., datované 31. květnem 993 (*CDB* I.38).

K dějinám kláštera srv.: *A. Frind*, c.d. I., str. 108 nn; *J. Lippert*, c.d. II., str. 43n, 52; *F. Krásl-J. Ježek*, Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský. Jeho klášter i úcta u lidu. Praha 1898, str. 311–331; *V. Novotný*, ČD I.1, str. 635n; I.3, str. 66n.

Územně majetkový vývoj kláštera do 12. století je doložen vesměs v listinách, jejichž autentičnost je ovšem většinou konfusní:

- A. 993.V.31, protekční privilegium papeže Jana XV., *CDB* I.38
- B. 993.I.14, donační písemnost údajně Boleslava II., *CDB* I.375–spurie.
- C. 993, záznam o důchodech, poskytnutých Boleslavem II. klášteru, *CDB* I.376–fictum.
- D. 1043, bílinský kastelán Eppo daruje ves Sebranice, *CDB* I.378–spurie.
- E. 1045.X.18, donační listina Břetislava I., *CDB* I.379 A, A'; spurie.
- F. 1194, Přemysl I. daruje klášteru ves Chýlice (u Mirošova, okr. Plzeň), *CDB* I.410, spurie.

Rozboru těchto písemností je věnována četná literatura:

G. Friedrich, O privilegiu papeže Jana XV., daném r. 993 klášteru Břevnovskému, ČČH 11, 1905, str. 12–21; *týž*, O dvou nejstarších listinách kláštera Rajhradského; Sbor. k nar. Jar. Golla, Praha 1906, str. 72–80.; *R. Koss*, Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex diplomaticus I, Praha 1911, 51–69; *V. Hrubý*, Falsa břevnovská, ČČH 26, 1920, str. 94–126; *V. Hrubý*, Tři studie k české diplomacie. Brno, 1936, str. 79n; *R. Urbánek*, Legenda tzv.

Kristiána ve vývoji předhusitských legend Ludmílských i Václavských a její autor. I-2, Praha 1948, str. 464–497; *J. Šebánek*, *S. Dušková*, Studie k českému diplomatáři: I. K otázce břevnovských fals (J. Šebánek), SPFFBU II.2–4, 1953, 261–285; *J. Pražák*, Břevnovská deperdita z doby přemyslovské, SPFFBU C 7, 1960, str. 109–123; *J. Šebánek*, *S. Dušková*, Listina v českém státě doby Václava I., Rozpravy ČSAV 73/10, 1963, str. 17–23.

Shrnutí dnešního stavu diplomatického hodnocení písemností A–F: Podle Friedrichova hodnocení z r. 1905 (viz) nebude A, snad kromě imunitní interpolace, nijaké pochybnosti. C je doloženo toliko v tradici, a to v první recensi kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína (*FRB* V., str. 27). Obsahová souvislost s B je evidentní a po srovnání obsahu B s textem 23. kapitoly Pulkavovy kroniky (první recense) zjistíme, že tu došlo pouze k parafrázi B s koruptelou v údajích. C je tudíž evidentní fictum. K tomu srv. též *Z. Fiala*, SPFFBU C7, 1960, str. 19, pozn. 15. Konečně D je pozdní falsum, podle Friedricha ze druhé pol. 13. stol., podle precízního *Šebánkova* zjištění (SPFFBU II. 2–4, str. 269) z 50. let 13. století. Do téhož období se hlásí paleograficky i F.

Pro posouzení vývoje územního rozsahu břevnovského klášterství má zcela mimořádný význam B. a E. Podle *Šebánkova* názoru (SPFFBU II. 2–4, str. 269) je vznik B určitelný paleograficky poměrně přesně do let 1253–55. Sepsání E podle *téhož autora* (*tamtéž*, str. 271 a 281n, pozn. 136) spadá pravděpodobně do širšího úseku: 1230–1260 post. Srovnáme-li po obsahové stránce obě písemnosti, potom geneticky i logicky je třeba klást vznik B před E a tudíž lze také redukovat i dobu sepsání E, pokud jde o terminus a quo, na 1255 post. Neuvedení moravského daru Eppova z D v E tu rozhodně není na závadu a vznik D tím není nijak ovlivňován.

Paleografické určení skutečného sestavení písemností obou (B, E) však zásadně neřeší obsahovou integritu jedné ani druhé. Bližší určení viz shora.

Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 22 sq.

3. Ostrov, mužský benediktinský klášter.

Klášter založen r. 999 Boleslavem II. na ostrově, ležícím ve Vltavě blíže soutoku Sázavy s Vltavou (dnes ostrov sv. Kiliana). Mnišská kolonie přivezena sem z podunajského benediktinského kláštera v Dol. Altaichu.

K dějinám kláštera srv.: *A. Frind*, c.d. I., str. 111 nn; další literatura cit. u *R. Nový*, Ostrovské urbáře z let 1388 a 1390. Sb. Nár. muzea v Praze XV.A, 1961, str. 12nn.

Pro studium vývoje územního rozsahu ostrovského klášterství jsou k dispozici do počátku 13. stol. dvě listiny, shodou okolností obě pozdní falsa:

- A. 1045.X.22 – Břetislav I. daruje klášteru Hrádek u Jílového a připojuje různé svobody, *CDB* I.380
 B. 1205.I.17 – Přemysl I. potvrzuje klášteru jeho pozemkový majetek a uděluje různé svobody, zejména důchody ze soudních pokut, *CDB* II.359.

Diplomatickému rozboru je věnována studie V. Hrubého, *Tři studie k české diplomatice*, Brno 1936, str. 138–144.

Podle Hrubého je A pozdním falsem 18. stol., zhotoveným patrně jako tzv. genealogické falsum K. J. Bienerem z Bienenberka; pro studium je tudíž nepoužitelné. Zcela odlišný význam má však B. Paleograficky náleží sestavení písemnosti podle V. Hrubého do počátku 14. stol. (stejně stanovisko zaujal i J. Šebánek, *Rozpravy ČSAV* 73/10, 1963, str. 28, pozn. 1); podkladem pro vytvoření listiny připsané Přemyslu I. je však soupis klášterního majetku, sestavený pravděpodobně v 50. letech 12. stol., a to opět na základě tradičních záznamů, vzniknuvších snad v určité zredigované podobě někdy kolem r. 1110 (srv. V. Hrubý, *c.d.*, str. 142).

Struktura záznamů, přesná chronologie a jiné další diplomatické indicie vytvářejí z ostrovské písemnosti významnou pomůcku pro analogizování vrstvení zápisů v jiných majetkoprávních falsech starších období. K tomu srv. text shora.

Srv. F. Kloss, *MVGDB* 71, 1933, 28 sq.

4. Sázava, mužský benediktinský klášter.

Klášter založen knížetem Břetislavem I. na místě poustevnické cely poblíž řeky Sázavy nedlouho po roce 1035 (resp. 1034). Díky spontánnímu založení (srv. *FRB* II., str. 244 – Letopis mnicha sázavského) a patrně též i politickým okolnostem se stala Sázava střediskem slovanského církevního ritu, třebaže od samého počátku se klášter řídil observancí řehole benediktinské. V této podobě přetrval sázavský klášter až do 90. let 11. století, kdy (patrně r. 1097) došlo k vypuzení dosavadních mnichů a osazení kláštera novou kolonií benediktinů z kláštera břevnovského, tehdy změněn ritus na latinsko-římský. V této podobě pak existoval klášter po celou předhusitskou dobu.

K dějinám kláštera srv.: A. Frind, *c.d.* I., str. 112n; F. Krás, *Sv. Prokop, jeho klášter a památka v lidu*, Praha 1895; V. Novotný, *Zur böhm. Quellenkunde* II. *Věstník KČSN* 1910, č. 5 (k tomu srv. K. Krofta, *ČČH* 16, 1911, str. 225 nn a V. Novotný, *tamtéž*, str. 361 nn); V. Novotný, *ČD* I.2, str. 55n, 380, 690n; V. Chaloupecký–B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha 1953; V. Šmelhaus, *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství*. *Rozpravy ČSAV* 74/9, 1964, str. 3–10; E. Pražák, in: *Slavia* 55, 1986, s. 19–38.

Pro studium vývoje územního rozsahu sázavského kláštera, od založení až do 12. stol., resp. do r. 1162, je k dispozici toliko Letopis mnicha sázavského (*FRB* II., str. 238–269). Pro přehlednost tyto zmínky uvádím s odkazem na Emlerovu edici ve *FRB* II.:

1. str. 244: *Facta ergo celebri promotione Bracizlaus... flumen videlicet subterfluens a Milobuz usque ad speluncam, que vulgo Zacolnica dicitur, cum pratis et silva circumiacente, principali corroboravit auctoritate.*

... ad extremum quoque ex propria largitione terram, quae circa est, usque ad silvam Strnounc, nec non villam Zcramnik et unum stagnum et structuram lignorum ad piscandum centum denariis comparatam eidem abbati et suis successoribus... contradidit.

(viz též *CDB* I.48, datováno post 1037)

2. str. 252: Líčení zásluh sázav. opata Dětharda, 1097–1133

Praedecessorum suorum auctoritate dotatitia acquisita per ducum terrae praecepta et inconvulsa decreta roborando in perpetuum confirmavit, et per se aucta, scilicet mansiones, possessiones, mancipia, cartulatos, offertos, servos et ancillas, terras et vineas, silvas cum montibus et planitiebus, aquis et aquarum discursibus atque piscariis.

3. str. 258: (Záznam o donaci Přibyslavy, vdovy po Hroznatovi – k r. 1132):

Postquam vero tempus decessionis suae ex hac vita appropinquavit, ... convocatis ad se cunctis suae cognationis natu et honore prioribus, villam Goztivar cum silva adiacente, agris et pratis et omni proprietate sua, quam inibi possidebat, nec non et omnem familiam suam, villam etiam Bosakouic ad hospitale deo et sancto Johanni Baptiste in Zaton, omnibus sius affinibus in id ipsum consentientibus, obtulit et sub legitimis testibus confirmavit.

4. str. 259: (Líčení zásluh sázav. opata Silvestra, 1134/39):

... et quam diligens cura sibi fuerit in meliorandis rebus et emptificandis monasterii. In villa Mnichovici nuncupata basilicam in honorem sancti Michaelis et omnium coelestium virtutum aedificavit.

Srv. F. Kloss, *MVGDB* 71, 1933, 36 sq; J. Bubeník, *K topografii původní pozemkové držby sázavského kláštera*, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 16, 1975, s. 295–302.

5. *Stará Boleslav, kolegiální kapitula sv. Kosmy a Damiána (sv. Václava).*

Založena knížetem Břetislavem I. jako oblace na usmíření za odvezení

ostatků svatých z Hnězdna (1039). Konsekrace kapitul. kostela biskupem Šebířem provedena 19. května 1046 (srv. Kosmas II.13).

K dějinám kapituly srv. *A. Frind, c.d. I.*, str. 124nn; *V. Novotný, ČD I.2*, str. 57nn.

Stav majetku kapituly v 11. stol. zachycen v blíže nedatované listině – *CDB I.382*, jejímž vydavatelem byl údajně kníže Břetislav I.

Editor klade vznik písemnosti rámcově do 12. století a *V. Hrubý* (Tři studie k české diplomatice, str. 73–79), jenž se písemností zabýval jako poslední, určuje její vznik – v dochované podobě – před rok 1131.

Srv. *F. Kloss, MVGDB 71*, 1933, 37 sq; *T. Lalík*, in: Kwartalnik historii kultury materialnej 19, 1971, s. 399–429.

6. Litoměřice, kolegiální kapitula sv. Štěpána.

Kapitula založena knížetem Spytihněvem patrně v letech 1057–8.

K dějinám srv.: *A. Frind, c.d. I.*, str. 128–131; *V. Novotný, ČDI-2*, str. 106nn; *J. Schlenz*, Geschichte des Propsteistiftes St. Stephan in Leitmeritz, Praha 1933; *V. Bartůněk*, Od probošství k biskupství (1057–1957), v: 900 let litoměřické kapituly, Praha 1959, str. 32–71.

Základním pramenem pro studium vývoje kapitulní pozem. držby je trojí vyhotovení tzv. pamětního záznamu o založení o obvěnění kapituly litoměřické – *CDB I.55 A, B, C*. Srv. *F. Kloss, MVGDB 71*, 1933, 38 sq.

Literatura:

G. Friedrich, O zakládací listině kapituly litoměřické. (Prolegomena k české diplomatice I.), Rozpravy ČAVU, Praha 1901; *A. L. Krejčík*, O zakládací listině kapituly litoměřické, ČCH 8, 1902, str. 158–166; *G. Friedrich*, Ještě o zakládací listině kapituly litoměřické, ČCH 8, 1902, str. 166–173; *V. Hrubý*, Tři studie k čes. diplomatice, str. 105–108; *Zd. Kristen*, Pamětní záznam o založení a obvěnění kapituly litoměřické, Acta univ. Pal. Olomucensis – Historica II., 1961, str. 69–97.

CDB I.55 A – Podle zjištění *Kristenova (cit. d.)* jde v případě znění A o záznam, vzniknuvší patrně souběžně se založením kapituly, k čemuž došlo buď 1057 nebo 1058.

Přípisky v dolní části textu (*CDB I.55 A*, str. 59 a 60) byly provedeny v širším časovém mezidobí: od 70. let 12. stol. až do 30. let 13. století.

CDB I.55 B – Úprava textu A podle nové citace ze 70. let 12. století. V této podobě posléze byl text potvrzen Přemyslem Otakarem I. roku 1218 (*CDB II.169*). Podle *Kristenova* mínění (opředeného o hodnocení textu C) nezachycuje znění B. skutečný majetkový stav kapituly z roku 1218.

CDB I.383 C – Kristen soudí, že text C (jakožto kombinace A a B) vznikl v mezidobí 1319–1341.

7. Vyšehrad, kapitula sv. Petra a Pavla.

Kapitula založena z popudu Vratislava kolem r. 1070 (*CDB I.384*). Mimořádného významu nabyla po královské korunovaci Vratislavově r. 1086 jako „*capella regis specialis*“. Tento význam podržela kapitula vyšehradská v podstatě po velkou část 12. století a ve 13. stol. se její proboštové stávali kancléři.

K dějinám kapituly srv.: *A. Frind, c.d. I.*, str. 256–261; *J. Lippert*, Die Wyschehradfrage, MVGDB 32, 1894, str. 213–255; *V. Novotný, ČDI.2*, 142 sq., 283n, pozn. 1; *ČD I.3*, 63 sq.

Majetkové poměry kapituly ve 12. století dokládají listiny:

- A. (1100–1107) – Dar Nemoje (Vršovce): vesnice a čeleď. Záznam aktového charakteru, doložen v konfirmaci Soběslava II. (viz E). *CDB I.100*.
- B. 1130 – Soběslav I. zřizuje v kapitule další tři kanovnické prebendy. *CDB I.111* (konfirmace Václavem I. – 1251. VI.4 – *CDB IV*, 215).
- C. 1144.IV.11 – Protekční privilegium papeže Lucia II. (uvedena zmínka o povinnosti platu kurií ve výši 12 hřiven mince). *CDB I.136*
- D. 1178 – Soběslav II. daruje kapitule vyšehradské újezd sv. Martina (na území Prahy pozd.) a další důchody. *CDB I.287* (konfirmace Přemyslem Otakarem I. – 1222 – *CDB II.230* a Václavem I. – 1251.VI.4 – *CDB IV*, 214).
- E. (1174–78) – Soběslav II. potvrzuje Nemojovu donaci (viz A). *CDB I.288*. (konfirmace Václavem I. 1251.VI.4 – *CDB IV*, 216).
- F. 1185 – Kanovníci vyšehradští dávají souhlas ke směně pozemků lidí kapituly s Markantem. Ten pak daruje kapitule pozlacené svícny, hřivnu stříbra a desátek ze své vinice v Záběhlicích. *CDB I.308*
- G. 1187.V.2 – Kníže Fridrich potvrzuje kapitule vyšehradské držbu svatomartinského újezdu a poskytuje kapitule hospodářskou imunitu. *CDB I.317* (konfirmace Přemysla Otakara I. – 1211.IV. – *CDB II.90*; Václava I. – 1251. VI.4 – *CDB IV*, 218).
- H. 1197.VII.26 – Protekční privilegium papeže Coelestina III., kde výslovně potvrzeno privilegium knížete Fridricha

(viz G). Výše platu kurii zde vytčena 5 hřivnami stříbra ročně; *CDB* I.359.

Spurie:

- I. 1070/V.9 – Papež Alexander II. svoluje, aby kostel vyšehradský byl v církevně správním slova smyslu „*caput totius provincie*“. Zmiňován plat kurii ve výši 12 hřiven; *CDB* I.384.
- J. – Král Vratislav I. zakládá a obvěňuje kapitolu vyšehradskou. *CDB* I.387 A, B1, B2, C (Plat kurii uváděn ve výši 12 hřiven). Konfirmace podle textu B1 a B2 Přemyslem I. r. 1222 – *CDB* II.229 a Václavem I. r. 1251.VI.4. – *CDB* IV.213.
- K. – Soběslav I. zřizuje při kapitule vyšehradské dalších pět kanovnických prebend, které dotuje četnými důchody a připojuje kapitule kapli sv. Vavřince a špitál sv. Maří. (Plat kurii uváděn ve výši 12 hřiven) *CDB* I.393. Listina doložena pouze v konfirmaci Václava I. z 4.VI.1251, *CDB* IV.214.
- L. 1187.V.6 – Kníže Fridrich konfirmuje kapitule vyšehradské držení tzv. Svatačina újezdu na Sázavě a Újezdu sv. Martina v pražském suburbiu: *CDB* I.406. Konfirmace Václavem I. r. 1251.VI.4, *CDB* IV.217.

Diplomatické hodnocení vyšehradských listin provedl vedle *G. Friedricha* – jenž svůj soud o nich vtělil částečně do úvodního registru edice – zvl. *V. Hrubý*, *Tři studie*, str. 151–165 a nejnověji *J. Psíková*, *Příspěvky k diplomacie vyšehradských listin 12. století*, in: *Archivum Trebonense* 73, Třeboň 1973, s. 1–43, jejíž závěry ohledně datování vzniku vyšehradských fals jsou nezávisle shodné s následným výkladem.

Friedrichovo určení vzniku diplomaticky sporných listin je následující: **B** – je opisem archetypu skutečné listiny Soběslava I. V dnešní podobě vzniklo asi kolem polovice 12. století. Písemnost je ověřena pečeti Soběslava II. I – je spurií, vzniknuvší patrně kolem polovice 12. věku. Totéž časové určení se vztahuje i na první (ze čtyř exemplářů) vyhotovení tzv. zakládací listiny krále Vratislava I., zde sigla J. Dodát lze jen, že druhé a třetí vyhotovení (podle *Friedrichova* označení **B1**, **B2**) datuje editor před konec 12. století a posléze čtvrté znění (**C**) podle konfirmace v *CDB* II., 229 zcela pevně cca 1222 post. Do stejné doby klade též Soběslavovu písemnost **K** a o **L** hovoří jako produktu počátku 13. století.

V. Hrubý zaměřil svou pozornost zejména na vysvětlení vzniku Vratislavovy listiny (zde J) v jejím znění *CDB* I.387 A. Nevyhnul se potom ovšem zásahu do celkové chronologické struktury vyšehradských písemností 12.

století – v té podobě, kterou jim dal *G. Friedrich*. Ve smyslu svého základního názoru na vznik písemného pořízení v Čechách předpokládal *V. Hrubý* existenci skutečné listiny Vratislavovy, ale z doby knížecí, kterou kladl do let 1074–1085. Tato listina byla po r. 1178 přetvořena do dnešní podoby ve znění *CDB* I.387 A. Za první bezpečně pravou listinu vyšehradskou považuje až zlistinění daru svatomartinského újezdu – **D**. Teprve po této listině přichází **B**, tedy post 1178, na které navazuje **J**. Výrazné stylistické shody mezi **J** a **K**, zjištěné *V. Hrubým*, potom celý falsátorský systém uzavírají.

Za nesporně pozitivní zisk Hrubého rozboru vyšehradských listin je třeba považovat právě určení závislosti **K** na **J**. Posouvání **B** a **J** za **D**, tj. post 1178, nenalézá však opory zejména v paleografickém ohledu.

Vezmou-li se pro srovnání písemnosti **B**, **D**, **E** a **J** ve znění prvním, lze předem vyloučit **D**, které do vyšehradského okruhu vůbec nezapadá. **E**, datovanou *G. Friedrichem* rámcově do let 1174–8, lze pak shodně s *V. Novotným* (*ČD* I.2, str. 1030) vložit přesněji do let 1174–5. A to i z věcných důvodů, souvisejících s konfirmací Nemojovy donace (*CDB* I.100). V těchto souvislostech upozorňuji též na donace téhož Nemoje klášteru doksanskému (srv. *J. Pražák*, *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace* z r. 1276, *SAP* V–I, 1955, zvl. s. 180 a 198n), kdy spor byl patrně řešen konfirmací pro Vyšehrad, již následovala dohoda o směně s klášterem doksanským.

Písemnost **B** se hlásí sama k roku 1130, a to i podle svědectví o tehdy Soběslavem I. zřízených pěti kanovnických prebend. Ačkoliv je v (heraldicky) levém dolním rohu ponecháno místo k přitisknutí pečeti – a s tím se nepochybně při sestavování listiny počítalo – zůstala pergamenová blána neověřena až do 70. let 12. století, kdy ji ověřil přivěšením své pečeti Soběslav II. To vedlo nepochybně *G. Friedricha* k pochybnostem o listině, kterou pak označil jakožto opis archetypu, vzniknuvší kolem polovice 12. století. Srovnáme-li však úvodní passus této listiny (tj. *CDB* I.111) s textem tzv. kanovníka vyšehradského (*FRB* II., str. 206n), najdeme tu řadu stylistických souvislostí, které vyvolávají četné otázky; především o časovém vztahu obou pramenů. Je však málo pravděpodobné, že by *CDB* I.111 svým dochovaným textem mohla ovlivňovat naprosto nezávislý výklad kronikářský, i když nelze tento fakt vylučovat. Vysvětlení by tudíž mohlo spočívat spíše v obráceném poměru: že totiž text *CDB* I.111 je odvozen z kronikářského líčení zásluh Soběslavových. Zejména ovšem proto, že prakticky dar Soběslavův je vtělen už v textu tzv. zakládací listiny Vratislavovy (*CDB* I.387 A) a listina *CDB* I.111 působí jako svým způsobem nadbytečná. Za těchto okolností by bylo možno klást její vznik (spolu s *G. Friedrichem*) až do doby po r. 1142. Tj. po datu, kdy byl také letopis tzv. Kanovníka vyšehradského ukončen (viz nejnověji *F. Link*, *ČsČH* 9, 1961, 559nn).

Protože však paleografický ohlas písaře *CDB I.111* i ruky *CDB I.28* je zjištěl v tzv. zakládací listině Vratislavově (*CDB I.387 A*), je třeba zatím klást její vznik zcela bezpečně před vznik *B* a tedy nejméně před rok 1142, resp. tento rok považovat za terminus ad quem vzniku *CDB I.387 A*. Textové shody mezi *CDB I.387 A* a Kanovníkem vyšehradským je potom nutno vysvětlovat prioritou *CDB I.387 A*. *CDB I.111* bude však třeba posunout směrem ke konci 12. stol., neboť i znění *CDB I.387 B1* a *B2* jsou starší této (Srv. *R. Nový*, Listiny praž. biskupů XI.–XIV. stol. Praha 1960, 113, pozn. 229). Z dalších spurií přichází v úvahu *K*, jejíž vznik limituje logicky *CDB I.111* (zde *B*) jako terminus a quo. Horní hranici určuje platnost zmínky o 12 hřivnovém censu papeži, který byl změněn 1197 (*CDB I.359*, zde *H*). Vznik listiny lze tudíž klást rámcově do druhé polovice 12. stol. Pokud jde o *L*, přejímající s tolerancí dataci *G*, nutno dobu vzniku vymezit post 1211 (*CDB II.90*) a ante 4.VI.1251 (*CDB IV.217*). Zásadně tedy do první čtvrti až poloviny 13. stol.

Chronologii vyšehradských listin lze s použitím uvedených sigel – stanovit tudíž takto: *A* (aktový záznam Nemojovy donace), *J* (*CDB I.387 A*), *C*, *B* (*CDB I.111* – cca pol. 12. stol.), *D*, *E*, *F*, *G*, *K*, *H*, *L*.

Vývoj pozemkové držby kapituly uvádí *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 42 sq.

8. Klášter benediktinů, sv. Vavřinec – Opatovice n. Labem.

Založen králem Vratislavem I. r. 1086/7 z původní břevnovské cely.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens, I., 263 sq; *V. Novotný*, ČD I–2, 284 sq; *Em. Nohejlová*, Příběhy kláštera opatovického. Praha 1925, passim.

O založení a původním obvěnění kláštera se zmiňuje tzv. zakládací listina, datovaná k r. 1073 (*CDB I.386*). Z období před r. 1200 pochází ještě písemná tradice o Kochanově daru, uvedená v rukopisu Hradišsko-opatovických annálů, cod. 395 ÖNB-Wien, fol. 83 a (*CDB I.364*).

Literatura: *J. Kalousek*, Závěť Kochanova. ČČH 7, 1901, 203; *V. Hrubý*, Tři studie k české diplomatice. Brno 1936, 131–138; *R. Nový*, ČsČH 8, 1960, s. 894n.

Datace tzv. zakládací listiny k r. 1073 je nesprávná, jakož i celá písemnost v dnešní podobě je produktem druhé polovice 12. stol. Uváděné konkurenty (viz *V. Novotný*, ČD I–2, 285, pozn 2) odpovídají roku 1086. Diplomaticky vznikla listina někdy po roce 1163 (*V. Hrubý*, l. c.) na základě písemného záznamu z doby založení. Zda tento pramen měl listinnou podobu (jak naznačuje *V. Hrubý*, l. c.) nelze říci. Dataci vzniku falsa do 2. pol. 12. stol. podporují i určité souvislosti mezi *CDB I.386*, Kochanovou závětí (*CDB I.364*) a textem samotných Annálů hradišsko-opatovických (viz *CDB I*,

p.371, ř. 6–16). Písemnost ani v dnešní podobě nemá ráz „tradiční“ listiny a reprodukuje zjevně celistvě původní donaci z 80. let 11. stol.

Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 58 sq.

9. Klášter benediktinů, P. Marie v Kladrubech.

Založen Vladislavem I. r. 1115 a osazen mnišskou kolonií z kláštera Zwiefalten.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I., 264 sq; *V. Novotný*, Začátky kláštera Kladrubského a jeho nejstarší listiny. Praha 1932; *týž.*, ČD I–2, 693 sq.

K poznání růstu donací ve prospěch kláštera ve 12. stol. je k dispozici celkem šest listin, z nichž čtyři jsou falsa.

A – 1177, únor, *CDB I*, 279: Soběslav II. daruje klášteru újezd mezi tokem Mže, Suché a Trnové a současně i louky v Sedlišti. Dochována ve dvojím vyhotovení: *A* (psal kancelář. písař Soběslava II., který je autorem *CDB I.287* z 1178 pro Vyšehrad) a *A* (písař neznámý).

B – (1198.VI.22.XII.6), *CDB I*, 363: Kníže Vladislav potvrzuje klášteru koupi vsi Bděněves, kterou prodal Zdislav.

C – 1115, *CDB I*, 390: Zakládací listina Vladislava I. Doložena ve třech vyhotoveních: *A* (podle *G. Friedricha* psáno rukou poč. 13. stol.), *B1* a *B2* (rovněž podle *G. Friedricha* ruka z počátku 13. stol.).

D – 1183 – *CDB I*, 403: Kníže Bedřich potvrzuje klášteru desátkovou imunitu (podle *G. Friedricha* falsum 13. stol.).

E – 1186, *CDB I*, 405: Kníže Bedřich obnovuje a konfirmuje různé dary, které klášter získal. Text listiny doložen ve 4 vyhotoveních: *A* (instrumentum autographi ad instar, podle *G. Friedricha* psáno rukou polov. 13. stol.), *B* (opis v Liber privileg. rukou 17. stol.), *C* a *C1* (opisy tamtéž) a *D*, *D1*.

F – ?, *CDB I*, 409: Kníže Bedřich poskytuje klášteru rozsáhlou hospodářskou imunitu. (Podle *G. Friedricha* falsum patrně 13. stol.).

V určitém vztahu k těmto listinám (zvl. k *E*) jsou ještě dva aktové záznamy z let 1158–1166: prohlášení Hartmana z Mírkova (*CDB I*, 268) a pořízení Benedovy dcery (srv. *J. Pražák*, Ke kritice českých aktů XII. století. SAP VIII–1, 1958, 151: edice).

Literatura: *R. Koss*, Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex diplomaticus I., Praha 1911, 70–87; *V. Novotný*, Začátky kláštera Kladrubského a jeho nejstarší listiny. Praha 1932; *V. Hrubý*, Tři studie k české diplomatice. Brno 1936, 86–105; *S. Dušková*, Studie k českému diplomatáři: Listiny kladrubské. SPFFBU II–2–4, 1953, 285–303; *J. Pražák*, SAP VIII–1, 130–153.

V. Hrubým stanovenou genetickou řadu listin-fals (1186 A–1115 B–1186

B-1115 A) přijímá i *S. Dušková* v cit. studii. Jistým problémem však je, že texty A – B – C – D, resp. A a B listiny 1186 nejsou věcně srovnatelné v této genetické řadě. A je úplnější nežli B, který však nese při uvedení Chrástu (*CDB I*, p. 435 sq.) *faktickou variantu*. Znění C je fragmentární a paralelní s A je v podstatě jediné D, které je ovšem širší o další údaje. Tyto difference lze logicky vyložit jediné tak, že texty 1186 A a 1186 B měly společnou předlohu, jejímž adekvátnějším opisem je 1186 B. Znění 1186 A je potom mladší B. Řadu, stanovenou *V. Hrubým*, nutno proto změnit takto: 1186 B – 1115 B – 1186 A – 1115 A. Při tom lze předpokládat, že znění 1186 B a listina 1115 B byly sestaveny ve velmi krátkém sledu za sebou, ne-li zcela souběžně. Dataci vzniku, kterou uvádí *S. Dušková*, tj. zhruba poslední čtvrt 12. stol. (resp. post 1186), lze přijmout jako nespornou.

Vývoj pozemkové držby kláštera viz *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 61 sq. *E. Kubů*, Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské, HG 18, 1979, s. 205–232.

10. *Postoloprty, benediktinský klášter P. Marie.*

Založen v první čtvrti 12. stol. (přesné datum neznámo). Jako existující uváděn již v 1.1119–22.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I., 268 sq; *J. Lippert*, Sozialgeschichte Böhmens II., 51; *V. Novotný*, ČD I–2, 695.

Do poč. 13. stol. listinné prameny neexistují žádné. O rozsahu klášterní pozemkové držby nelze proto pro toto období povědět nic. Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 67 sq.

11. *Sadská, koleg. kapitula sv. Apolináře.*

Za zakladatele považován (na základě pozdní tradice) kníže Bořivoj II. První zpráva o Sadské(?) je k r. 1124 (*Herbordi Vita Ottonis*, MGH – SS XII, 779). Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I., 261 sq; *F. Vacek*, Soc. děj. čes., 422 sq; *V. Novotný*, ČD I–2, 687.

Nedostatek písemných pramenů nedovoluje konstatovat původní obvěnění kapituly ve 12. stol., srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 57 sq.

12. *Mělník, kolegiát. kapitula sv. Petra*

Doba vzniku koleg. kapituly nejasná (uváděno i datum 1086). K r. 1125 uváděn probošt Šebř, jemuž Kosmas připsal své kronikářské dílo. Zda v těchto souvislostech lze uvažovat i o existenci kapituly v první čtvrti 12. stol., není jisté. Názory se tu rozcházejí.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 250 sq; *Fr. Vacek*, Soc. děj. čes., 422; *V. Novotný*, ČD I–2, 687.

Jedinou, blíže zatím neidentifikovatelnou zprávou je darování šlechtice Střezivoje ze třetí čtvrti 12. stol. kostelu. Viz SAP VI–1, 1956, 168 sq, pozn. 6 Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 41 sq.

13. *Vilémov, benediktin. klášter sv. Petra a Pavla*

Podle pozdnější tradice založen klášter šlechtici Vilémem a Heřmanem (ze Sulzbachu) někdy kolem r. 1121.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 266 sq; *Fr. Vacek*, Soc. děj. čes., 439; *V. Novotný*, ČD I–2, 696 sq; *J. Kurka*, Archidiakonáty, 178 sq; *Č. Sameš*, Klášter Vilémovský. Praha 1934, 10 sq.

Písemné prameny z doby před poč. 13. stol. nejsou k dispozici. K pozemkové držbě viz též *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 68.

14. *Želiv*

1139 založil kníže Soběslav I. benediktin. klášter, který byl 1144 postoupen pražskému biskupství. Biskup Daniel I. zaměnil benediktiny (přišedší sem ze sázav. kláštera) asi v r. 1149 řádem novým. Téhož roku tam usazena kolonie mnichů premonstrátského řádu ze Steinfeldu.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 283 sq; *O. K. Čermák*, Premonstráti v Čechách a na Moravě (Praha 1877), 203 sq; *J. Kurka*, Archidiakonáty, 123 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 85 sq.

Rozsah klášterního majetku přibližně k poč. 13. stol. dovoluje rekonstruovat konfirmace papeže Honorio III. z 8. V. 1226 – *CDB II*, 281. Výklad této písemnosti podali *J. Turek*, *L. Kopáč*, Místopis klášterství želivského kolem r. 1200. ČSPSČ 49/50, 1941–2, 196–217. Vývoj pozemkové držby uvádí *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 68 sq.

15. *Strahov – Mons Sion, premonstrátský klášter*

Z podnětu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka založil klášter kníže Vladislav II. spolu se svojí chotí v r. 1140, ačkoliv přípravy se daly nepochybně již dříve. (První mniši z kláštera ve Steinfeldu přišli již v r. 1138).

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 274 sq; *O. K. Čermák*, Premonstráti, 1 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 73, sq; *R. Nový*, Strahovský urbář z roku 1410, in: Zápisky katedry čsl. dějin a archív. studia 6, 1963, str. 45 sq.

Základní informaci o původním obvěnění kláštera uvádí listina Jindřicha Zdíka, datovaná nejnověji rámcově lety 1143–1144 poč. roku, *CDB I*, 156, dochovaná v neúplném prepisu v rkp. strahovského urbáře z r. 1410. Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 70 sq. K listině srv. *J. Bistrický*, Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka. SAP XXXIII–1, 1983, zvl. s. 54n a s. 69–73 (edice).

16. Sedlec, P. Marie, cisterciácký klášter

Na přímluvu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka a se svolením knížete Vladislava II. i z pražského biskupa Otty založil klášter šlechtic Miroslav kolem r. 1142 (viz *V. Novotný*, ČD I–3, 113, pozn. 2), povolav kolonii mnichů z kláštera waldsaského.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 288 sq.; *J. Čelakovský*, Klášter sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými. Praha 1916; *V. Novotný*, ČD I–3, 112 sq.; *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 82 sq. *J. Čechura*, Hospodářský vývoj sedleckého kláštera do roku 1346. Muzeum a současnost 5, 1982, s. 39–72.

Nesporná zakladací listina, poskytující informaci o pozemkové držbě kláštera, je datována rámcově do let 1142–1148. VII.10, *CDB* II, 155.

17. Doksany, P. Marie, ženský premonstrátský klášter

Klášter založen v r. 1144 druhou chotí knížete Vladislava II. Gertrudou po vzoru kláštera Strahovského. Proboštem kláštera byl vždy některý ze strahovských kanovníků. Prvotní kolonie řeholnic uvedena sem z Dunwaldu v Porýní.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 278 sq.; *O. K. Čermák*, Premonstráti, 131 sq.; *V. Novotný*, ČD I–3, 76 sq.

Základní informaci o vývoji pozemkové držby kláštera podává mimo zmínky v *CDB* I, 285 (1175–1178) konfirmace všech dosavadních darů králem Přemyslem Otakarem I, z r. 1226, *CDB* II, 286. K výkladu listiny srv. *Zd. Kristen*, Neznámé – „zpadělané“ – znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter Doksanský z r. 1226. Sbor. Vys. šk. pedagog. v Olomouci – Historie 2, 1955, 89–110; *J. Pražák*, Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276. SAP V–1, 1955, 159–203. Srv. též *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 71 sq.

18. Plasy, cisterciácký klášter

Klášter byl založen v letech 1144 a 1145 knížetem Vladislavem II. a osazen mnišskou kolonií z kláštera v Langheimu.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 292 sq.; *V. Novotný*, ČD I–3, 114; *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 83 sq.; *J. Čechura*, Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské. HG 18, 1979, s. 233–306.

Informace o růstu klášterního jmění poskytuje řada písemností z 12. stol., vesměs zcela nesporných: *CDB* I, 278 (1975); 296 (1180–1182, III.25); 300 (1183); 301 (1183); 304 (1184); 307 (1185.VI.17); 322 (1189.VI.15); 325 (1190.X.1); 336 (1192); 342 (1193); 343 (1193); 344 (1192–1193.VI.); 348 (1194.IX.30). Jedinou známou výjimku tvoří spurie *CDB* I, 396, datovaná 5.

VIII. 1146, již kníže Vladislav II. potvrzuje klášteru dar četných vesnic a čeledí. V podobě, ve které se písemnost dochovala, jde nesporně o falsum, zhotovené koncem 12. stol. (shrnutí literatury viz *R. Koss*, Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex Diplomaticus I, Praha 1911, 14–50 a *V. Hrubý*, Tři studie k české diplomatice. Brno 1936, 144–148, který se také pokusil stanovit původní text listiny).

19. Nepomuk, cisterciácký klášter

Datum založení kláštera ne zcela přesně kladeno k letům 1144–5. Zakladatel není znám rovněž. Mnišská kolonie přišla z Ebrachu. Z Nepomuku též založeno proboštví Svaté pole (*Sacer campus*) u Hradce Král. kolem polovice 12. stol. (srv. *J. Kurka*, Začátky klášterů sázavského, opatovského, podlažického, svatopolského a sezemského. Praha 1913, 23 sq; *Id.*, Archidiakonáty, 1904 sq.).

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 291 sq.; *V. Novotný*, ČD I–3, 118 sq.

Písemné prameny pro určení rozsahu klášterního majetku před počátkem 13. stol. (ale i později) se nedochovaly.

20. Litomyšl, premonstrátský klášter

Klášter založen z podnětu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka knížetem Vladislavem II. před r. 1150 (patrně kolem r. 1145). Který byl mateřský klášter známo není, s jistotou pravděpodobností lze usuzovat na klášter strahovský, nikoliv na Želiv.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 285; *O. K. Čermák*, Premonstráti, 175 sq; *Zd. Nejedlý*, Dějiny města Litomyšle a okolí. Litomyšl 1903; *J. Kurka*, Archidiakonáty, 593 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 83 sq.

Ze 12. stol. pochází jediná písemnost, podávající zprávu o stavu majetků kláštera k datu 20. I. 1167 (*CDB* I, 399). V dochované podobě je však tato listina spurií, vzniknuvší s největší pravděpodobností někdy koncem 12. století. K otázce diplomatického hodnocení srv. *R. Koss*, Kritische Bemerkungen zu Friedrichs Codex diplomaticus I, Praha 1911, 14–50; *V. Hrubý*, Tři studie k čes. diplomatice, 108–118 a zvl. *J. Pražák*, Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I., in: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. Pardubice 1959, 9–32. K pozemkové držbě kláštera viz *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 63 sq.

21. Louňovice pod Blaníkem, ženský premonstrátský klášter

Klášter, založený nejspíše v r. 1149 želivským opatem Gotšalkem a lékařem Jindřichem, premonstrátským mnichem, byl odnoží želivského

kláštera, se kterým byl zjevně po dlouhou dobu spojen církevně správně. Počátek konventu tvořila kolonie jeptišek, přišedších z kláštera Dunwald v dolním Porýní.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 284 sq; *O. K. Čermák*, Premonstráti, 239 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 89 sq.

Písemné prameny pro určení rozsahu klášterního majetku před počátkem 13. stol. se nedochovaly. Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 76 sq.

22. Podlažice, benediktinský klášter.

Klášter v Podlažicích na Chrudimsku vznikl z původní celly břevnovského kláštera na základě donací šlechtice Vrbaty někdy před r. 1160. Se svým mateřským klášterem byla nová fundace spojena velmi těsně. Není vyloučeno, že se sem uchýlili benediktini, vypuzení kol. r. 1145 z Litomyšle (viz *J. Kurka*, *l.c.*).

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 267 sq; *J. Kurka*, Začátky některých opatství . . . , Praha 1913, 19 sq; *Id.*, Archidiakonáty, 619 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 69 sq.

Listinné prameny před počátkem 13. stol. nejsou k dispozici. Zprávy o donacích přináší v určité míře i tzv. Nekrologium Podlažické, vzniknuvší před polovicí 13. stol. (Ed. *B. Dudík*, Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Brünn 1852, 403–428).

23. Teplice, sv. Jan Křtitel, ženský benediktinský klášter.

Klášter založen mezi lety 1160–1167 druhou chotí krále Vladislava II. Juditou Duryňskou za přispění jak samotného krále, tak také pražského biskupa Daniela I.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 311 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 70 sq. Listinné prameny před počátkem 13. stol. (ale i v následujícím století) nejsou k dispozici.

24. Praha, Johanité u P. Marie pod řetězem.

Z podnětu kancléře Gervasia a jeho vnuka Martina založil král Vladislav v pražském podhradí (poblíž Juditina mostu) před r. 1169 klášter se špitálem tehdy modního rytířského řádu Johannitů. Špitál se rychle rozvíjel a přibližně k r. 1182 již existovaly pobočné instituce: klášter ženské větve řádu v Manětíně a komenda Johannitů v Kadani.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 303 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 127 sq. Listinných pramenů pro zkoumání majetkového rozvoje špitálu pro období před počátkem 13. stol. je celá řada. Valná většina z nich jsou listiny vesměs diplomaticky nesporné: *CDB* I, 245 (nedatovaná, relat.

datace 1158–1169); 246 (1169); 310 (1186.IV.23) *G. Friedrich* označil písemnost za „*dubiae fidei*“. *V. Hrubý*, Tři studie k čes. diplomacie, 121 odmítá takové označení a pokládá písemnost za plně věrohodnou; 312 (1186); 313 (cc. 1186); 318 (ante 1188); 320 (1188); 323 (1189); 332 (1191.XI.12); 333 (1192.IV.12); 349 (1194).

Podle určení *G. Friedricha* písemnosti *CDB* I, 402 (datované 1183) a *CDB* I, 404 (datované 1185) jsou falsa. Listina první vznikla přibližně kolem polovice 13. stol., druhá až ke konci 13. stol. Chronologii vzniku potvrdil *V. Hrubý*, Tři studie k čes. diplomacie, 127 s vysvětlením důvodů padělání: fakticita listin – pokud se týká pozemkové držby je odvislá od nesporných listin pro pražské Johanity – hlavní důvod spočíval v uvedení imunitní pasáže. K vývoji pozemkové držby srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 89 sq.

25. Mnichovo Hradiště, mužský cisterciácký klášter.

Založení kláštera, který byl fundací šlechtickou (Markvartici), spadá s největší pravděpodobností až do 80. let 12. stol. (ante 1184). Mniši dovezeni sem z kláštera v Plasích. Domněnky, že by vzniknul tento klášter souběžně s mateřským klášterem v Plasích nemají v pramenech opory.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 295; *J. V. Šimák*, Počátky kláštera Hradiště n. Jiz., VČA 20, 357 sq; *Id.*, Paměti okresu mnichovohradištského, Mn. Hradiště 1917, 21 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 117 sq.

Písemnosti o pozemkověvlastnických poměrech kláštera nejsou pro období do poč. 13. stol. dochovány. Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 87 sq.

26. Milevsko, mužský premonstrátský klášter.

Úmysl založit klášter pojal český šlechtic Jiří z Milevska již v r. 1184. Teprve v r. 1187 přišla do nového prostředí pod vedením opata Jarlocha mnišská kolonie ze Želiva.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 285 sq; *O. K. Čermák*, Premonstráti, 307 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 98 sq. Přehledně *K. Dolista*, Achthundert Jahre Kloster Milevsko (Tschechoslowakei) 1187–1987. in: *Annalecta Premonstratensia* 63, 1987, s. 254–258.

Nepřímé svědectví o prvotním obvěnění kláštera podává listina *CDB* I, 303 z r. 1184 o směně několika biskupských vsí s osadami Jiřího z Milevska. Účel směny verifikuje však jasně *CDB* II, 126 z 1216.VI.20. Listiny jsou diplomaticky nesporné. Srv. *F. Kloss*, MVGDB 71, 1933, 77 sq. Srv. též *V. Kotek*, Příspěvky k nejstarším dějinám osídlení milevského okresu. SbVŠP Olomouc – Historie 2, 1955, s. 111–120.

27. Zderaz, klášter Křížovníků Božího hrobu.

Klášter v Praze na Zderaze založen patrně v r. 1188 (srv. *CDB I*, 319; 322). Bezpečně nelze určit, zda šlo o šlechtickou fundaci Kojaty a Všeboha Hraběšiců, kteří v první čtvrti 13. stol. klášter bohatě dotovali. Záhy po založení (1191) se dostal klášter, díky konfúznímu daru patnácti vsí (Manětínsko) matky Petra, bratra Milhostova (viz *V. Novotný*, ČD I–3, 131) do sporů s Johanitami (*CDB I*, 332). Výsledek sporu neznám, patrně skončil v neprospěch kláštera.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 330 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 132 sq;

Listinné prameny o obvěnění kláštera pocházejí vesměs až z poč. 13. stol. Mimo nesporných listin *CDB II*, 302; 303 z r. 1227 se objevuje sporná písemnost *CDB II*, 349, datovaná k r. 1197 o daru vsi Chotěšice a *CDB II*, 350, datovaná rokem 1199. Listiny v podobě, ve které se dochovaly, jsou evidentními falsy z konce 13. stol. Mimo údajů o darech lze považovat za pozitivní faktografický zisk uvedení donátorů nové fundace ještě ve 12. stol., jmenovitě Hroznaty Kadeřavého.

28. Teplá, mužský premonstrátský klášter.

Zakladatelem kláštera se stal Hroznata, syn Sezemův, učiniv v r. 1191 po nenastoupené cestě do Jerusalema v Římě slib, že zřídí v Čechách klášter. Po návratu, přistoupil k uskutečnění slibu a v r. 1193 fundaci oficiálně provedl. Základem premonstrátské kolonie se stali mniši ze Strahova. Po r. 1195 se rozhodl opakovat svůj záměr putovat v řadách křížáků opět do Jerusalema a při této příležitosti pořídil testamentární odkaz veškerého svého majetku ve prospěch vlastní fundace. (Viz Život blahoslaveného Hroznaty. *FRB I*, 369–383). Po návratu z neuskutečněního tažení se stal řeholníkem a později proboštem kláštera v Teplé (od r. 1207, *CDB II*, 67, kdy zmiňován v této funkci prvně).

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 335 sq; *O. K. Čermák*, Premonstráti, 353 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 105 sq.

Základní informaci o pozemkovém vybavení nové fundace poskytují dvě listiny. Jednak testament fundátora Hroznaty z r. 1197 (*CDB I*, 357), jednak jeho potvrzení a rozmnožení daru o území mezi Žandovem a pohraničním lesem v listině knížete–biskupa Jindřicha Břetislava z r. 1197 rovněž (*CDB I*, 358. K tomu viz též papežskou confirmaci obvěnění papežem Coelestinem III. ze 7. VIII. 1197, *CDB I*, 360). Nikoliv bez významu v ekonomickém slova smyslu je posléze papežské svolení k poskytnutí odpustků všem návštěvníkům kláštera v den konsekrace kostela (*CDB I*, 362, ze 7. VIII. 1197). Pravost Hroznatova testamentu – fundační listiny kláštera, stejně jako

confirmace – donace knížete–biskupa Jindřicha Břetislava (1197) ověřila nejnověji v širokém kontextu *Kv. Haubertová*, O nejstarších tepelských listinách. (Vyd. StOA Plzeň) Plzeň 1981 (str. 24 + 5 obr. příl.). Srv. *F. Kloss*, *MVGDB* 71, 1933, 79 sq.

V těchto souvislostech lze připomenout, že z okruhu Hroznatovy rodiny vzešel i podnět ke zřízení ženského premonstrátského kláštera v Chotěšově na počátku 13. stol. (srv. *V. Novotný*, ČD I–3, 109 sq).

29. Maššov (Osek), cisterciácký klášter.

Kolem r. 1191 šlechtic Milhost pojal úmysl založit klášter cisterciáckého řádu na statcích, které mu v severozápadních Čechách náležely. (Již dříve došlo k jednání s Johanitami, viz lit.). Vyžádal si proto řeholní komunitu ve Waldsasském klášteře, jíž určil za sídlo Maššov. V březnu 1192 dorazili řeholníci do vykázané oblasti. Záhy došlo ke sporům o postoupené statky (obdobně jako v případě johannitském) a v r. 1197 byl Maššov opuštěn. Konvent v čele s opatem Ruthardem využil nabídky jiného severočeského šlechtice Slavka z rodu Hraběšiců a usadil se v nově vykázaném místě – v Oseku v podhůří Krušných hor.

Literatura: *A. Frind*, Kirchengeschichte Böhmens I, 318 sq; *V. Novotný*, ČD I–3, 1231 sq.

Rozsah klášterství mašovského zachycuje confirmace knížete–biskupa Jindřicha Břetislava z 20. VI. 1196, *CDB I*, 355, která je diplomaticky nesporná. Srv. *F. Kloss*, *MVGDB* 71, 1933, 87 sq; *J. Čechura*, Počátky osekého kláštera – mnišská kolonie v Mašově. Památky–příroda–život. Vlastivěd. čtvrtletník Chomutovska 10, 1978, s. 53–60.

Zusammenfassung

DIPLOMATISCHE BEMERKUNGEN ZU DEN DONATIONSURKUNDEN DER BÖHMISCHEN KLÖSTER UND KAPITEL BIS ZUM ENDE DES 12. JAHRHUNDERTS.

In der vorliegenden Arbeit summiert der Autor bisher erschienene Resultate der diplomatischen Forschung der Donations bzw. Gründungsurkunden und zu einigen Empfänger-Gruppen fügt er auch seine kritischen Anmerkungen zu. Es handelt sich um Urkundenmaterial verschiedener Aussteller, nämlich der böhmischen Fürsten und Könige, direkt oder approximativ vor 1200 datiert. Im jeden Absatz sind folgende Angaben: Name des Empfängers, kurze geschichtliche Information, dann kurzgefasste diplomatische Überprüfung des Urkundenmaterials mit der Hinweisung an bisherige Fachliteratur und historische Bearbeitung der Grundherrschaftsentwicklung, angeführt. Im Falle der Fälschungen war der Autor bestrebt zu der approximativen Zeiteinreihung zu kommen. Im Ganzen handelt es sich um

Untersuchung des Urkundenmaterials der Klöster: St Georgkloster in Prag, Břevnov, Ostrov, Sázava, Opatovice, Kladruby, Postoloprty, Želiv, Strahov, Sedlec, Doksany, Plasy, Nepomuk, Litomyšl, Louňovice, Teplice, Milevsko und Teplá. Dann sind die Kollegiat-Kapitel in Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad, Mělník und Sadská.

Nejdůležitější bibliografické a ostatní zkratky

AH	– Archaeologia historica, Brno
AR	– Archeologické rozhledy, Praha
AuF	– Ausgrabungen und Funde, Berlin
AVANS	– Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku, Nitra
BZO	– Výzkumy v Čechách (Bulletin záchranného oddělení AÚ ČSAV), Praha
CDB	– Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich et al., Praha 1904 sq.
ČD	– V. Novotný, České dějiny, I. 1., Praha 1912; I. 2. Praha 1913.
ČČH	– Český časopis historický, Praha
ČSČH	– Československý časopis historický, Praha
ČSPSČ	– Časopis Společnosti přátel starožitností, Praha
ČVSMO	– Časopis Vlasteneckého spolku musejního, Olomouc
FRB	– Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých, Praha 1873 sq.
GZM Sarajevo	– Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovini u Sarajevu, Arheologija, Sarajevo
HG	– Historická geografie, Praha
IPEK	– Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin
LF	– Listy filologické, Praha
M	– museum
MVGDB	– Mitteilungen d. Vereines f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen, Praha
PA	– Památky archeologické, Praha
PV	– Přehled výzkumů, Brno
SAP	– Sborník archivních prací, Praha
SPFFBU C	– Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, Brno
SPFFBU E	– Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada archeologicko-klasická, Brno
SIA	– Slovenská archeológia, Bratislava
ŠZ	– Študijné zvesti, Nitra
VPS	– Vznik a počátky Slovanů, Praha
ZfAM	– Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Köln
ZPP	– Zprávy památkové péče, Praha
ZRG-KA	– Zeitschrift für Rechtsgeschichte – Kanonistische Abteilung, Weimar

Autoři:

Jaroslav Bašta

Praha 6, Junácká 11.

PhDr. Jan Klápště

Archeologický ústav ČSAV, Praha 1,
Letenská 4

PhDr. Anežka Merhautová, DrSc.

Praha 10, Dvouletky 341.

Doc. PhDr. Rostislav Nový, CSc.

Filozofická fakulta UK,

Praha 1, nám. Jana Palacha 2.

PhDr. Naďa Profantová

Archeologický ústav ČSAV, Praha 1,
Letenská 4.

PhDr. Zdeněk Smetánka, CSc.

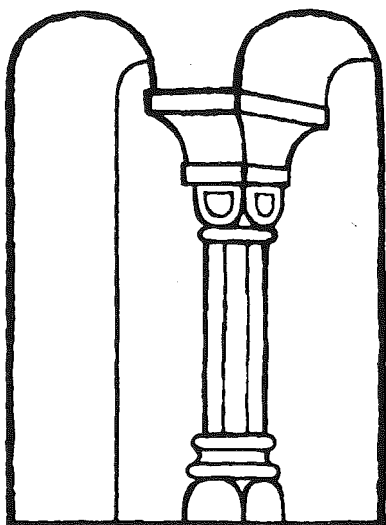
Archeologický ústav ČSAV, Praha 1,
Letenská 4.

PhDr. Petr Sommer, CSc.

Archeologický ústav ČSAV, Praha 1,
Letenská 4.

PhDr. Dušan Treščík, CSc.

Historický ústav ČSAV,
Praha 2, Vyšehradská 49.

STUDIA MEDIAEVALIA PRAGENSIA II.

Vědečtí redaktoři: Doc. PhDr. Rostislav Nový, CSc.

Doc. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Recenzovali: Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.

Doc. PhDr. Miroslav Richter, DrSc.

Vydala Univerzita Karlova, vydavatelství KAROLINUM, Praha 1991

Prorektor-editor: Prof. JUDr. Karel Malý, DrSc.

Obálku navrhla a graficky upravila Kateřina Řezáčová

AA 10,84 VA 11,40 Vydání 1. Náklad 700 výtisků

382-048-90 Tem. sk. 02/61

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, s. p.

Objednávky vyřizuje ediční úsek filozofické fakulty UK,

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1